

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ISSN 2708-9827(online)

ISSN 0201-419X(print)

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96>

КУЛЬТУРА СЛОВА

CULTURE

OF THE WORD

Збірник наукових праць

Заснований у 1967 р.

Випуск 96

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО
Київ 2022

Засновники:

Національна академія наук України, Інститут української мови.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 11864 – 735Р від 19.10.2006.

Включено до переліку друкованих наукових фахових видань України категорії «Б» (наказ МОН України від 29.06.2021 № 735).

Відповідальна за випуск – А.Ю. Ганжа.

Редакційна колегія:

О.П. Левченко (головний редактор), С.Я. Єрмоленко (заступник головного редактора), С.П. Бибик (заступник головного редактора), А.Ю. Ганжа (відповідальний секретар), Б. Беднаржікова (Чехія), П.І. Білоусенко, Л.П. Васильєва, С.О. Вербич, К.Г. Городенська, П.Ю. Гриценко, І.А. Казимирова, Я.В. Капранов, Є.А. Карпіловська, Т.А. Коць, М.В. Мамич, О.Г. Межов, З.О. Пахолок, С.О. Соколова, Г.М. Сютя, В.П. Шульгач.

*До друку рекомендувала вчена рада Інституту української мови
НАН України (протокол №11 від 20.09.2022 року)*

Ключова тема випуску – «Стиль і пам'ять» – оприєвнена на матеріалі художніх та медійних текстів у таких проєкціях: пам'ять слова і пам'ять тексту; лінгвостилістика і пам'ять культури; пам'ять і психологія творчості. У статтях, зокрема, запропоновано лінгвокультурологічний аналіз сучасних прозових творів про міграцію-переселення; досліджено функціонування релігійного дискурсу; зацентовано увагу на стилістичній взаємозалежності медійної фразеології та культурної пам'яті. Введено в науковий обіг новітній мовний матеріал, об'єктивований реаліями російсько-української війни.

Традиційна рубрика «Слово в художньому творі» пропонує лінгвостилістичний аналіз мовотворчості Т.Шевченка, А. Кримського, М. Вінграновського, текстів сучасних поетів-мовознавців А. Мойсієнка, В. Барчука.

У статтях рубрик «Мова засобів масової комунікації», «У світі власних назв», «Культура фахової мови», «Рецензії» читачі знайдуть цікавий матеріал для осмислення й дискусій.

Адреса редакції:

Інститут української мови Національної академії наук України,
вул. М. Грушевського, 4, Київ, 01001.

Тел.: 279-1885;

e-mail: kultura-slova@ukr.net

ЗМІСТ

СТИЛЬ І ПАМ'ЯТЬ

<i>Єрмоленко Світлана</i> Слово і пам'ять Івана Дробного.....	7
<i>Бибик Світлана</i> Мовні маркери національної ідентичності в українській мігрантській прозі.....	27
<i>Гоцинець Ірина</i> Образні проєкції пам'яті про Чорнобильську катастрофу в українському художньому дискурсі.....	41
<i>Мацюк Галина</i> Імена нових святих Української греко-католицької церкви і пам'ятевий дискурс.....	52
<i>Коць Тетяна</i> Лінгвокультурна пам'ять українського міста в публіцистичних текстах сьогодення.....	65
<i>Сизонов Дмитро</i> Фразеологізм та культурна пам'ять: система кореляцій у медіа.....	82

МОВА І ЧАС

<i>Степаненко Микола</i> Лексема <i>вакцина</i> – слово 2021 року: семантичний, словотвірний, синтагматичний аналіз... 93	
<i>Космеда Тетяна</i> Нове семантико-прагматичне навантаження літер латиниці в період російсько-української війни..	113
<i>Тереженко Світлана</i> Семантико-стилістичні опозиції в новітніх текстах анекдотів на тему війни.....	131
<i>Цигвінцева Юлія</i> Неофразеологізми в контексті російсько-української війни.....	141

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

<i>Кочан Ірина</i> Термінолексика в поетичному тексті.....	152
<i>Бойко Надія</i> «Згорають очі слів, згорають слів повіки» (образний потенціал соматизмів у поетичній картині світу Миколи Вінграновського.....	165
<i>Дільна Оксана</i> «Пані звеліла заразсінько стулити губу» (виражальні функції прислівників-демінутивів у прозових творах Агатангела Кримського).....	176
<i>Пена Любов</i> Епітет у поетичній мові Володимира Барчука....	187
<i>Беценко Тетяна</i> Поетична універсалія <i>калина</i> у віршовій мовотворчості Тараса Шевченка.....	198

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

- Кухарчишин Марія* Стилiстична трансформація біологічної термінології в сучасних ЗМІ 208
- Пашинська Людмила* Індивідуально-авторські неологізми в ТСН-ках Юрія Андруховича..... 219

У СВІТІ ВЛАСНИХ НАЗВ

- Андрієнко Лілія* Поліваріантність особового імені як лінгвокультурний феномен..... 228

КУЛЬТУРА ФАХОВОЇ МОВИ

- Леценко Тетяна, Жовнір Марина* Особливості нормативного наголошування фахової лексики стоматологів 239

ІСТОРІЯ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ

- Ганжа Ангеліна* «Стиль» і «пам'ять» у публікаціях збірника «Культура слова»..... 253

РЕЦЕНЗІЇ

- Космеда Тетяна* Фіксація розвою української політичної лексики..... 264

CONTENTS

STYLE AND MEMORY

<i>Svitlana Yermolenko</i> WORD AND MEMORY OF IVAN DROBNYI.....	7
<i>Svitlana Bybyk</i> LANGUAGE MARKERS OF NATIONAL IDENTITY IN UKRAINIAN MIGRANT PROSE	27
<i>Iryna Hotsynets</i> FIGURATIVE PROJECTIONS OF THE MEMORY OF THE CHORNOBYL DISASTER IN THE UKRAINIAN LITERATURE DISCOURSE	41
<i>Halyna Matsyuk</i> NAMES OF NEW SAINTS OF THE UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH AND COMMEMORATIVE DISCOURSE.....	52
<i>Tetiana Kots</i> LINGUISTIC-CULTURAL MEMORY OF UKRAINIAN CITY IN MODERN PUBLICISTIC TEXTS.....	65
<i>Dmytro Syzonov</i> PHRASEOLOGISM AND CULTURAL MEMORY: SYSTEM OF CORRELATIONS IN THE MEDIA	82

LANGUAGE AND TIME

<i>Mykola Stepanenko</i> LEXEME <i>VACCINE</i> – WORD OF 2021: SEMANTIC, WORD-FORMING, SYNTAGMATIC ANALYSIS.....	93
<i>Tetyana Kosmeda</i> NEW SEMANTIC-PRAGMATIC LOAD OF LATIN LETTERS DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR ..	113
<i>Svitlana Tereshchenko</i> SEMANTIC-STYLISTIC OPPOSITIONS IN RECENT TEXTS OF JOKES ON THE TOPIC OF WAR	131
<i>Yuliia Tsyhvintseva</i> NEOPHRASEOLOGISMS IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR'S CONTEXT	141

WORD IN ART WORK

<i>Iryna Kochan</i> TERMINOLOGY IN POETIC TEXT	152
<i>Nadiia Boyko</i> « <i>EYES BURN WORDS, WORDS BURN EYELIDS</i> » (IMAGINARY POTENTIAL OF SOMATISMS IN THE POETIC PICTURE OF THE WORLD OF MYKOLA VINHRANOVSKYI).....	165

<i>Oksana Dilna</i> «PANI ZVELILA ZARAZISINKO STULYTY HUBU» (EXPRESSIVE FUNCTIONS OF DIMINUTIVE ADVERBS IN AHATANHEL KRYMSKYI'S PROSE WORKS)	176
<i>Liubov Pena</i> THE EPITHET IN THE POETIC SPEECH OF VOLODYMYR BARCHUK	187
<i>Tetiana Betsenko</i> THE POETIC UNIVERSALITY <i>KALYNA</i> IN THE POETRY OF TARAS SHEVCHENKO	198

LANGUAGE OF THE MEDIA

<i>Mariia Kukharchyshyn</i> STYLISTIC TRANSFORMATION OF BIOLOGICAL TERMINOLOGY IN MODERN MASS MEDIA	208
<i>Liudmyla Pashynska</i> INDIVIDUAL-AUTHOR NEOLOGISMS IN TSN-ky BY YURII ANDRUKHOVYCH.....	219

IN THE WORLD OF PROPER NAMES

<i>Liliia Andriienko</i> POLYVARIANTITY OF PERSONAL NAMES AS A LINGUISTIC AND CULTURAL PHENOMENON	228
---	-----

CULTURE OF PROFESSIONAL LANGUAGE

<i>Tetiana Leshchenko, Maryna Zhovnir</i> FEATURES OF THE NORMATIVE WORD STRESS OF THE DENTIST'S PROFESSIONAL VOCABULARY	239
--	-----

HISTORY OF LINGUISTIC STYLISTICS

<i>Anhelina Ganzha</i> «STYLE» AND «MEMORY» IN THE PUBLICATIONS OF THE COLLECTION «CULTURE OF THE WORD»	253
---	-----

REVIEWS

<i>Tetyana Kosmeda</i> FIXATION OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN POLITICAL VOCABULARY	264
--	-----

СТИЛЬ І ПАМ'ЯТЬ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.1>
УДК 81'38

СЛОВО І ПАМ'ЯТЬ ІВАНА ДРОБНОГО

ЕРМОЛЕНКО
Світлана Яківна,

доктор філологічних наук, професор,
академік НАН України, завідувач
відділу стилістики, культури мови та
соціолінгвістики
Інституту української мови НАН
України,
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001;
E-mail: svitlana.yermolenko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9916-4915>

Svitlana
YERMOLENKO,

Academic of the NAS of Ukraine,
Professor, Dr. Sci. (Philol.), Head of
the Department of Stylistics, Culture
of the Language and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine,
4 Hrushevskiyi St., Kyiv 01001, Ukraine;
E-mail: svitlana.yermolenko@gmail.com

Авторка статті досліджує індивідуальний мовостиль письменника-шістдесятника із Черкащини – Івана Семеновича Дробного, зокрема мову його поетичних текстів. Визначено, що стиль поета репрезентує мовну естетику української літератури другої половини ХХ ст., а стильову ознаку мовомислення І. Дробного виявляє зв'язок словесних асоціативних образів з реаліями, явищами української природи, історією рідного краю, проблемами екології та внутрішнім світом людини, залюбленої в свою землю.

У статті зроблено висновок, що поетична мова письменника Черкащини Івана Дробного – вдячне джерело дослідження проблеми «Стиль і пам'ять». Поет своїми ліричними текстами повертає увагу до багатства української літературної

мови, змушує замислитися над історичною змінністю лекси-
кону людської цивілізації й над вічністю, цінністю ословлено-
го зв'язку людини з «вічними письменами» природи. Його фі-
лософські роздуми про хліборобську культуру українців, істо-
рію і природу рідного краю, часто втілені в досконалу афорис-
тичну форму, збагачують словник мовно-естетичних знаків
української культури, актуалізують прецедентні імена і пре-
цедентні лексеми, фраземи української мови. Індивідуальний
стиль Івана Дробного зберігає пам'ять про народний стиль
української поетичної мови, у якому органічно поєдналися мов-
на естетика народної пісні і філософія народної мови-розмови.

Ключові слова: письменники Черкащини, Іван Семенович
Дробний, філософія поетичного слова, «письмена природи»,
зв'язок поколінь, метафори, мовно-естетичні знаки культури,
афористичність мовомислення, історія краю, народнопісенні
символи, слово і час.

У сучасну інформаційно насичену добу засоби масової ко-
мунікації перебирають на себе роль інструментів формування
світоглядних цінностей, замінюючи масовістю, однотипністю
глибину й оригінальність мовомислення конкретної людини.
А втім відомо, що письменники завдяки своєму талантові ба-
чать життя глибше й закарбовують в естетично досконалому
слові думки й почуття, не обмежені часом. Їхнє слово зберігає
пам'ять землі, краю, де вони народилися, де пізнавали світ у
звучанні рідної мови-розмови, що єднає кожного з родом, наро-
дом. Письменники як філософи розмірковують про вічні теми,
але їхнє слово завжди конкретно-чуттєве, емоційне, образне.
Вони інтуїтивно відкривають закони історичного розвитку
людства ще до того, як ці закони пізнають і пояснюють істори-
ки, філософи.

Талановита мовна особистість, – а саме такою особистістю
був український письменник із Черкащини Іван Семенович
Дробний (16.01.1931 – 22.10.2018), – здатна пробудити своїм
поетичним словом думки про час і людські долі, явити читачам
ословлений емоційний світ небайдужої людини. Крім поетич-
них рядків, він залишив нащадкам широкі епічні полотна, ці-
каві художні оповіді про життя прадідів, дідів, батьків, спогади
про своїх сучасників, глибокі історично-краєзнавчі, літерату-
рознавчі розвідки.

Різноманітність жанрів його творів вражає. Видані в різний час поетичні збірки привертають увагу обраними і влучно означеними темами, які підказало саме життя й особливий погляд на нього автора, а також характерний індивідуальний стиль спілкування з читачем, слухачем. Вони показують, що поет був активним учасником українського літературного процесу ХХ ст., причому процесу не лише офіційного, а й особистісного, бо його спогади про багатьох письменників – це душевні, щирі розповіді людини, яка відчувала й осмислювала переживані події.

Іван Семенович фіксував і писав найцікавішу книгу про час, у який жив, про долі людей. Наприклад, щоб зрозуміти зміст сучасного публіцистичного вислову «колгоспне рабство», варто прочитати невеличкий уривок автобіографічної повісті Івана Дробного «Хата з лободи». Це розповідь про колгоспницю Ольгу Никанорівну, дочку колишнього так званого куркуля Груші Никанора Івановича. Описуючи скромний побут колгоспниці, письменник запитує: *«Куди ж поділася її праця? У що матеріалізувалася? ...А щодня ж ходила на роботу! День при дні. День при дні. І в городній бригаді була, і в польовій – / і всюди, куди пошлють. Сапа та лопата. Лопата та сапа. А восени на додачу ще й копаниця. Нею копали колгоспні буряки в довоєнні, воєнні і тхозна-доки в повоєнні роки. А, окрім копаниці, ще й ніж, щоб чистити їх. Уже й тумани, як вовки-сіроманці, підкрадаються з яруг, уже й мжичка колюча в'їдається в щоки, уже й білі мухи танцюють на студеному вітрі, а вона, поклавши на гичку мішечок, і сівши на нього, чистить та й чистить буряки. Пальці набрякли від холоду, зашпори в них заходять, не згинаються, як граблі стали, не можуть утримати слизького й замурзаного опецькуватого буряка, що важкий, мов каменяка, і все намагається вислизнути з рук... І так з року в рік. З року в рік».*

Мабуть, не випадково у творах Івана Дробного натрапляємо на постійний епітет *порепані руки* (такі руки – у людей фізичної праці, праці на землі) або на вислів *долоні в мозолях*. Так поет каже і про свої руки, порівнюючи їх з вітрилами:

*Наді мною – журавлині крила,
Піді мною – давній битий шлях.
У житті моєму – два вітрила:
Дві долоні в чесних мозолях.*

З автобіографічної повісті довідуємося, що праця вчителя, письменника була не лише інтелектуальною: доводилося багато працювати й фізично. Але в усіх життєвих ситуаціях Іван Семенович умів знаходити тему для високих дум про призначення людини на Землі.

У ліричних мініатюрах, більших поетичних текстах відчутні фольклорні, народнопісенні традиції української літературної мови. Він зафіксував своєю творчою практикою українську літературну мову ХХ ст. з її різноманітними експресивними відтінками – переходами від високого поетичного слова до ліричної сповіді, від філософських роздумів до наповнених фразеологізмами оцінних, дотепних висловлювань.

Живучи в добу значних цивілізаційних зрушень, осмислюючи історію рідного краю, Іван Семенович думав про неперервність зв'язку поколінь. Ця думка, наприклад, висловлена в типовому для поета стилі – звертанні до молодой черешеньки:

*Я черешеньку, геть молоду,
Мов за руку узявши, за гілку,
В двір осінній собі приведу
Й посаджу під вікном на причілку.*

*Посаджу і таке їй повім:
«До небес простягаючи віття,
Ти з роками вершечком своїм
Проростеш в двадцять перше століття.*

*Я отам не гравець і не жнець.
Де твоє шелеститиме віття.
Ти – мій юний гонець-пагонець
В не моє двадцять перше століття».*

Іванові Семеновичу Дробному, залюбленому в рідну землю, у рідне українське слово, судилося стати не тільки вчителем, допитливим краєзнавцем, який залишив оригінальний літопис своєї доби в розповідях про земляків, а й поетом-ліриком, поетом-філософом. Назви його публікацій виявляють естетичний смак, постійні пошуки поетичного звучання українського слова.

Природно, що в поетів однієї історичної доби є спільні, класичні теми й мотиви. Їх можна простежити в Максима Рильського і Ліни Костенко, у Василя Симоненка і Миколи Вінграновського... Є словесні образи, за якими впізнаємо епоху

народження літературних текстів. Образний вислів Івана Драча *Поезіє – сонце моє оранжеве* продовжив своє життя як назва розділу в книзі Івана Дробного «Вереснева золота печаль».

А для поета, як свідчить його творчість, еталоном була висока культура мови класиків – Тараса Шевченка, Івана Нечуя-Левицького, Михайла Коцюбинського, Максима Рильського, Ліни Костенко... Він шукав добірні зерна мови в своїх сучасників, і в його уяві вже жив оригінальний образ поетичного слова як добірного зерна. Серед рукописів Івана Дробного є вірш «Були ми хлопці не з теплиці», де автор по-своєму оцінює протиставлення зерна і полові: *зерна – мішок, скирти полові – В сто літ півні не роззребуть*. Згадуючи тишу і грім Василя Симоненка, він слушно стверджує:

*Бо без полові ми б не мали
І Василевого зерна.*

Порівняння поетичного зерна із працею на землі розгортається в багатоасоціативний образ хліборобської ниви як книги. У вірші «Наймудріша книга» читаємо:

*Нива – книга. Мудрі хлібороби
Пишуть в ній. Вже котрий вік мина!
І сьогодні золотої проби
В ній лягають зерен письменна.*

У поетовій уяві постає цілісний образ: *золоті зерна ниви і зерна поезії, книга хлібороба і книга поета*. Завдяки мовній картині світу Івана Дробного ці дві книги поєдналися: про що б не писав автор, а мислить він найчастіше образами хліборобської праці на рідній ниві. Бо:

*Не було на світі ще людини,
Щоб без цієї книги обійшлась.*

Мало сказати, що Іван Дробний був насамперед ліриком. Належачи до когорти українських поетів-шістдесятників, він поєднав у своєму світовідчужанні, у характерному мовомисленні народну філософію і мудрість літератора-інтелектуала, виявив невтоленну жагу людського пізнання, гостре відчуття доби, в якій жив і творив. Розмовна невимушена інтонація, характерна для українського літературного шістдесятиництва, позначилася на багатьох індивідуальних стилях поетових побратимів. Але Іван Семенович узяв свою поетичну ноту, а надто, коли розмовляв із природою. Звучить, наприклад, ця нота в такому звертанні автора до «вічних письмен» природи.

*Шедеври скрізь: лошатко край городу,
І вишенька, й між гудинням гарбуз...
Ви хто за спеціальністю, природо?
Де вчилися? Який кінчали вуз?
Можливо, у сузір'ї Козерога?
Чи Оріона? Ну скажіть же, ну!
Коли узнаю, де в той край дорога,
Заввиграшки і я туди майну.*

Молодий Павло Тичина колись так само емоційно висловив своє захоплення природою, використавши давню античну метафору *природа – книга*:

*О скільки у природи немудро-мудрих літер!
О скільки у людини невміння прочитать...*

Лірична українська душа Івана Дробного по-своєму прочитувала безмірну книгу природи. А в тій книзі звичайні, всім відомі слова ставали поезією. Це велика таїна – перетворення знайомих, загальновідомих понять у поезію. Ще ніхто не вивів точних формул, якими можна виміряти мову, що переростає в магію поетичного слова. Ось, скажімо, невеликий образок «Слово»: мати агукає до немовляти, а «в нього слова ще нема» (поет ніби пояснює, чому маленьку дитину певного віку українці називають словом із таким прозорим змістом – *немовля*). Згадка про звичну побутову картину переходить у глибокий філософський роздум, коли висловлене риторичне запитання передає думку глибшу, ніж звичайне твердження:

*А скільки ж літ пройшло відтоді
(Та й хто зведе той лік літам?),
Як людство в матері-природі
Отак лежало немовлям?*

Для поета мати-природа – не лише настроєві пейзажі в різні пори року: він повсякчас розмовляє, спілкується з гаєм, полем, річкою, вчиться у природи, шукає глибинних зв'язків і пояснень у конкретних життєвих ситуаціях. Розмова з мудрою природою пронизує всі поетичні тексти Івана Дробного. Вихоплюючи гострим зором деталі навколишнього світу, він уміє сформулювати чітку афористичну думку, зробити філософське узагальнення, і тоді для читача розкриваються ширші, часом несподівані зв'язки слів-понять, що набувають символічного значення. Наприклад, зимова картинка – замерзла річка, або яблунька, що в люту стужу тремтить під вітром у саду, –

від таких зорових вражень народжуються узагальнені оцінні сентенції:

*Плин ріки зима скорила,
Не скорила джерела. («Джерело»).*
*Лиш той, хто вистраждав зимою,
Розквітнуть може навесні. («Яблунька»).*

Усі дійові особи авторових одухотворених пейзажів спілкуються між собою: *дуб шепоче дубу, говорить з вітром зелен-клен*. Як і в народній пісні, відтворений автором пейзаж і настрій людини взаємопов'язані. Філософський зміст прочитуємо в описі ранньої весни з її вчорнілими снігами, важкими туманами, які мають піти в небуття:

*І хочеться вірить: тумани
На рідній планеті і зло
Підуть в небуття, як тумани,
Що ранком пливають за село.*

Інший настроєвий пейзаж передає легка розмовна тональність вірша, звертання до срібного дощичку, білої ромашки:

*Цвіте ромашка пречисто-біло,
На чорнім ґрунті – таке-то діло.
Вітрисько хмари і горне, й горне.
Йде срібен дощик, хоч небо й чорне.
З душі, як стане їй чорно й важко,
Йди, срібен дощик, цвіти, ромашко.*

Народнопісенне коріння має *срібен дощик* – у пам'яті українця відразу звучать рядки: *І шумить, і гуде, Дрібен дощик іде*. Розмова з природою часто переходить у ліричний монолог (*Ви бували отам, де верба, Де від неба вода голуба...?*) або й у такий жартівливий висновок:

*Дзьоб вмочивши в чорнило світань,
Без нудних нарікань-зволікань
Сам лелека на листі латать
Може довідку вам написати –
В канцелярії тій, де верба.
Де від неба вода голуба.*

Оспівана в українській народній пісні верба стає співрозмовником поета:

*Чолом тобі, вербиченько, чолом!
Пора прощання – небо в голосінні.*

Відлітають у вирій вільні небесні птахи. Лише вербі – на вітрі зимувати. Вірш – ніби словесна замальовка осені, але звертання до верби – це лише привід висловити таку несподівану думку:

*Вербиченько, все ж стій тут, як стоїш,
І від морозів не готуйсь до втечі
Душі людській буває холодніш
В теплі домашнім, ніж тобі в хуртечі.*

Рідна природа для поета – джерело натхнення, книга, яку він не втомлюється читати, де навіть перелік назв дерев, квітів, трав, птахів створює той художній простір, у якому найзатишніше людській душі. Хоч автор признається, що для нього «найсолодша пора» – з квіткопаду до листопаду, проте в кожній порі року він знаходить особливу мелодію для душі. Ось, наприклад, весняний дитячий образок «Березень», що нагадує тичининські інтонації:

*Оті котики та муркотики,
Що пухнастенькі на виду.
Просить донечка: – Взуйте ботики,
Я по проліски в ліс піду.
– Там ще холодно, люба донечко,
А весна й біля хати є.
Гілка стукає у віконечко –
Руку березень подає.*

Інший весняний настрій народжується в ритмомелодиці вірша «В останній день весни»:

*В останній день весни я бачив рай
Не в мареннях, не в снах, а у діброві.
Там небеса сяли фіалкові,
Там я радів лункій пташиній мові
Там наслухав я тихий водограй
В останній день весни я бачив рай.*

Українська літературна мова має традиційний поетичний словник, до якого завжди звертаються поети-лірики. Це назви кольорів, звуків навколишньої природи. Поет актуалізує цей народний словник, коли пише про те, як співає ластівка, кумкає жаба, сорока заджеркоче, зацвірінька горобець, або передає розмову хазяйки з курми: *То забалакає до квочки, То заціпціпа до курчат.*

Кольорово-звукова мелодія вірша відтворює емоційний стан – захоплення від весняного раю, від травневого дощу, порівняймо:

*Громові мелодії
Над привіллям нив.
Травень, як маестро,
Музику створив. ...*

*Ніби дощ – та й годі:
Річ, як світ, стара,
Та від цих мелодій
Серце замира.
(«Дощова мелодія»)*

Улюблений образ дощу, такого жаданого для хлібороба у спекотне літо, поет доповнює новаторською метафорою, малюючи уявлювану картину, коли трава, як людина, несподівано *тримається пучками за вервечки дощу*:

*Тут цвітуть васильки-василечки,
І бентежна іволга співа.
За дощу підсинені вервечки
Пучками тримається трава.
(«В тім краю, де чаплі та лелеки»)*

Простий, неускладнений ритміко-інтонаційний лад вірша, а в ньому – звичній реалії хліборобської ниви, зорові й запахові враження степової природи стають основою авторських слово-образів, які хочеться зберегти в пам'яті: *М'яка печаль снується в тихі дні, Коли відходить літо по стерні або У час такий спинись і занімій – Після дощу так пахне деревій або Й подивимось, Як човен літа в осінь поверта.*

Не залишають байдужими читача мовно-естетичні знахідки автора, коли він пише про *озозулені сади, озвучену воду, балакучу стежечку, яка насправді є струмком: Там балакуча стежечка струмка В дубів питалась, де її ріка.*

Слово *стежка* (*стежечка, стежина*) належить до естетизованих слів-понять в українській літературній мові. Згадаймо, наприклад, пісню на слова Андрія Малишка «Моя стежина» (музика Платона Майбороди). У поезії Івана Дробного процес естетизації цього слова триває. Це пов'язано з народженням метафори на основі візуального образу (*Гнуться стежок підкови Для щастя нам на віку*), із традиційним протиставленням *рідної хати і білого світу* (*Біжить вона від хати В широкий*

білий світ), а також із поширенням просторових та почуттєвих асоціацій: стежина має зв'язок із ситуацією «прощання», тому й слід від літака в небі – це продовження стежки, яка *спішить*, як у вірші «Стежка»:

*Росинок дві сльозини
На білих пелюстках,
Чайний змах хустини
У маминих руках.*

*Спішить вона полями,
Спішить через гаї...
Он слід за літаками
Продовження її.*

Читаючи поезію, майже не звертаємо уваги на звичні метафори, які називають стертими. Коли кажемо *іде (прийде) літо, осінь*, загалом – *іде час*, не дивуємося, чому він *іде*. Змінюючи одне слово – *іде* на *їде*, та ще й згадуючи *кермо*, відразу відчуваємо первинне поетичне народження слова-метафори. Саме так пробуджує поетичне чуття мови й уявлення про плин часу в конкретиці буденного життя мовний експеримент поета:

*Од плину часу дітись ніде
В його потоці живемо
Он липень в серпень їде-їде.
І круглий сонях – мов кермо.*

В українському поетичному словнику назви *сонях*, *соняшник* – особливі мовні знаки. Це і символ української природи, і глибинний зв'язок із сонцем, а в поезії Івана Дробного ця назва обростає додатковими смислами. В ословленій картинці відчуваємо мислення поета-вчителя, у якого після ліричного запахового прощання з літом природно виникають асоціації з робочими шкільними буднями:

*Будуть приморозки й відлиги,
Все буває в роботі цій.
В полі соняхів круглі книги
Перечитують горобці.*

До речі, *горобцями*, *пасльоновими дїтьми* називає поет хлопців повоєнної доби, своїх однолітків, які пережили воєнне лихоліття, голодування, важку працю в полі. У мовній свідомості автора існують ніби паралельні світи – наповнена красою й чарами рідна природа й голодні, холодні роки воєнного і

повоєнного дитинства. Спогади колишнього пастушка про годувальницю сім'ї корову Зірку закарбовані в такому незвичному називанні молока – *білий дзвін*. Саме так – білим дзвоном – озивалося до дітей молоко з дійниці, коли мама доїла корову. Тексти Івана Дробного рясніють такими влучними метафоричними назвами, народженими в емоційному світобаченні автора.

Для кожної реальної картини, для опису пори року поет знаходить ключовий образ. А деякі з мовних знахідок стають наскрізними, повторюються, видозмінюються впродовж усієї його творчості.

Літній місяць *червень* в уяві поета – це час гроз, блискавиць, символічних картин райдуги. Хай які поетичні фантазії спокушають автора, а думка все одно повертає його у світ побутових реалій, коли грозовий літній місяць уявляється ковалем, який кує в небі підкову (*веселку*) щастя для людей:

*Червень трудиться: молотом грому
Клепле в хмарах пучки блискавиць.*

*Має вдачу коваль пречудову:
Поки жар в блискавках не прочитах.
З них він зробить веселки підкову
Й нам на щастя приб'є в небесах.
(«Червень»)*

Народна лексика, фразеологія в поетичних рядках взаємодіє з назвами історичних, а також сучасних книжних, нових реалій. У текстах автора знаходять спільну мову словапоняття з різних сфер – нива, поле поєднуються з книгою, *письмена зерен* читають і вітер, і сонце. Тому, переконаний поет, наймудрішою книгою, яку створили «неграмотні» предки, була нива. До села, до праці хліборобів, до ниви звернені його щемні слова:

*Он реактивні срібні птиці
З твоїх знімаються колось.
Усі міста, усі столиці –
Усе від тебе почалось.*

Той самий мотив звучить в іншому поетичному роздумі:

*Звідтіля ми, звідтіль ми,
Де наш корінь лежить...
Від криниці з відерцем,
Де цямрин перестук,
Від ласкавого серця,*

*Від порепаних рук
І від пісні, й від слова,
що звучало колись...*

Іван Семенович не втомлювався звертатися до пам'яті: *Пам'ятаймо, братове, Звідки ми почались*. Закорінена в його творах думка про зв'язок із мовою батьків:

*Вертаймося подумки в наше начало...,
Де лагідно батьківське слово звучало.
Робити добро нас добром научало...*

Іван Дробний не лише зберіг батьківське слово, а й зумів своєю невтомною письменницькою працею, втіленою у віршовані рядки, в поетичну прозу, зберегти для нащадків красу й мудрість українського слова. Він надавав сучасного обрамлення народним влучним висловам, умів традиційний словесний образ оживити новою оригінальною метафорою. Поряд із Шевченковими чарівними рядками про веселочку-райдугу («у Дніпра веселочка воду позичає») сучасний поет побачив «Райдугу на плечах Землі»:

*На цім коромислі ліричним
Ген видно відра крізь туман.
Одно відро – то Атлантичний,
А друге – Тихий океан...*

*Із галактичної криниці
У тих відеречках вода.*

Такий ліричний сюжет несподівано переходить у космічну драму, бо Земля має двох сусідів – дві планети, що уособлюють добро і зло:

*Венера сяє від любові,
Марс меч до бою підійма.*

Оригінальність поетового бачення – і в інформативному змісті цього невеличкого твору, і в обраній мовній формі, яка нагадує читачам символічний зміст українського усталеного вислову, яким поет звертається до райдуги:

*Нащо ти з відрами уповні
Стежки обом їм перейшла?*

Авторський стиль розкриває необмежені можливості мови, коли під пером майстра назви з різних світів і віків формують глибоку думку, прилучаючи читача і до джерел українського фольклору, і до інформації про світову культуру, науку.

Райдуга, веселка – ключовий образ у текстах Івана Дробного. Є в нього вірш «Симоненкова райдуга». Ця райдуга *Вся зі слів. Здається – що слова?! А стоїть веселка Василева, І Дніпро під нею проплива*. Традиція українського поетичного слова поєднує поняття райдуги і Дніпра, але тільки в поезії Івана Дробного вся райдуга – зі слів Василя Симоненка.

Позитивна оцінність улюбленої авторської метафори змінюється залежно від асоціацій. Вони можуть або розширювати народнопоетичні традиції української літературної мови, поєднуючи назви стихійних явищ – блискавиць і райдуги – із зоровим образом колиски, як у такому контексті:

*Райдуга співає спів у птиць.
І земна гойдається колиска
На гаках миттєвих блискавиць,*

або вносити новітній з міст у це видовищне явище природи: поет бачить у ньому «*веселки вольтову дугу*», функція якої – «зварювати» село з містом. Відомий публіцистичний штамп про єднання міста і села перетворюється в поетично-розмовний вислів, позначений оригінальністю авторського мовомислення:

*Он по грозі веселка воду
Пішла шукати ген куди –
З громоподібного заводу
Аж в озозулені сади.
Вона тепер з новітнім змістом
Через пів неба проляга:
мов зварює село із містом
Потужна вольтова дуга.*

Науково-технічний прогрес змінює традиційний степовий пейзаж, і поет втілює свої зорові враження в нові оцінні вислови. Так народжуються індивідуальні епітети (*високовольтне жито, житній струм*) і метафори:

*Залізом землю з небом зшито –
Електролінії в полях.
Висковольтне спіє жито
І житній струм тече в дротах.*

У поетичній мові Івана Дробного поєдналися різні людські таланти: художника (автор «співає красу», охоплює зором природу), музиканта (свій емоційний стан він передає звуковими, пісенними образами), філософа (поет ставить питання, відповіді на які шукає людство). Серед поезій автора привертають

увагу образні висловлювання, в яких оприявнюється талант творення словесних синкретичних картин. Це, скажімо, поезії «Трави-родичі» або «За красним літом плачуть небеса». У першому вірші маємо просте пояснення, чому «Тільки квітень дихне, Ніжно в серці заколе: Мов магнітом, мене Так і тягне у поле. І не йде з голови Думка, Мною відкрита: Я з трави-мурави, З молоденького жита». Мабуть, саме тому й увесь художній простір поета наповнений рослинним світом: чи це спогади про дитинство (*Під кропом в зеленій льолі Наше дитинство спить*), чи це гімн заклячаному в квіти і зело бджолоному селу («А вже квітують за селом жита»), чи це філософсько-поетичний роздум про озимину. Такий образ озимого поля – справжня новаторська лірична картина про вмирання й воскресіння природи, тобто про її вічність. Тільки поет, закорінений у мислення хлібороба, тільки тонкий знавець української мови, поціновувач літературних традицій міг створити багатогранний символічний образ озимого поля як увертюру до філософського узагальнення про воскресіння природи:

*За красним літом плачуть небеса.
Так журно щоки шиб вмива сльоза.
Моя печале, нащо ця мана?
Ходімо в поле, де озимина.
Вона голками сходів аж співа –
До себе в жовтні травень пришива...*

*Її гра про весну хуга на сопілку.
Там, тільки там вмирань пора осіння
Говорить нам про світле воскресіння.*

Десятиліттями не вщухають у нас літературні дискусії про цінності сільської і міської (урбаністичної) української літератури, про те, яка з них має майбутнє. Очевидно, що такий формальний поділ *поет села* чи *поет міста* не може бути критерієм цінності, справжності літератури. Тема хліборобської праці, загалом тема праці осмислена письменником у таких різноманітних і глибоких філософських образах, що згадане протиставлення не має сенсу. Згадаймо, скажімо, такий контекст: *А поле сходить, мов діжа, – Озимі там і ярі. Хіба чиясь чужа рука Дасть раду цій запарі?* Тут і характерні асоціації з традиційним випіканням хліба, і риторичне запитання підводять до висновку: з полем треба зріднитися, любити його.

У любові до поля, ниви виростав, мужнів талант поета, і про це – ключовий мотив його творчості. Навіть переходячи в інший цивілізаційний вимір життя, пишучи, наприклад, про відпочинок сучасної молоді на пляжі, поет бачить, *Як пісок золотіє, неначе стерня В колишньому жнивному полі*. Пам'ять поета про поле, ниву переходить у пам'ять наскрізних слів, які стають, зокрема, символами праці сільської жінки:

*Цю жінку скинь хоч в центр Сахари –
Умить сягне до лона вод,
Дістане дров і їжу зварить,
Скопа ділянку під город.*

*Посадить пагони вербові,
Красолю висіє в рядок,
А з крил турботи і любові
Напне для діток холодок.*

Не втомлювався поет-лірик оспівувати рідну природу, ози-вався ніжно до нашої планети – *Земле, матінко мила, Збоку ба-чим тебе: Ти в гніздечку Світила – Мов яйце голубе*. Проте його турбує майбутнє. Сучасна людина не може не замислюватися над глобальними проблемами. Поетові болять рани Землі, він гостро відчуває екологічне лихо в своїй країні, а також у всьому світі. І тому чуємо стурбований вигук: *Земле наша, земле, як ти ще жива!*

Контрасти природного довкілля, захаращення землі сміт-тям – викликають гострі публіцистичні інвективи автора, як у вірші «Чудові здалеку гаї»:

*В гаю раюють солов'ї.
Їм гай – колиска.
Прегарні здалеку гаї –
Жахливі зблизька.*

*Вгорі зелено-голубі
Шумлять намети.
В траві склянки, немов шаблі,
А чи багнети.*

Поет замислюється і над наслідками технічного «прогресу» як супроводу життя споживацького суспільства; автор привертає увагу людей до проблеми збереження життя на Землі. Так, у поезії «Перепелина балада» мова про перепеленят, які шукають, де напитися роси-води без хімікатів:

*Ген хліба у полі – мов зелена рута,
Та на них не роси – голуба отрута.*

Улюблене поле, зелена трава потерпають і від природних катаклізмів, і від бездумного господарювання:

*Вістей останніх вчувши голос,
Аж пригинається земля:
Од слів тривожних никне колос
І сонях голову схиля.*

*Нащо байдужа вже трава.
А й та стоїть ледь-ледь жива.
Бо катаклізми світові грозять і людям, і траві.*

Прагнучи донести свій тривожний голос до читача, автор звертається до звичних побутових понять, відтворює реальні ситуації:

*Під гаражем од запаху мастил
Чамртиме в безвітрі матіола («Автоділія»)*

Афористично висловлені думки *Вигоряє в природі – Вигоряє в душі; Наш розум, як м'яч, од стіни відліта* – перегукуються із загальною темою, яка тривожить Івана Дробного: *Об чім глаголимо, братове? Який у біса там прогрес?* Для автора очевидно, що справжнім прогресом є досягнення духовної досконалості людства, тому він намагається переконати кожну людину: *Покайся, людино, комахо мала, Хоч трохи бери себе в руки!*

Про складні філософські речі поет говорить просто, звичною розмовно-побутовою мовою, з емоційними інтонаціями, з експресивними народними фразеологізмами, звертаючись до знакових казкових персонажів, щоб висловлена думка достукалася до свідомості кожного.

Поезія Івана Семеновича Дробного – це чутлива мембрана **часу**, не лише того, в який жив і вічні проблеми якого усвідомлював автор, а часу давнього-прадавнього, історичного, про що мова в «Переяславській баладі»:

*О річко Трубіже – слов'янський рубіж!
Собою, мов шаблею, вічність розріж!
Нехай в Переяславі я перевисну
Чуттями й думками у Русь літописну.
А серпиком місяця вжну полину –
І давню прадавність у груди вдихну.*

Про *сиву-сиву давнину* могли б розказати скіфські могили в українських степах або символізований сивий полин:

*Мов прапредка сивину,
Гладжу чубчик полину.
Не одна в юзі-тумані
Причайлась тайна.*

*Скіфська баба на кургані
Не розкаже, хоч і зна.*

Полин – одне із улюблених знакових слів поета. Знав, звичайно ж, Іван Семенович, поему Миколи Вороного «Свшанзілля», з якою асоціюється авторський образ сивого полину як сивої, прадавньої історії.

Останні рядки «Переяславської балади» нагадують Шевченків образ *вітру, який все розносить на неокраїнім крилі*, або вітер у поезії Ліни Костенко, який міг би розказати історію України, але в нього *голос пересох*.

Допитливий розум і краєзнавча енергія Івана Дробного сприяють поширенню інформації про минуле України. Це назви історичних місць, згадки про видатних історичних осіб, які уславили Черкаський край, Золотоношу. Згадані в текстах особові імена, топоніми, назви й рядки народних пісень – це поетичне осмислення й збереження в пам'яті нащадків історії української культури.

Творчість Івана Семеновича Дробного становить цінну сторінку української лінгвокультурології. Навіть за назвами його творів простежуємо часові зрізи ліричної, громадянської поезії автора, яка тематично охоплює національні й загальнолюдські мотиви, вічні цінності, яка просякнута ідеями гуманізму, ідеями збереження національної культури, мови.

Важлива дійова особа у творчості поета – пам'ять. Пам'ять повертає йому дитячі, шкільні роки, голоси далекої рідні, а з тими голосами і згадку про могилу прадіда, похованого *в 33-ім по голодній смерті біля хати*. Пам'ять про страшну епоху розкуркулювання, голодомору відбирали в людей, і наслідки цієї історії поет-мислитель спостерігає в сучасному житті. Він звертається до пам'яті земляків, коли бачить на кладовищах українців могильні написи, зроблені чужою мовою, з болем говорять про соціальні болячки.

Пропущена крізь призму авторських емоцій, краєзнавча інформація приходиться до читача, зокрема, у таких асоціативних

образах, як *блакитне дерево Дніпра, айсберг Шевченка, три гори Черкащини*. Уконкретнені в іменах Михайла Максимовича, Тараса Шевченка, Богдана Хмельницького, три гори мають локальну прив'язаність до Черкаського краю, а в уяві, в поетичному мовомисленні Івана Дробного вони ще й уособлюють символи трьох гір – *наукової, ліричної і державної*. Глибоко народне, Шевченкове, коріння має і кульмінація поезії – остання строфа з конкретно-чуттєвим, звуковим образом:

*А вдень, як притихне Славута,
така вибирається мить,
Що, вслухавшись, можна почути –
З горою гора гомонить.*

Поетична мова письменника Черкащини Івана Дробного – вдячне джерело дослідження проблеми «Стиль і пам'ять». Поет своїми ліричними текстами привертає увагу до багатства української літературної мови, змушує замислитися над історичною змінністю лексики людської цивілізації й над вічністю, цінністю ословленого зв'язку людини з природою, ставленням людини до природи. Його філософські роздуми про хліборобську культуру українців, історію та природу рідного краю, часто втілені в досконалу афористичну форму, збагачують словник мовно-естетичних знаків української культури, актуалізують прецедентні імена і прецедентні лексеми, фраземи української мови. Індивідуальний стиль Івана Дробного зберігає пам'ять про народний стиль української поетичної мови, у якому органічно поєдналися мовна естетика народної пісні і філософія народної мови-розмови.

Дробний І. Блакитне дерево Дніпра. Поезії. Київ, 1988. 119 с.

Дробний І. Груша серед поля. Поезії. Черкаси, 1996. 112 с.

Дробний І. Хата з лободи. Автобіографічна повість. Літературознавство, портрети, краєзнавство. Черкаси: Відлуння-Плюс, 2009. 591 с.

REFERENCES

Drobnyi, I. (1988). The blue tree of the Dnipro (Blakytne derevo Dnipra. Poezii). Kyiv (in Ukr.).

Drobnyi, I. (1996). A pear in the middle of the field (Hrusha sered polia. Poezii). Cherkasy (in Ukr.).

Drobnyi, I. (2009). A house made of quinoa (Khata z lobody. Avtobiohrafichna povist. Literaturoznavstvo, portrety, kraieznavstvo). Cherkasy: Vidlunnia-Plius (in Ukr.).

Статтю отримано 01.09.2022

Svitlana Yermolenko

WORD AND MEMORY OF IVAN DROBNYI

The author of the article explores the individual linguistic style of Ivan Semenovych Drobnyi, a writer of the Sixties from Cherkasy region, in particular the language of his poetic texts. It is determined that the poet's style represents the linguistic aesthetics of Ukrainian literature of the second half of the twentieth century, and the stylistic feature of I. Drobnyi's language thinking reveals the connection of verbal associative images with realities, phenomena of Ukrainian nature, history of the native land, environmental problems and the inner world of a person in love with his land.

There is a renewal of traditional poetic metaphors (the book of nature). The poet reads the book of the farmer, and compares the grains of poetry to the golden grains of the field. A conversation with nature always ends with a clear aphoristic thought that reveals broader, sometimes unexpected connections between words and concepts that acquire symbolic meaning. The contexts of aestheticization and symbolization of such individual linguistic images as rainbow, rain, willow, path are highlighted, the associative field of which is expanded by the author with the concepts of modern reality. The author interprets the meaning of the original poeticized image of winter crops as a symbol of the dying and resurrection of nature. The tradition of the Ukrainian poetic word combines the concepts of the rainbow and the Dnipro, but only in the poetry of Ivan Drobnyi the entire rainbow is «according to Vasyl Symonenko».

The author emphasizes the simple, uncomplicated rhythmic and intonational structure of the poem, the song folk rhythms in the poetry of I. Drobnyi and at the same time records the transitions in it from the high poetic word to the lyrical confession, from philosophical reflections to evaluative, witty statements filled with colloquial phrases.

The article concludes that the poetic language of the Cherkasy region writer Ivan Drobnyi is a grateful source of research on the problem of STYLE AND MEMORY. With his lyrical texts, the poet draws attention to the richness of the Ukrainian literary language, makes us think about the historical variability of the lexicon of human civilization and about eternity, the value of the fundamental connection between man and the «eternal writings» of nature. His philosophical reflections on the agricultural culture of Ukrainians, the history and nature of his native land, often embodied in a perfect aphoristic form, enrich the vocabulary of linguistic and aesthetic signs of Ukrainian culture, and actualize precedent names and precedent lexemes, phrases of the Ukrainian language. Ivan Drobnyi's individual style preserves the memory of the folk style of Ukrainian poetic language, which organically combines the linguistic aesthetics of folk songs and the philosophy of folk conversation.

Key words: writers of Cherkasy region, Ivan Semenovych Drobnyi, philosophy of the poetic word, “writings of nature”, connection of generations, metaphors, linguistic and aesthetic signs of culture, aphoristic language thinking, history of the region, folk song symbols, word and time.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.2>
УДК 81'38

МОВНІ МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МІГРАНТСЬКІЙ ПРОЗІ

БИБИК
Світлана Павлівна,

доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та
соціолінгвістики Інституту української
мови НАН України,
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001;
E-mail: sbybyk2016@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9765-497X>

Svitlana
BYBYK,

Doctor of Philology, Professor, Leading
researcher of the Department of
Stylistics, Culture of the Language
and Sociolinguistics Institute of the
Ukrainian Language of National
Academy of Sciences of Ukraine,
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine;
E-mail: sbybyk2016@ukr.net

У статті представлено лінгвокультурологічний аналіз сучасних прозових творів про міграцію-переселення. Основу методики дослідження становить формування лексико-тематичних і лексико-граматичних груп, асоціативно-семантичного мікрополя «мова», пов'язаних із соціокультурною рефлексією «свій – чужий».

Відзначено стилістичні функції, ціннісно-асціологічне наповнення назв осіб за національною та етнічною належністю, назв переселенців як чужинців, назв продуктів, страв, напоїв, а також фольклоризмів. Відокремлено стилістичні функції граматичних стилістем – поняттєвих епітетів, які конкретизують національно-культурну й територіальну ідентичність персонажів. Наголошено на специфічній ролі інтимізувальних займенників, що відображають соціокультурну рефлексію «свій – чужий».

Закцентовано увагу на соціолінгвістичних аспектах контекстів-діалогів про мову, форми власних назв, які відображають сплутування мовно-культурних кодів.

Підсумовано, що персонажі, за задумами авторів сучасної мігрантської літератури, наділені різними цивілізаційними ідентифікаціями, серед яких показова національна. Лінгвософія міграціонізму спрямована на суб'єктивізацію життя етносу (етносів), націй, країн, через множину репрезентацій якої

постаять об'єктивовані в узагальнено-образних конструктах когнітивні, емоційні, поведінкові, обрядові особливості мовно-культурної свідомості.

Ключові слова: мова сучасної української прози, соціокультурна рефлексія «свій – чужий», лінгвософія, стилістичний маркер, лексико-тематична група, лексико-семантична група, асоціативно-семантичне мікрополе «мова», назви осіб, епітет, варваризм.

Одне із важливих завдань сучасної лінгвостилістики як текстознавчої дисципліни – зафіксувати й розкрити лінгвософію сучасного буття людини в різножанрових, відмінних за еталонністю, ціннісно-аксіологічним наповненням мовних практиках: «Усвідомлюємо, що українська мова має бути інструментом формування нової світоглядної парадигми, в якій людина поставлена в центр цивілізаційного поступу держави» [Єрмоленко та ін. 2017: 7]. Отже, дослідження з синхронної лінгвостилістики призначені зберегти в описах і систематизувальних працях способи мовомислення в мікросоціумах, часово марковані особливості ідентифікації та самоідентифікації людини у світі, у відношеннях зі світом. А ці завдання в перспективі могли би стати в центрі уваги соціальної стилістики, що вивчає мову соціальних груп (діалектів), проєкцію суспільно-політичних, соціально-культурних процесів на мову – тексти.

Увага до проблеми ідентифікації суб'єктів спричинена глобалізаційними процесами, які ті чи інші національно-культурні спільноти сприймають, зокрема, як загрозу національній ідентичності. Концептуальними маркерами соціокультурних рефлексій «свій – чужий» у певних текстах є лінії, об'єднані ідеями «Я і ВОНИ у світі», «Я і МИ в Україні / поза Україною», «Я і МІЙ світ». Вони охоплюють маркери національної ідентифікації.

Зауважимо, що маркер – це стилістично виокремлений складник тексту, висловлення, що має стилістичне значення, забарвлення. Його синоніми – «стилістично марковане слово», слово-маркер. Такі мовні знаки об'єднують тексти за тематичним принципом чи за ключовими мотивами, за часовими, жанрово-стильовими, персоналізованими ознаками. Маркери національної ідентифікації – один із показових чинників групування і комплексного дослідження української мігрантської прози.

Тема міграції настільки широка й виразна, що її означають як «міграціонізм сучасного світу» [Літератор 2018]. Зрозуміло, що схарактеризувати пов'язані з нею процеси можна як шляхом зовнішніх спостережень та аналізу фіксованих явищ, а також за вторинними джерелами, тобто текстами, які представляють ці явища в часовій і локальній конкретності, узагальнюють їх відповідно до функціонально-стильових (дискурсивних), комунікативно-прагматичних вимог трансформації соціально маркованої інформації. У такому разі той чи інший текст сприймаємо з погляду *соціокультурної рефлексивності*. І не лише тому, що художній чи медійний текст відгукується на актуальну соціальну проблему. А насамперед тому, що вона, трансформуючись за законами побудови висловлювання у відповідних комунікативно-прагматичних умовах, із первинного медійного чи наукового (соціологічного, психологічного) тексту внаслідок взаємодії дискурсивних практик «перетікає» з однієї функціонально-стильової сфери в іншу, «стабілізується» у фокусі уваги, словесного втілення.

У зв'язку з активізацією переселенських процесів асоціативно-семантичного наповнення набули номінації мікрополя «мігрант – переселенець». І це найбільш увиразнено в сучасних т. зв. мігрантських, чи заробітчанських, творах. Цей ряд нині доповнюють тексти на тему російсько-української війни, що триває від 2014 року, в якій конкретно-чуттєвого змісту набувають словесні портрети внутрішніх мігрантів, а також депортованих осіб (зокрема татар).

З-поміж поетичних і прозових творів, що вийшли друком у перші роки після 2000-го, увагу привернули рейтингові тексти – письменника-емігранта Василя Махна («Дім у Бейтінг Голлов»), а також українських материкових авторів Ірен Роздобудько («Я знаю, що ти знаєш, що я знаю...»), «Ранковий прибиральник»), Артема Чапая (справжнє ім'я автора – Антон Водяний; «Понаїхали»), Андрія Любки («Карбід»), Андрія Куркова («Сірі бджоли»).

Маркерами національної ідентичності мігрантів є складники лексико-семантичних, лексико-тематичних груп, які засвідчують концептуальне тяжіння до опозиції «свій – чужий», беруть участь у розгортанні художнього потрактування глобальної проблеми міграції та соціально-культурної, психологічної адаптації людини в іншому середовищі життя – «чужому»: за природними умовами, за мовним оточенням, за культурними традиціями.

Назви мігрантів-переселенців. Персонажам чоловічої статі А. Чапай у романі «Понаїхали» надав функцію характеризувати усіх чужих як таких, що *поприїздили* і стали помітними у середовищі «своїх». Нагадаємо, що дієслово «понаїжджати» означає ‘приїхати в яке-небудь місце, зібратися в якомусь місці; прибути куди-небудь для постійного проживання’ (СУМ VII: 146). Звичне для розмовно-побутової мови слово «понаїхали» стосовно багатьох закріпилося в напівофіційній мовній практиці та за останні два десятки років здобуло додаткові конотації – негативну емоційну і соціально-психологічну, екзистенційну як оцінку скупчення чужих людей у звичному для «своїх» середовищі життя: *Хм. Понаїхали тут і качають права; А у Кривому Розі у нього родичі якісь, раніше понаїхали* [у Москву. – С.Б.]. На позначення людей, які з’їхалися кудись і які є небажаними «гостями», вживається і віддієприкметниковий суржикізований субстантив «понаїхавші», варіант «понаєхавші»: *А як Білий попробував заговорити, що нада в натурі боротись із понаєхавшими, загнали його* (А. Чапай). Виокремлені розмовно-побутові поняття здобули у творі цього автора й синонімічні відповідники з узагальненою семантикою – назви *мігранти, заробітчани* (*Бусики з дому, якщо не везуть заробітчани, їдуть практично без вантажу: ну що можна передати з дому?*), негативно оцінені *нелегали* (*А тим часом наша країна потерпає від напливу нелегалів!*), а також – зневажливі номінації *неруські чурки, всякі хачі*. У романі А. Куркова на тему війни національно-культурні рефлексії щодо мігрантів представлені доволі гостро – із зневажливими, вульгаризованими оцінками, зокрема: – *Та був один, та і того у нас у селі вбило... А решта там бидлувати ..!* (А. Курков).

У кінці ХХ ст. з’являються нові універби-сленгізми з цього номінативного ряду – «еміки», «екзоти», пор.: – *Як ти сказала – «еміки»? Тобто емігранти? – зареготала Марина.*

– *Ага, це мій лінгвістичний винахід! – кивнула Регіна. – Так от, еміки на перших порах це сподіваються вхопити бога за бороду* (І. Роздобудько, «Я знаю...»); – *Та ким завгодно! Коридорним! Порт’є! Ліфтером! Офіціантом! Якщо пощастить, упадеш на хвіст багатій дамочці, адже ти для них – екзот. І доля твоя вирішена! Хіба ні?* (І. Роздобудько, «Ранковий...»). Так само конотованою є назва «квартирант»: *Ми стали шостими, але не власниками, а квартирантами* (В. Махно), тобто у тексті – ‘людина, що проживає тимчасово на чужій території’.

Негативне сприймання українцями-закарпатцями незнайомих у чужих країнах засвідчують метафори-вульгаризми на позначення 'мандрівників-невдах': *Здається, там переважно ходять половити гав й повитріщати баньки. Словом, дрочери й туристи там, самі купити шльондру не наважуються* (А. Любка).

Назви людей " " " належністю.

Ідентифікаторами чужого в романі А. Чапая є назви національностей і народностей. Вищу сходинку в градації «позитивне – негативне» здобувають європейці (*Я ж не якась азіатка чи африканка*) та американці: *Юра їхав у Новий Орлеан перекладниками Грейхаундами. З ним їхали переважно негри та мексиканці; Найсумніше з мексиканцями та іншими гватемальцями й гондурасцями – у Новому Орлеані всіх їх без розбору називали мексиканцями.*

Так само в оповіданнях В. Махна «Бруклін, 42 вулиця», «Капелюх, дактилі, оливи», «Коли на шию надівають вінок чорнобривців» концептуально навантажені назви націй і народностей, які підкреслюють і активність міграції у світі загалом, і мультикультурність американського континенту, який приваблює емігрантів з Азії, Європи, Африки (*Мабуть, він був пакистанцем або навіть бангладешцем, але ми з Марією називали його індусом; На першому поверсі мешкали дві родини – пуерториканки бабуся Габрієла, мама Аманда та внучка Ніколь, а також євреї з Латвії – двоє старих із білим песиком і возиком; Дві родини із Бангладешу займали другий поверх південного крила. Поверхом вище, над бангладешцями, багато років тому, а відколи саме, не пам'ятав ніхто, оселилися дві американські родини; Ну казала, що за п'ять штук полька зробить фіктивний шлюб... – П'ять штук... Ого!; Диви, китаїози знову дивляться бойовик; Поляк був на тому ж становищі, що й Генік, але він працював у хасида давно; Афроамериканець запрошував до себе на Флетбуш).*

Мультикультурне середовище не є субстанцією, де все національне розчинилося. Ні, воно чітко проступає. І письменники пропонують своїм читачам такі лінгвокультурологічні екскурси з акцентованими назвами звичаїв, описами традиційних дій, ритуалів тощо. Наприклад, для одних народностей показовим є предметний світ, що його вони будують і підтримують: *П'яту заселяють латиноси: там продають сомбреро, ковбойські чоботи, а на тесаних паличках – жовте, обчищене*

манто у формі розквітлої квітки (В. Махно). Інші вирізняються в діях, як мексиканці: *На пагорбах парку мексиканці з ранньої весни і до пізньої осені грають у футбол, на який дивляться їхні багатодітні родини, попиваючи холодні напої і заїдаючи час вареною кукурудзою. Мексиканці мають багато часу, може, тому вони постійно їдять і грають у футбол. У футбол вони грають навіть мовою, кидаючи круглі слова один одному в обличчя, з широкими усмішками кукурудзяних зубів* (В. Махно). Треті, як хасиди, євреї, – вирізняються стійкістю віри, прагненням до єднання, що передає метафора повноводої ріки: *Коли перед Рош ха-Шана запікають яблука у меду і коли по всіх синагогах трублять у шофер, – євреї приходять понад ріку помолитися, бо у ті дні вирішується на небесах, кому жити, а кому померти, тому найповноводніша ріка хасидів на Брукліні, яка плине у повітрі й пливе через їхні серця та шлунки, і до якої вони приходять найчастіше, – Тринадцята авеню* (В. Махно).

Уживання субстантива «наші» на позначення українців в інших країнах – це стилістична ознака аналізованого роману А. Чапая. У таких випадках *наші* протиставлені іншим, зокрема й корінному населенню (*Триповерховий коричневий будинок. У п'ятикімнатній квартирі живуть п'ятнадцятеро наших. Бригада з Косова*), іноземцям-мігрантам, яких українці почасти сприймають негативно, зневажливо, іменуючи ці: *Наші так не поведуться! – Як «так»? – Ботанти. От буде Білий Сад переповнений цими*.

Фольклоризми. Традиційно в прозі про мігрантів символами щемного «свого» є фольклоризми *земля, верба, чорнобривці*: *Українці забирали з собою у далеку дорогу запах жирного чорнозему і світло зелених свічок верб*; *Уже на лєтовищі Наврікат витягнула з полотняної торби засушену квітку чорнобривця і поклала мені в долоню. «Це на прощання»* (В. Махно).

Національно марковані **назви продуктів, страв, напоїв** – це одиниці пізнання іншої культури, засоби надання контексту специфічного іншокультурного колориту, а почасти – і конкретно-чуттєвого означення поваги до побутової культури, яку осягає той, хто з нею стикається. Наприклад, у романі «Сірі бджоли» А. Куркова спочатку чуже для «жителя війни» Сергійовича «самса», що засоційоване чимось солоним (знайоме паронімічне «хамса»), у процесі психологічного зближення з татарами Криму стає звичним, інтимізованим, бо нагадує про

його дружні контакти, пор. два речення: *І одразу захотілося Сергійовичу пожувати, все одно що, аби солоне. Хай хамсу, хай самсу.* Деякі письменники частину лінгвокультурем-екзотизмів залишають без пояснень: такі слова стають мінімаркерами «чужого»: *Айсилу лише двома словами пояснила гостеві, що таке янтик і імам-байлди* (А. Курков).

У «чужому» культурному середовищі пристрасть до національних страв індивідуалізована. Почасти із згаданими реаліями пов'язані стереотипні соціокультурні ситуації, які в тексті виділено лапками – знаком фрагментації мовно-культурної свідомості: *Оседедець був чудовий. Печена картопля зворушила до сліз, я навіть згадав про те, як «ми з пацанами тягали її 'з-під дерев'яних базарних ґрат сховища й пекли на пущі/рищі за нашим будинком...»* Це скидалося на маячню. Мене закидали запитаннями про дерев'яні ґрати, про дитячий голод, про антисанітарію і пущирі. Я спасував і поступився красномовством Еджідіоакулі (І. Роздобудько, «Ранковий...»).

Інтимізувальні займенники. У творах з мотивами національно-культурної ідентичності актуалізовані стилістичні функції інтимізувальних займенників. Зокрема займенника «наш»: усе, означене ним, маркує точку оцінки «іншого», «чужого». Протиставленими стають у широкому контексті «наша країна – країна перебування персонажа» (*І міністр внутрішніх справ розповідає, як нашу країну перетворюють на відстійник для нелегалів, які не доїжджають до Шенгену*); «наші рослини – рослини іншої країни» (*Праворуч по віалє Вольтурно росли велетенські сосни, які від наших відрізнялися круглими кронами. Дуже гарно, але по-чужому. Сумно*). Ця інакшість, ненашість викликає у персонажа-мігранта пригнічене психологічне відчуття, дискомфорт.

У романі «Сірі бджоли» протиставлення «вони – ми», «наше – їхнє» набуло іншої соціокультурної рефлексії. В умовах російсько-української війни актуалізоване значення медійного образу для нейтралізації протиставлення відповідних культур: «наше» («українське») постає як непривабливе, на відміну від «їхнього» (російського як культурного), пор.: – *Так це ця! – упізнав Сергійович даму в зеленці. – Це ж наша! Як її? Королевська!; – От бачиш! У них хоч по телевізору таке не показують! – мотнула скрушно головою баба Настя. – У них*

тільки за столом культурно сидять! Говорять грамотно! Може, заночуєш уже? Чого у глузу ніч іти? (А. Курков).

Поняттєві епітети. Функцію національно-культурної ідентифікації виконують і паронімічні прикметники *російський* ('російськочерковницький') і *руський* (= 'православний' + 'російськочерковницький'). Їх уживання засвідчує недостатнє розрізнення в мовній свідомості кримчаків-росіян реалій, які позначають ці прикметники. Це і використав письменник, щоб пояснити, як діє програмування свідомості людей: паронімічна пара уможлиблює насаджування офіційною владою іншої держави нерозрізнення, сплутування в самосвідомості населення і національно-культурної, і релігійної, і територіальної ідентичності російськомовного населення Криму, як-от: – *Ну ви – це не ми. Ми руські, вони нашу владу – російську – не поважають. Змусять їх, мабуть, по своїм узбекистанам повернутися! Сиділи б там спокійно, чого сюди їхати було... – Ну, це є їхня земля! – Яка їхня! – обурилася незлобливо жінка. – Споконвіку руська земля православна!* (А. Курков).

Соціокультурна рефлексія «свій – чужий» вербалізована в багатьох мігрантських творах за допомогою епітетів *тернопільський, косівський, вижницький – італійський; лос-анджелеський – московський* (*Після лос-анджелеського, московського аеропорт нагадував вокзал у Білому Саду* (А. Чапай)). Маркерами «мого», «свого» на чужій території є епітети на позначення місця походження мігранта, а не власні імена (!!!), як-от: ... *вона підростала у родині криворізьких шахтарів, у двокімнатній хрущовці* (В. Махно); *Вижницька й косівська жінки пішли наздоганяти мусульман. Оля ввічливо відмовилась іти в «Карітас»: вона вранці поснідала в Червії* (А. Чапай).

Соціокультурна роль таких поняттєвих епітетів – «вмикати» широку культурну асоціацію: наратор не втрачає етнічної ідентичності, а тому здатен диференціювати за відносно-якісними етнічними, національно-культурними ознаками реалії довкілля. Таку ідентифікаційну функцію виконують прикметники на означення вулиць як мікроконтинуумів у мультикультурних містах, наприклад, у Брукліні (*Її перестривають, точніше – перетинають, мексиканська П'ята Авеню, китайська Восьма і хасидська Тринадцята*), особливих національних страв, напоїв (*Вона вилловлювала своїми чипсами овочі з італійського соусу і всміхалася; Дістав із холодильника дві запітнілі пляшки каліфорнійського Піно Гріджіо і кілька шматків сиру, купле-*

ного в магазині на розі), місцевих традицій (На релігійні свята вони влаштовують процесії – з солодким співом, що лоскоче вухо, та з іконою **гваделупської Діви Марії** на чолі; Якщо це кінець січня, то **китайський Новий Рік** вийде вам назустріч (В. Махно)).

Оцю різницю в стилістичних функціях відносно-якісних прикметників помітно на епітетах *ню-йоркський, бруклінський*. У мові оповідача вони можуть бути нейтральними – називають місце подій (**Бруклінська Сорок друга вулиця у Боропарку** – *неприваблива й одноманітна, як і решта навколишніх вулиць*). У мові ж персонажів – емоційно означені, адже середовище, де вони живуть, де переживають відповідні емоції, також стає емоційно «зараженим», пор.: *Ми тоді вийшли разом у **нюйоркську** ніч і, перейшовши кілька авеню, попрямували Бродвеем до Гринвич Вільддж; Відколи Генік із Зеником переселилися, минуло спекотливе **бруклінське** літо і прийшла осінь; **Бруклінське** небо продирявленим решетом випускало дощ, як **простуджений міхур сечу*** (В. Махно). Так само і щодо прикметника «мальтійський»: туристи прагнуть потрапити на острівні пляжі і погрітися на них, для трудових же мігрантів це сонце – пекуче, неприємне: *Ми сиділи в пабі, доки перші **промені гарячого мальтійського сонця** почали свердлити наші потилиці* (І. Роздобудько, «Ранковий...»).

Асоціативно-семантичне мікрополе «мова». У романах «Понаїхали» А. Чапая, «Ранковий прибиральник» І. Роздобудько, «Сірі бджоли» А. Куркова особливо зацентовано увагу на мовному питанні, на сприйманні чужої мови в іншомовному середовищі, де опиняються персонажі-мігранти, пор.: *Не знаю ... Але мені хочеться говорити. Напевно, тому, що я **втомився від чужої мови** (яку, втім, знаю тепер досконало), від мовчання на роботі і вдома, коли доводиться часто прокашлюватися, щоб почути звук власного голосу... (І. Роздобудько); **Щось заважало мені бути собою до решти! Для цього потрібно було занадто багато: змити із себе накіп чужої мови, зчистити всю банальщину, суєту, закам'янілість побуту, здерти шкіру й залишитися без неї – тоді Марія де Пі нта побачила б мене зовсім іншим. Але ТАКИМ я міг би бути тільки для тієї, яка нагадує льодяник, знає смак печеної картоплі й наші пісні** (І. Роздобудько, «Ранковий...»).*

Говорити українською – це значить говорити по-нашому, вдаватися до рідної мови навіть там, де тебе не зрозуміють,

але ти мусиш ословити свої думки, почуття, емоції, своє ставлення, бо інакше ніяк, говорити своєю мовою в чужомовному середовищі означає не втратити себе самого: – *Через терни до зірок*, – сказав Юра. Він сказав це крізь зуби й **по-нашому**, бо пояснювати культурні конотації ламаною англійською було б надто довго, та й усе одно Ельвін не зрозумів би (А. Чапай).

У творі А. Чапая при перевазі української («нашої солов'їної»), стилістично навантажені ще англо-, італо- та російськомовна побутові стихії, а то й мова жестів (*Трохи побазарили ламаною сумішшю кількох мов, а більше жєстами. Мейдин, правда, тримався на відстані, щоб якщошо, я не з ним*). Заробітчанин Юра в Нью Орлеані зачудований англійською, яку він не знає дуже добре: *Ух, яка у нього мелодійна, ритмічна мова. Ніби співає. Ваша мова солов'їна! Це тобі не мій акцент. Москоу ін'яз*. Він прислухається до вимови і може ідентифікувати корінного американця і мігранта: *Ельвін мислив іспанською й перекладав свої думки на погану англійську*. Так само мовну специфіку відразу підмічає його дружина Ольга, яка їде на заробітки до Італії: – *Олга? – з наголосом на другий склад сказав молодий чоловік і простягнув руку. – Роберто; Роберто, чорнявий молодий чоловік, заговорив швидко-швидко, Оля нічого не розуміла, тільки блаблаблаці-коноці-парляці. Стільки шиплячих. Оце – милозвучна італійська? Бо всі ще від школи знають, що наша солов'їна друга за милозвучністю після італійської*. Як бачимо, авторські коментарі, напівавторська мова насичені відповідними лексемами на позначення мови, голосу, особливостей вимови, що увиразнює акцент того чи іншого персонажа-мігранта на мовнозвуківому вимірі простору, в якому він опиняється.

Автор роману «Понаїхали» загострює проблему варваризації української мови, мовомислення українців нашого часу, однією з причин яких є спорадичне заробітчання. Тому не встигає «перемкнути мовний код» Юра, який тільки-но приземлився в Росії (– *Эй, по-од ноги с'три! – почув він. – Соррі, дьюд*, – сказав Юра. – *Че?*). З мовою він засвоює соціокультурні кліше, сентенції: **Як мене навчили в Америці, лет байгонз бі байгонз. Що минуло, того не повернеш**.

У романі А. Куркова мовне питання було соціально-політичної оцінки. Наскрізні соціолінгвістичні ідеї автора:

- «говорити російською для українців зі Сходу неприродно, непатріотично» (– *Та я ж не росіянин, а українець*, – сказав

він тихо і не дуже розбірливо. – Але ж ви там російською говорите, – сказала Айсилу, і голос її трохи голосніше прозвучав),

- «російська мова заповнила побутовий та офіційний простір Криму»: *А от коли вдень чи увечері до настання темноти і запалювання ліхтарів, то перед його очима те саме Куйбишеве, яке російською, тобто «по-куйбишевськи» говорить, на південну рослинність уваги не звертати.*

Навіть короткотермінова міграція в іншокультурне, іншомовне середовище, як стверджує автор роману «Сірі бджоли», здатна вплинути на сприймання, розрізнення чужої мови, у цьому випадку – татарської: *Він чув тільки татарську мову і вона звучала для вух Сергійовича все більше розбірливо, адже навіть слова окремі він став відрізняти, не розуміючи все одно їх значення.*

Позначення реалій «чужого» світу своєю мовою – це важлива міжкультурна проблема. У творах В. Махна перемикання фонетико-орфографічних кодів ніби не спричинює такої напруги, «співжиття» різних мовних знаків у мовомисленні прототипів персонажів стає визначальною ознакою їхньої комунікативної культури, а самі назви-топоніми, ергоніми – мовно-предметними знаками «чужого» простору. Наприклад: *До Брукліну залишалося не більше двадцяти миль, і об'їзною дорогою Бруклін Квінс Експрес Вей ми обминали Мангеттенський і Бруклінський мости, виїжджаючи просто на Бруклінську дорогу праворуч до нічного Даунтауна; Госька стала офіціанткою в барі на rue Trousseau між станціями метро Ledru-Rollin і Faidherbe – Chaligny, майже в центрі Парижа (В. Махно). Мігрант призвичаєний до іншомовного номінування звичних предметів побуту: Симпатяга Аль радісно замахавав руками понад шинквасом і зацокав язиком, коли я, замість звичного пива, замовив «Grand marnier» (І. Роздобудько, «Ранковий...»).*

Інакшість «чужого» проступає через слова-реалії, тобто варваризми, які маркують специфіку явищ предметного світу, соціального улаштування в іншій державі. Тому у творах про мігрантів персонажі номінують реалії так, як призвичаюються до цього в повсякденні, бо «так прийнято там».

Отож, *сабвей* – метро (*Геник із Зеником пройшли платформу сабвею до кінця перону і стали чекати потяга*), *руммейт* – співмешканець, *супер* – орендодавець (*Зеник, Геників руммейт, щоби відвести від них будь-яку підозру і як запоруку того, що*

вони тут не тимчасово, запропонував **суперові** випити пива), **делівері** – доставка, **хендтрок** – візок (Інколи, після телефонної розмови, він давав вказівку, кому повезти **делівері**. Генік брав тоді **хендтрок**, бо Лешеку це було в падло, навантажував його паперовими пачками і розвозив замовлення за адресами) (з творів В. Махна); **Двері дансингів** були відчинені навстіж і, як завжди, в темних залах товклося чимало народу. Я подумав, чи не краще мені просидіти в **пабі** ці нещасні дві години, адже все одно не висплюсь (І. Роздобудько, «Ранковий...»); **компаньйони** запросили піти в **кофішоп**, це таке місце, схоже на кав'ярню, де в Голландії подаються легкі наркотики; **Зайшли ми в цей кофішоп**, а там поштучно можна купувати **джойнти** – вже скручені цигарки з марихуаною, або й просто марихуану й гашиш на вагу (А. Любка, «Карбід»). З часом ці самі тексти стають одним із джерел поширення варваризмів в українській книжно-писемній та усній розмовній практиці.

Власне ім'я. Зазначені письменники не оминають тему внутрішньої міграції, яка була поширена в кордонах колишнього СРСР. Вона спричинилася до протиставлення «свого – чужого», зокрема до спотворення національного іменника. Пор. як В. Махно в оповіданні «Онуфрій і Титена» проєктує зазначену соціокультурну рефлексію на написання імені персонажа-росіянина, який опинився в Україні: *Із району, з Білобожниці, внадився оперуповноважений капітан Семьон Каплунов, і до сільради почали викликати всіх, кого не забрали до Червоної армії за станом здоров'я чи віком.*

Сплутування мовно-культурних кодів у свідомості людей відбиває невідповідність офіційного та повсякденно-побутового власного імені персонажа з нечіткою чи то українською, чи то російською ідентичністю. Пор. типовий діалог персонажів роману «Сірі бджоли»:

– А вас як звати? – спитав.

– Мене – **Сергій Сергійович**, можна просто Сергійович. То ти, мабуть, Пьотр, а не Петро?

– Ні, я Петро! У мене так у паспорті написано.

– А я за **паспортом** – **Сергій Сергійович**, а в **житті** – **Сергей Сергеіч!** От така різниця!

– Ви, мабуть, зі своїм **паспортом** не згодні, – припустив Петро.

– З **паспортом**-то я згоден, а от з тим, **як він мене називає** – ні!

– А я і з **паспортом** згоден, і з тим, як він мене називає, – усміхнувся вечірній гість. Усміхнувся легко, навіть невимушено! Хоча автомат тепер на спинці стільця висів.

– Може, у тебе ім'я у паспорті і в житті співпадає, тому ти і згоден! – промовив Сергійович замислено. – Було б у мене так, я б теж з паспортом не лаявся! (А. Курков).

Отже, персонажі, за задумами авторів сучасної мігрантської літератури, наділені різними цивілізаційними ідентифікаціями, серед яких показова національна. Вона віддзеркалена в характерних номінаціях, номінативно-оцінних комплексах, асоціативно-семантичному мікрополі «мова», наповнених конкретно-чуттєвим змістом. Лінгвософія міграціонізму спрямована на суб'єктивізацію життя етносу (етносів), націй, країн, через множини репрезентацій якої постають об'єктивовані в узагальнено-образних конструктах когнітивні, емоційні, поведінкові, обрядові особливості мовно-культурної свідомості.

Єрмоленко С., Бибик С., Ганжа А. Мова, стиль, культура – в об'єктиві гуманітарної науки. *Світогляд*. 2017. № 5 (67). С. 3 – 8.

Літератор-інтелектуал у міграційних процесах: виклики для пам'яті та ідентичності : монографія / гол. ред. О. В. Пронкевич. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2018.

REFERENCES

Yermolenko, S. & Bybyk, S., Hanzha, A. (2017). Language, style, culture – in the lens of the humanities. *Worldview*, 5 (67), 3 – 8 (In Ukr.).

Pronkevich, O. V. (ch. ed.) (2018). Literary intellectual in migration processes: challenges for memory and identity: monograph. Nikolaev: Publishing house of ChNU of Petro Mohyla (In Ukr.).

Статтю отримано 25.06.2022

Svitlana Bybyk

LANGUAGE MARKERS OF NATIONAL IDENTITY IN UKRAINIAN MIGRANT PROSE

The article presents a linguo-cultural analysis of modern prose works on migration-resettlement. The basis of the research methodology is the formation of lexical-thematic and lexical-grammatical groups, associative-semantic microfield “language”, related to the socio-cultural reflection “one’s own – another’s”.

Stylistic functions, value-asciological content of names of persons by national and ethnic affiliation, names of immigrants as foreigners, names of products, dishes, drinks, as well as folklore are noted. The stylistic functions of grammatical stylists – conceptual epithets that specify the national-cultural and territorial identity of the characters – are separated. Emphasis is placed on the specific role of intimating pronouns that reflect the socio-cultural reflection of “one’s own – another’s”.

Emphasis is placed on the sociolinguistic aspects of contexts-dialogues about language, forms of proper names, which reflect the confusion of linguistic and cultural codes. It is concluded that the characters, according to the authors of modern migrant literature, are endowed with various civilizational identities, among which the national one is indicative. The linguosophy of migrationism is aimed at the subjectivization of the life of an ethnos (ethnoses), nations, countries, through the multitude of representations of which cognitive, emotional, behavioral, ritual features of linguistic and cultural consciousness objectified in generalized-image constructs appear. Emphasis is placed on the sociolinguistic aspects of contexts-dialogues about language, forms of proper names, which reflect the confusion of linguistic and cultural codes.

It is concluded that the characters, according to the authors of modern migrant literature, are endowed with various civilizational identities, among which the national one is indicative. The linguosophy of migrationism is aimed at the subjectivization of the life of an ethnos (ethnoses), nations, countries, through the multitude of representations of which cognitive, emotional, behavioral, ritual features of linguistic and cultural consciousness objectified in generalized-image constructs appear.

Key words: language of modern Ukrainian prose, socio-cultural reflection “one’s own – another’s”, linguosophy, stylistic marker, lexical-thematic group, lexical-semantic group, associative-semantic microfield “language”, names of persons, epithet, barbarism.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.3>

УДК 811.161.2'42

ОБРАЗНІ ПРОЄКЦІЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ЧОРНОБИЛЬСЬКУ КАТАСТРОФУ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

ГОЦИНЕЦЬ

Ірина Львівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької і французької мов та методики їх навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100;
E-mail: hotsynets@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8201-2712>

Iryna

HOTSYNETS,

PhD (Philology), Associate professor, of the department of German and French languages and their teaching methodology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University;
24 Ivan Franko st, Drohobych, 82100, Ukraine;
E-mail: hotsynets@ukr.net

У статті висвітлено різновиди текстових мовно-образних проєкцій національно-історичної пам'яті про техногенну катастрофу на Чорнобильській АЕС, реалізованих у мові українських поетичних та прозових художніх і художньо-публіцистичних творів. На матеріалі постчорнобильської поезії та документальних повістей простежено наповнення однойменного лексико-семантичного поля «пам'ять».

*Ядерними вербальними компонентами лексико-тематичної зони «пам'ять» в аналізованих текстах визначено номінації **спогад, спомин, згадка, предикативні конструкції не забудуть, не забути, моральний імператив не треба забувати.***

Охарактеризовано основні типи образно-асоціативних зв'язків, що їх розвивають ключові номінації, простежено напрямки їхнього експресивно-оцінного розвитку.

Ключові слова: чорнобильський дискурс, художня пам'ять, образна проєкція, лексико-семантичне поле, номінація, образно-асоціативний зв'язок.

Твори про чорнобильські події – це особливий фрагмент сучасної української поезії та художньої і художньо-публіцистичної прози, що в різних словесних форматах зафіксувала моральні умови й соціально-екологічну ситуацію безпосередньо в час катастрофи на ЧАЕС та після неї. Лексичне наповнення

цих текстів, їх словник – це словник національної пам'яті про екологічну і – ширше – історичну трагедію українського народу. Після 26 квітня 1986 року в життя, свідомість та мову українців блискавично увійшли й надовго зайняли в ній ключові позиції такі знакові слова і словосполучення, як *Чорнобильська атомна станція, аварія, реактор, четвертий блок, вибух, радіація, захист від радіації, саркофаг, радіоактивне зараження, стронцій, цезій, доза випромінювання, дозиметр, зона відчуження, тридцятикілометрова зона, ліквідатор* та ін. Об'єктивно пов'язані з темою катастрофи, вони стали вербальними кодами національної соціально-історичної та емоційної пам'яті: **Чорнобильський вітер по душах мете.** / **Чорнобильський пил на роки опадає.** / **годинник життя безупинно іде...** / **Лиш пам'ять, лиш пам'ять усе пам'ятає** (О. Бурлака); **пам'ять запише усіх, не питаючи націй,** – / **Від юних солдатів до вчених найвищих інстанцій,** – / **Хто нас в Страхоліссі, закрив од чуми радіацій** (Б. Олійник); **Пожежників, що пекло те тушили,** / **Хто саркофаг страшний той збудував...** / **Неплінну вічну пам'ять заслужили** / **Усі, хто в пеклі тім життя віддав** (В. Бутрім).

До ядерних компонентів лексико-семантичного поля «пам'ять», вибудованого на текстовому матеріалі поезії та прози про чорнобильські події, зараховуємо номінації *спогад, сполин, згадка*. Прикметним є їхній контекстуальний зв'язок із образами – носіями сем 'біль', 'терпіння', 'жалоба', 'смерть': *І не тільки один Чорнобиль / після року страшних терпінь* / **Чорним спомином, як в жалобі,** / *Перев'язує давній біль* (І. Гнатюк); *Згодом ті, хто виживає в цьому смертельному двобої,* **згадуватимуть кожну секунду як день або вічність** (Л. Даєн); *Щоб уночі прокидався від поштовху пам'яті: поруч з нашим мирним життям – мертва Зона* (А. Михайленко). Зауважмо суголосну експресивність предикативної метонімічної конструкції *не забудуть ні Прип'ять, ні Чорнобиль*, морального імперативу *не треба забувати* тощо: *Двадцять шосте квітня – це траурна дата.* / **Не забудуть ні Прип'ять її, ні Чорнобиль,** / *Як на всю Україну четвертий реактор / чорним вибухом атомні кинув хвороби* (О. Бурлака); **Не треба забувати про озони,** / *про землі й води, жита срібний дзвін,* / *ніколи омертвілі зони,* / *нащадкам не залишити своїм* (Л. Горлач); *І не забути, доки світ і люди,* / **Синів землі, що відвели вогонь** (Б. Олійник).

Очевидно, найперша експресивно-оцінна асоціація, що відбиває зафіксоване в текстах враження про Чорнобильську катастрофу, – це *трагедія* (2. перен. Велике горе, нещастя, загальнонародне чи особисте, спричинене гострим, непримиреним конфліктом [СУМ Х: 223]). Відповідна номінація в мові чорнобильської поезії та прози безпосередньо входить у ментальну зону «пам'ять» («здатність запам'ятовувати, зберігати і відтворювати в свідомості минулі враження» [СУМ VI: 38]). Як один із визначальних концептів постчорнобильської мовної картини світу, образ *трагедія* характеризується «семантичною неоднозначністю, асоціативною заглибленістю й множинністю інтерпретацій» [Дашко 2021: 255]. У текстах засвідчено його сполучуваність і з абстрактними, і з конкретними номінаціями: *Це в нас алергія душі від полинного світу / й думок, що вже мають синдром планетарних трагедій / Лишає Чорнобиль в пластах постмодерного світу* (М. Дьомін); *Та настане час – і всі згадають трагедію народу і трагедію кожної людини* (А. Михайленко).

Емоційно-психологічне сприйняття аварії на Чорнобильській АЕС як *трагедії*, усвідомлення масштабності її наслідків і численності жертв відбивають негативно марковані експресивно-оцінні конкретизатори *біда, лихо, горе, драма, нещастя, біль*. Прикметно, що у творах, написаних одразу після аварії на ЧАЕС, у яких зафіксовано найперші, найбезпосередніші враження і спогади про неї, названі образи «послідовно актуалізуються у складі сполук із прикметником *чорнобильський* та генітивних метафор із власною назвою *Чорнобиль* (*біда Чорнобиля, Чорнобиля лихо, трагедія Чорнобиля*) як ситуативні мовні знаки з експресією глибокого трагізму» [Сюта 2007: 49]. Іншими словами, ці номінації регулярно, майже незмінно поєднуються:

а) із топонімом *Чорнобиль* або назвами інших населених пунктів та географічних об'єктів, що потрапили в зону відчуження (*Прип'ять, Славутич, Страхолисса* та ін.): *Чорнобиль, наш горе-Чорнобиль, гірка твоя доля полинна* (П. Тимочко); *Біль серця не тихне / За травмою травма / Чорнобиля лихо – нечувана драма!* (М. Кондратенко); *лихо те до нас прийшло. / Страшніше лихо... / Все ясно, біло так було / І раптом чорнеє крило, / що над Чорнобилем знесло / Далеко в небо голубеє. / Понесло смерть воно і зло* (М. Кондратенко); *Журбо моя! / Зажуро! / Ти сива, сиза, біла! / Ти чорний біль! / Чорнобиль!*

(М. Сом); *Такої німоти не витримало б серце, / коли б не Прип'ять – не одна біда* (С. Йовенко);

б) із прикметником *чорнобильський*: він [ліс] *пережив чорнобильську біду, / Але його краса неопалима* (І. Гнатюк); [бджоли] *гудуть довкола, / мов на зло чорнобильській біді* (І. Гнатюк); *Під зойк майбутніх поколінь / Ковтає стронції Україна, / Від всіх чорнобильських болінь / Вже не країна, а руїна* (Т. Коломієць).

Пам'ять про чорнобильську трагедію – це також її конкретні негативні наслідки для людини, передусім – *хвороба та смерть*.

Із образом *хвороба* об'єктивно й асоціативно пов'язані мікрообрази *лейкемія, кров, пухлина, рана* тощо: *Хто повинчаний з Чорнобилем – / гнаний, мов ізгой, хворобами. / Не на роки – на життя* (М. Кондратенко); *Гірка зоря, що на Чорнобиль / Упала нагло, як стріла, / Крилом зловісної хвороби / Усіх нас, мабуть, опекла* (І. Гнатюк); *ти [Чорнобиль] – жертва страшної хвороби* (П. Тимочко); *Адже ми жертви лейкемії, / Від неї ліків ще нема, – / Як меч караючий тяжіє / Вона...* (І. Гнатюк); *Чорнобиль наш. Зоря. Полин. Підступний дар тирана. / Під серцем, Києве, твоїм / незгоєна вже рана* (О. Лань). Негативну аксіологію генітивних метафор *жертва хвороби, жертви лейкемії, крило хвороби*, дієслівних метафор *гнаний хворобами* увиразнюють епітети *страшний, незгоєний, зловісний*, біблійні образи *зоря Полин, меч караючий*.

Семантичне й експресивне кульмінування негативної аксіології, властивої образів *хвороба*, засвідчує експресивно-екзистенційний асоціатив *смерть*, пор.: *Коли настає весняна круговерть. / Щораз Україні в завітчані ночі, /.../ То дзвони чорнобильські дзвонять про смерть* (Н. Горик); *мабуть, не одна ще чорна хмара / Посіє смерть без болю й без війни* (В. Бутрім).

У тематичній зоні «пам'ять про чорнобильську трагедію» виокремлюємо ще низку домінантних сегментів:

- «**відповідальність**» – відбиває особливості осмислення і втілення мотиву моральної відповідальності перед сучасниками та майбутніми поколіннями: *Особовий склад зведених загонів з відчуттям високої відповідальності і доброти ставився до надання допомоги місцевому населенню* (В. Трегубов);
- «**вдячність**»: *Сердечна подяка і земний уклін вам, люди в пожежних касках* (В. Трегубов);

- «героїзм»: Віднині навічно заснули **герої-пожежники** на новому /.../ кладовищі (В. Трегубов); **Своїми грудьми /.../ прикрили нас чорнобильські герої** (Л. Даєн); Вони – **герої! Те, що вони здійснили, – подвиг!** (В. Трегубов); **Телятников** – славний **герой**. В ньому подвиг і чесність, простота і скромність, людяність і доброзичливість (В. Трегубов); З перших до останніх хвилин наймолодший у караулі пожежник тримався, як і належить **представникові героїчної професії** (Л. Даєн);
- «сміливість»: Особовий склад зведених загонів /.../ виявляв ініціативу, винахідливість і **сміливість** (В. Трегубов); Героїзм **сміливців Чорнобиля**, котрі ступили у вогонь і прикрили собою інших /.../ високо підніс громадянський, моральний престиж не тільки **прип'ятських сміливців**, а й взагалі професії пожежників (Л. Даєн); Загалом обидва „орли” – люди надійні, **сміливі**, професіонали першої руки (І. Малишевський); **Всі сміливо** і до кінця виконали службовий обов'язок (В. Трегубов);
- «мужність»: Високо цінуємо, що ви /.../ по-братерському оцінили **мужність** пожежників Чорнобиля (Л. Даєн); не буде нескромним з мого боку сказати про **мужність** кінооператорів, які лізли в самісіньке пекло (І. Малишевський); **Бо й справді, і мужність** потрібна була /.../, щоб у травні висунутися з „конвасом” з люка вертольота (І. Малишевський); Час викарбував риси зрілої **мужності**, замішаної на болю й гіркоті (Л. Даєн); Але яка б „розумна” техніка там не працювала, всім ясно, що людину, її **мужність** і **героїзм** у цій ситуації ніхто і ніколи не замінить (В. Трегубов); При виконанні поставлених завдань особовий склад відділення виявив **мужність**, високу свідомість (В. Трегубов); **Шестеро** його побратимів, які першими, не здригнувшись, **мужньо прийняли вогонь на себе** (Л. Даєн);
- «відвага»: Найвищий рівень знання інженерної техніки, професіоналізм плюс людська **відвага** дали свої результати (В. Трегубов); Політичне забезпечення чорнобильської **відваги** проявляється у повсякденній діяльності управлінь і відділів МВС (В. Трегубов);
- «подвиг»: Це **подвиг** не одинаків, а колективний (Л. Даєн); тут йдеться про **подвиг** пожежника Віктора Кибенка (В. Трегубов); Але **подвиг**, який здійснив ваш син, довго жи-

- тиме у наших серцях (В. Трегубов); У багатьох жителів на очах були сльози ясного розуміння **подвигу** (В. Трегубов);
- **«пам'ять про загиблих»**: *Якось у пориві глибокої туги, з болем згадавши своїх загиблих побратимів, нагороджених орденами Червоного Прапора (Л. Даєн); Ось уже кілька днів її ятрить неavigойний біль втрати найдорожчих друзів (Л. Даєн); Пожежників, що пекло те тушили, / Хто саркофаг страшний той збудував... / **Нетлінну вічну пам'ять заслужили / Усі, хто в пеклі тім життя віддав** (В. Бутрім).*

Зафіксоване в тлумачному словнику визначення лексеми *урок* («5. Подія, звичайно неприємна або важка для кого-небудь, взагалі те, з чого можна зробити певний висновок, збагатитися досвідом на майбутнє // Висновок, логічний підсумок чого-небудь, що має значення у майбутньому» [СУМ X: 481]) дає підстави вважати її одним із ядерних складників лексико-семантичного поля «пам'ять». У постчорнобильський період цей образ став концептуальним для творів, у яких автори не тільки показують трагедію 26 квітня 1986 року, а й осмислюють її і підсумовують розуміння її причин. Тому природно, що художня творчість показово відбиває появу в літературній мові словосполучень *уроки Чорнобиля, моральні уроки* і под., у яких змістотвірними є семи 'висновок', 'досвід', 'відповідальність': *Уроки Чорнобиля. ... Уроки моральні. Уроки виховні* (Л. Даєн); *Моральні уроки аварії, висновок про те, що після біди Чорнобиля ми не маємо права не стати суворіші, вимогливіші, строгіші до себе. Відповідальніші в рішеннях, вчинках, у ділі* (І. Малишевський); *Чорнобиль – урок мужності й стійкості* (Л. Даєн). Помітно, що у своїй художньо-публіцистичній динаміці словосполука *уроки Чорнобиля* стає оказіональним синонімом трагічного колективного національного досвіду. Носієм семантики трагічності найчастіше стає епітет *гіркий*: *Уроки Чорнобиля полиново гіркі, болюче ятрять душу* (Л. Даєн); *Чорнобиль – гіркий урок втрат моральних і виховних* (Л. Даєн).

Згадана вище сема 'висновок' змістотвірно домінує і в численних дієслівних метафорах із значенням «набувати досвіду, робити висновок»: *Навіщо знімався цей фільм? Мабуть, не лише для того, щоб зробити нас очевидцями сумних подій, а й примусити нас задуматися, щоб на головне запитання: чи послужив нам Чорнобиль уроком – відповів кожний*

(І. Малишевський); **Чорнобиль примушує багато що переглянути**. Він кличе глибше замислитися над логікою внутрішнього зв'язку між причинами і наслідками (Л. Даєн); Якщо до нашої низької екологічної культури, заповнених формулами душі додати високу посаду, **в підсумку рано чи пізно матимемо Чорнобиль** (А. Михайленко).

Осмислення причин аварії на ЧАЕС зумовлює наповнення тематичної зони «урок» лексикою на позначення негативних рис людини, типів її професійної і особистої поведінки, що призвели до техногенної катастрофи національного масштабу: *халатність, головотяпство, догідництво, легковажність, моральна вседозволеність, безалаберність, байдужість, бездушність, безвідповідальність, розхлябаність, недисциплінованість, розгубленість, бракоробство*. Пор.: *Не все замикалося лише на Чорнобилі, тож і ввели у фільм цілий мотив гострих запитань: про халатність, головотяпство, догідництво тощо – істинні адреси в чорнобильській біди* (І. Малишевський); *Технічна легковажність, моральна вседозволеність, професійна розбещеність і головотяпство – причини тяжкого злочину* (Л. Даєн); *Поховати б назавжди у ньому [саркофазі] нашу безпечність, нашу безалаберність, байдужість і бездушність* (А. Михайленко); *Серйозним уроком, суворим застереженням проти розхлябаності, недисциплінованості, безвідповідального ставлення до виконання службових обов'язків прозвучав вирок винуватцям аварії на ЧАЕС* (В. Трегубов); *неприпустиме було безконтрольне порушення віками створюваних екологічних систем у проекті матінки-природи* (А. Михайленко); *Виявивши розгубленість і боягузтво, Брюханов не вжив заходів до обмеження масштабів аварії* (В. Трегубов).

Різноманітні художні й художньо-публіцистичні тексти чорнобильської тематики засвідчують також стійкі двовекторні асоціативно-семантичні зв'язки лексеми *пам'ять*:

- із поняттями *історія, минуле, предки*, пор.: *Їх [прип'ятців] не можна забути, бо це пам'ять не окремих іванів чи грицьків, а пам'ять народу* (А. Михайленко); *У Зоні залишали не тільки садиби, городи, меблі, машини, худобу – залишали пам'ять предків* (А. Михайленко); *Полиново-гірка, болісна пам'ять про минуле* (Л. Даєн);
- із поняттям *майбутнє, майбутні покоління, нащадки*: *Але не врятувати те, що ще можна, – злочин перед пам'яттю і майбутнім* (А. Михайленко).

У романі В. Яворівського «Марія з полином у кінці століття» символічно навантаженим словом-образом пам'яті стає номінація *корінь*, що вербалізує ідею органічного зв'язку людини із землею батьків, спорідненості з культурою і традиціями свого народу: *Вхопися за корінь! За корінь тримайся! Хоч зубами, але за корінь.*

Пам'ять про померлих у повісті В. Яворівського символізує побутова реалія *свічка*: *Марія роздала по пиріжку, встромивши в нього запащину свічку; Федір стоїть на порозі, а мама йде до світлиці, чиркає сірником, запалює свічку на столі, ставить її у склянку з пшеницею.*

Зафіксовано також оказіональну асоціативно-образну ідентифікацію *дорога – пам'ять*, пор.: *Ти пам'ятай, дорого, їх сліди / По них з окіл на літописну Прип'ять / Чорнобильці у гнізда свої прийдуть / І вернуться лелеки назавжди* (Б. Олійник). У загальному контексті чорнобильського і постчорнобильського поетичного дискурсу вокативна конструкція *пам'ятай, дорого...* за змістом та оцінністю корелює з численними мовними знаками пам'яті про героїзм ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС.

Для словесних образів пам'яті про чорнобильські події характерне також уживання обставин часу на зразок *вічно, завжди, назавжди, навічно, на все життя* і т. ін., пор.: *Та Чорнобиль вічно берегтима / хрест своєї чорної біди* (І. Гнатюк); *[Чорнобиль] Вічно буде пам'яттю судити / Тих, що розп'яли його в огні, / Із ребра, що стронцієм пробите, / Кров його тектима по мені* (І. Гнатюк); *Тихо й страшно дихають турбіни. / Вже тривожність – ока не зімкне. / І Чорнобиль болем України/ Вічно буде мучити мене* (І. Гнатюк); *Мені довго, а може, завжди снитимуться мертві села і мертва білокам'яна Прип'ять* (А. Михайленко); *Хто повинчаний з Чорнобилем – / гнаний мов ізгой хворобами. / Не на роки – на життя* (М. Кондратенко); *Багато з відважних незабаром навічно стануть на свої нові пости в бронзі, граніті й сталі* (В. Трегубов); *Люди в саванах білих, / у чорних лабетах їмлі / нам на ціле життя / стане сліз ваших сиріт і болю* (С. Йовенко). Пор. інтенсифікацію часових маркерів у текстових формулах з *того часу – завжди, відтепер і назавжди*: *З того часу я сприймаю евакуацію – будь-яких масштабів – як величезне нещастя, яке завжди викликає шок і розгубленість* (Ю. Щербак); *Відтепер і назавжди ці запахи для мене не-*

віддільні: запах пелюстки, запах погару і запах Чорнобиля (А. Михайленко).

Закріплювати інформацію про героїв Чорнобиля в художньо-ментальному просторі національної пам'яті – це також прославляти, оспівувати, увічнювати, входити у безсмертя. Наприклад: *Так вони жили, працювали і увійшли в безсмертя* (В. Трегубов); *Трагічну мертво Прип'ять? В штрихах? / Узятю під кутом мистецьким зору? / І згодом виспівать у віршах страх, / посіять безнадію?.. / Де наш сором?* (С. Йовенко).

Мова української постчорнобильської поезії та художньо-публіцистичної прози (зокрема документальних повістей А. Михайленка, Л. Даєна, Ю. Щербака, В. Яворівського) про Чорнобиль показово відбиває особливості текстового мовно-образного проектування пам'яті про техногенну катастрофу на Чорнобильській АЕС і засвідчує щільну лексичну наповненість лексико-семантичного поля «пам'ять».

Гоцинець І.Л. Асоціативно-семантичне поле «Чорнобиль» у сучасному українському художньому дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. н. Київ, 2010.

Дашко Н. Концепт пам'яті в художньому дискурсі сучасної української новелістики. *Slavica Wratislaviensia*. CLXXIII. Wrocław 2021. S. 255 – 265.

Словник української мови. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.

Сюта Г. Чорнобиль – константа української мовно-поетичної свідомості. *Мовознавство*. 2007. № 4 – 5. С. 44 – 50.

REFERENCES

Hotsynets, I.L. (2010). Associative and semantic field “Chornobyl” in modern Ukrainian fictional discourse: author’s ref. dis. ... cand. philol. science. Kyiv (in Ukr.).

Dashko, N. (2021). The concept of memory in the artistic discourse of modern Ukrainian short stories. *Slavica Wratislaviensia*. CLXXIII. Wrocław. S. 255 – 265 (in Ukr.).

Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes (1970 – 1980). Kyiv. (in Ukr.)

Siuta, G.M. (2007). CHORNOBYL is a constant of Ukrainian linguistic and poetic consciousness. *Linguistics*. № 4 – 5, 44 – 49 (in Ukr.).

Статтю отримано 10.09.2022

Iryna Hotsynets

FIGURATIVE PROJECTIONS OF THE MEMORY OF THE CHORNOBYL DISASTER IN THE UKRAINIAN LITERATURE DISCOURSE

The article highlights the types of textual-figurative projections of the memory of the man-made disaster at the Chornobyl AES in the language of Ukrainian poetry and literary-journalistic prose, which recorded moral conditions and the social-ecological situation in various verbal formats.

The lexical content of these works is a dictionary of the national socio-historical and emotional memory of the tragedy of the Ukrainian people.

The core components of the lexical-semantic field «memory» include the nominations *memories, remembrance, mention*, predicative constructions ***will not forget, not to forget, moral imperative must not be forgotten***.

It has been established that the first evaluative association that accompanies the national-historical and literary memory of the Chornobyl disaster recorded in the texts is *a tragedy*. As a component of the post-Chornobyl linguistic picture of the world, this nomination is characterized by semantic ambiguity and multiple interpretations. Its most frequent expressive and evaluative specifiers (*trouble, calamity, grief, drama, misfortune, pain*) are consistently actualized in compounds with the adjective *Chornobyl* and genitive metaphors with the proper name *Chornobyl* (*the trouble of Chornobyl, the tragedy of Chornobyl*).

In the thematic area «memory of the Chornobyl tragedy», we distinguish such dominant segments as «responsibility», «gratitude», «heroism», «boldness», «bravery», «courage», «deed», «memory of the dead».

An important component of the lexical-semantic field «memory» in post-Chornobyl literature is the image *lessons of Chornobyl*. Due to the presence of the meaningful words «conclusions» and «responsibility», it becomes an occasional synonym of the tragic collective national experience.

Various genres of literary and literary-journalistic texts on the subject of Chornobyl testify to the stable two-vector associative-semantic connections of the lexeme *memory* with concepts, on the one hand, *history, past, ancestors*, and on the other hand, *the future, future generations, descendants*.

Verbalization of the memory of the Chernobyl events is characterized by the use of time circumstances such as *forever*, *always*, *for life*, etc.

The language of Ukrainian post-Chernobyl poetry and literary-journalistic prose (in particular, the documentary novels of A. Mykhaylenko, L. Dayen, Yu. Shcherbak, V. Yavorivskyi, I. Malyshevskyi, V. Tregubov) about Chernobyl demonstrably reflects the peculiarities of the textual linguistic-figurative projecting of the memory of the man-made disaster at the Chernobyl AES and testifies dense lexical content of the lexical-semantic field «memory».

Key words: Chernobyl discourse, artistic memory, figurative projection, lexical-semantic field, nomination, figurative-associative connection.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.4>

УДК 811.161.2'373.2'27'42:271.4(477)-36

ІМЕНА НОВИХ СВЯТИХ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ І ПАМ'ЯТЕВИЙ ДИСКУРС

МАЦЮК
Галина Петрівна,

доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка; вул. Університетська, 1 Львів, 79000; E-mail: halyna.matsyuk@lnu.edu.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8601-4742>

Halyna
MATSYUK,

Doctor of Philological Sciences, Full Professor of the the Department of General Linguistics of Ivan Franko National University in Lviv; 1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine; E-mail: halyna.matsyuk@lnu.edu.com

У статті досліджено імена нових святих УГКЦ (агіоантропоніми) як маркери колективної пам'яті сучасного суспільства щодо подій минулого – спротиву на заборони російською (в XIX ст.) та радянською (в XX ст.) владами релігійного життя українських греко-католиків. Теоретичне підґрунтя аналізу становлять ідеї та положення праць з ономастики, соціолінгвістики, релігієзнавства, історії Церкви та історії тоталітаризму в СРСР. Розкрито номінативну продуктивність агіоантропонімів у релігійних текстах та суспільній комунікації. Встановлено, що похідні номінативні одиниці від імен святих містять формальні та змістові компоненти знання про минуле і доносять збережену в суспільстві пам'ять про насильницьку православізацію в Російській імперії та СРСР.

Ключові слова: агіоантропонім, тематична група, номінативна продуктивність, пам'ятевий дискурс.

Питання зі сфери пам'яті сучасні українські дослідники почали розглядати як об'єкт міждисциплінарного аналізу зовсім недавно [Нагорна 2012: 10], тому трансформація цієї сфери в категорії мовознавства триває. Якщо історики церкви, богослови та культурологи вже дослідили перебіг беатифікаційних процесів, які завершили проголошення новомучеників Української греко-католицької церкви в 1996 р. (Рим) та в 2001 р. (Львів) [Сабат 2015, Сивіцький 1999, Франко 2008],

то в українській ономастиці імена нових святих і їх роль як носіїв пам'ятевої культури – все ще маловідома проблема, як і в соціолінгвістиці, де ці одиниці не стали об'єктом для дослідження корелятивних зв'язків між мовою і церквою, мовою та ідеологією. Тому характеристика імен нових святих УГКЦ з погляду їх номінативної продуктивності в релігійних текстах та поза ними відображає фрагмент колективної пам'яті українців, оскільки похідні найменування від агіоантропонімів містять формальні та змістові компоненти знання про мученицьку смерть за Віру через неприйняття російської та радянської ідеологій. Вивчення проблеми сприяє розвитку теорії соціолінгвістики про маловідомі питання насильницької православізації українських греко-католиків в Російській імперії та СРСР й поглиблює вже відомі результати досліджень про мову, церкву та ідеологію в бездержавних умовах.

Завдання дослідження – розкрити причини появи, склад і номінативну продуктивність одиниць тематичної групи «імена нових святих УГКЦ».

Теоретичне підґрунтя аналізу формують ідеї та положення про семіотичну природу власної назви та її функцію акумуляції і трансляції релігійної сфери [Белей 2014, Белей 2016, Зимовець 2010; Лукаш 2014], про взаємодію мови та церкви [Matsyuk 2021]. Публікації з релігієзнавства [Горан 2017], історії церкви [Маттеї 2014, Сабат 2015; Сапожникова, Андрусів 2016; Turij 2004 та ін.], історії тоталітаризму в СРСР [Франко 2008] та з історичної пам'яті соціогуманітарного знання [Нагорна 2012] дозволили виокремити контекст конкретної сфери пам'яті (описи насильницької православізації), щоб у ході аналізу трансформувати цю сферу в мовознавчі категорії «агіоантропонім», «тематична група», «номінативна продуктивність». Джерелами аналізу послужили пов'язані із життям та діяльністю мучеників за Віру тексти релігійного та публіцистичного стилю, праці учасників подій.

Виходячи з теоретичного підґрунтя, одиниці аналізу, або імена нових святих, мають за об'єкт номінації денотати божественно-духовної сфери. У різних видах комунікації найменування реалізують свою номінативну, інформативну, сакральну функції (у межах віровчення УГКЦ), функцію єдності українських греко-католиків (у мирському житті). Кожна з цих одиниць як мовний знак має семіотичну природу, тому ілюструє не тільки співвіднесеність їхніх референтів з певним класом

предметів, але й епістемічний компонент, тобто знання про життя та діяльність українських греко-католиків, силові заходи державних влад Російської імперії та СРСР. Для отримання результатів у статті використано методи, які посприяли формуванню соціокультурного підходу до вирішення проблеми, зокрема корелятивного аналізу, соціолінгвістичної інтерпретації, біографічний, елементи дискурс-аналізу.

Причини появи та склад тематичної групи «Імена нових святих УГКЦ». Серед ликів святих Східної Церкви є і святі мученики – це ті, які віддавали своє життя чи зазнавали найжорстокіших терпінь за Христову віру [Сабат 2015: 114–116]. Як святі УГКЦ, вони беатифіковані згідно з принципами католицької церкви. Їхні імена маркують локальний, не вселенський (як після канонізації) ареал почитання мучеників [Сапожникова, Андрусів 2016: 6]. Оскільки процес беатифікації відбувався двічі, то тематичну групу «Імена нових святих УГКЦ» формують дві підгрупи: «Імена пратулинських селян, беатифікованих 1996 р.» та «Імена священників, монахів і монахинь, мирян, беатифікованих 27 червня 2001 р.».

Перша підгрупа одиниць почала функціонувати в релігійному дискурсі після закінчення беатифікаційного процесу в рік 400-ої річниці проголошення Берестейської унії, коли Папа Іван Павло II під час урочистого богослужіння в соборі св. Петра причислив пратулинських мучеників до лику блаженних. Ними стали 13 загиблих від куль російської армії 26 січня 1874 р. прихожан Свято-Троїцької греко-католицької церкви в с. Пратулин (територія Холмської єпархії, де проживали українці як найбільша меншинна спільнота). Селяни чинили опір проти насильницького навернення їх російською державною владою в православ'я і загинули. Серед них: *Данило Кармаш (Кармашук), Пилип Герилюк (Кирилюк, Курилюк), Костянтин Бойко (Бойчук), Ігнатій Франчук, Костянтин Лукашук, Вартоломій Осип'юк та Максим Гаврилюк, Вікентій Левонюк та Іван (Андреюк) і зовсім юні Микита Грицюк, Лука Бойко, Онуфрій Василюк (Томашук) і Михайло Вавришук* [Сивіцький 1999].

Друга підгрупа одиниць, «Імена священників, монахів і монахинь, мирян, беатифікованих 27 червня 2001 р.», почала функціонувати в богословсько-літургійній системі та поза нею після пасторського візиту до України в червні 2001 р. Папи Івана Павла II. Він тоді вперше в контексті Східної літургії

підніс до гідності блаженних, тобто святих, 28 мучеників УГКЦ спеціальною формулою беатифікації [Сабат: 114–131]. З них 26 осіб віддали своє життя за віру Христову і вірність Апостольській церкві під час ліквідації комуністичною владою СРСР Української греко-католицької церкви. Мученицькою смертю загинули 8 єпископів: вл. *Микита Будка*, вл. *Григорій (Хомишин)*, вл. *Йосафат (Коциловський)*, вл. *Григорій (Лакота)*, вл. *Миколай (Чарнецький)*, вл. *Симеон (Лукач)*, вл. *Іван (Слезюк)*, вл. *Василь (Величковський)*, 14 священників: о. *Климентій (Шептицький)*, о. *Микола (Конрад)*, о. *Омелян (Ковч)*, о. *Андрій (Іщак)*, о. *Северіян (Бараник)*, о. *Петро (Вергун)*, о. *Яким (Сеньковський)*, о. *Микола (Цегельський)*, о. *Іван (Зятик)*, о. *Зиновій (Ковалик)*, о. *Віталій (Байрак)*, о. *Олексій (Зарицький)*, о. *Роман (Лиско)*; 3 монахині: с. *Олімпія (Ольга Біда)*, с. *Лаврентія (Левкадія Герасимів)*, с. *Тарсикія (Ольга Мацьків)*; 1 мирянин – дяк *Володимир (Прийма)*. У суспільній комунікації їхні життєписи сьогодні формують колективний портрет представників соціогрупи «мученики за Віру» і розкривають духовне та фізичне насилля над людиною з боку радянської влади. *Священномученик Микита (Будка)* (1877–1949): у 1945 р. його засудили, відправили в заслання. Він помер 1 жовтня 1949 р. у таборі (Казахстан) на 72 році життя. Як правило, померлих ховали в мішках без одягу, поклавши тіла за межі табору, де їх з'їдали звірі, з пошани до єпископського сану отця на ньому залишили його табірний одяг [Маттеї 2014: 56–58; Сапожникова, Андрусів 2016: 381–386; Мученики 2004: 30–32]. *Священномученик Климентій (граф Шептицький)* (1869–1951): 5 червня 1947 р. отця арештували, звинуватили в «антирадянській» пропаганді та в співпраці з Ватиканом. Перебував у тюрмі в Києві, зазнаючи тортур у віці 78 років. Отримав вирок 8 років тюрми. Помер у в'язниці суворого режиму 1 травня 1951 р. в м. Володимир (на Клязьмі, Росія), могила невідома [Маттеї 2014: 97–106; Сапожникова, Андрусів 2016: 336–344]. *Священномученик Зиновій (Ковалик)* (1903–1941): монах-редемпторист, 38 років. Заарештований за шість місяців до приходу німців. Численні свідки розповідали, що його розіп'яли на стіні у в'язниці «Бригідки» у Дрогобичі в червні 1941 р. після тортур [Маттеї 2014: 120–124; Сапожникова, Андрусів 2016: 264–269; Мученики 2004: 73–76]. *Священномученик Роман (Лиско)* (1914–1949): його заарештували восени 1949 р., оскільки відмовився підписати угоду про

перехід на православ'я. За одними свідченнями, отця мучили, вкладаючи на розжарені ґрати, за іншими – у віці 35 років він був живцем замуrowаний у стіні тюрми на Лонцького у Львові [Маттеї 2014: 79–82; Мученики 2004: 46–48; Сапожникова, Андрусів 2016: 443–451] та ін.

Агіоантропоніми двох підгруп у релігійному дискурсі як системі свого функціонування реалізують спільну ознаку значення 'опір насильницькій православізації українців в ХІХ і ХХ століттях у зв'язку з опозицією *українське – російське/радянське*'.

Якщо перші жертви дій російської влади, пратулинські селяни, були носіями традиційної народної та релігійної культури, то мученики ХХ ст. вже пов'язані із духовними закладами Галичини, Закарпаття та університетами Європи, це люди зі знанням іноземних мов, з ученими ступенями докторів і навіть автори наукових праць, що сприяли розвитку обряду і формували перед вірними нові завдання Церкви [Іщак 1931; Лакота 2003; Лакота 2005, Коциловський 2004; Ковч 2006].

Номінативна продуктивність агіоантропонімів: роль" / хідних'найменувань. Увага до мучеників УГКЦ ХІХ ст. і ХХ ст. пов'язана з однією з ознак візантійсько-українського обряду католицької церкви – вшануванням у спеціальних літургійних відправах упродовж церковного року численних українських святих, у тому числі й нових. Функціонуючи в різних релігійних текстах, агіоантропоніми стають твірною базою для похідних номінацій. Кожна з них зберігає не тільки формальні показники від твірної назви (у більшості прикладів, це прізвище або ім'я чи прізвище та ім'я, хоча можуть бути й родові назви, як *Пратулинські мученики*), але й доносить змістовий компонент, тобто вже згадану ознаку 'опір насильницькій православізації українців'.

Так, УГКЦ вшановує пам'ять про Пратулинських мучеників 23 січня. Похідні назви: *Свято в честь пам'яті християнського подвигу Пратулинських мучеників* [Рішення 1998: 41]; *Молитва з Молебня до Пратулинських мучеників* [Сивіцький 1998: 68], *Ікона Пратулинські мученики* [Бурдяк 2013] та ін.

Усі похідні найменування в честь священномучеників стають засобами позначення духовного (назви акафістів, молебнів, молитов, ікон та інших сакральних зображень, сакральних місць моління) та мирського життя (назви шкіл, вулиць, пам'ятників чи фільмів).

Наприклад, тематичну групу «Назви молитов» формують похідні від імен нових святих: *Молитва до блаженного священномученика Петра Вергуна, Молитва до блаженного єпископа Миколая Чарнецького, Молитва до Блаженного Священномученика Василя Величковського, Молитва до Блаженного Священномученика Івана Зятика, Молитва до Зенона Ковалика, Молитва до блаженних мучеників отця Миколи Конрада й дяка Володимира Прийми, Молитва за прославу сестри Йосафати Гордашевської, Молитва за прославу єпископа Павла Гойдича, Молитва до бл. Свм. Григорія Лакоти, Молитва про заступництво отця Климентія Шептицького, Молитва до Блаженного Мученика Григорія Хомішина та ін.* Поза релігійним стилем похідні від агіоантропонімів одиниці збагачують тематичну групу «Назви вулиць»: *вул. Коциловського (Львів); вул. Лукача, (Надвірнянський р-н, Івано-Франківська обл.); вул. Семена Лукача (Старуня, Богородчанський р-н, Івано-Франківська обл.); вул. Теодора Ромжі, (смт Чинадійово, Мукачівського району); вул. Теодора Ромжі (Ужгород); вул. Теодора Ромжі (Хуст, Закарпатська область); вул. Якіма Сеньківського (Великі Гаї, Тернопільська область) та ін.*

Тематичні групи, сформовані з похідних номінацій від назв нових святих, зокрема «Назви акафістів», «Назви молебнів», «Назви ікон та інших сакральних зображень», «Назви сакральних місць моління», «Назви навчальних закладів», «Назви фільмів», охоплюють більше 120 одиниць.

У цілому розвиток номінативної продуктивності агіоантропонімів у релігійному дискурсі та поза ним сьогодні сприяє збереженню знання про минуле, тобто формуванню пам'ятевого дискурсу сучасного суспільства про мучеників однієї з українських Церков XIX і XX століть.

Висновки. Імена нових українських святих, об'єктами номінації яких є денотати божественно-духовної сфери, реалізують свої функції в межах віровчення УГКЦ та поза ним.

Кожна з цих одиниць як мовний знак має семіотичну природу, тому ілюструє не тільки співвіднесення їхніх референтів з певним класом предметів, але й епістемічний компонент – знання про життя УГКЦ та діяльність державної влади Російської імперії та СРСР щодо української Церкви та її вірян.

У різних жанрах релігійного та світського дискурсу агіоантропоніми розвивають свою номінативну продуктивність

й стають твірною базою для нових номінацій, дериватів-словосполучень, тобто нових тематичних груп (назви молитов, молебнів, церковних споруд, вулиць, фільмів та ін.).

Маркуючи колективну пам'ять сучасного суспільства, агіоантропоніми стають знаками соціокультурного коду.

Белей О. Місце українських сакронімів в національній онімійній системі. Вроцлав, 2016. С. 81 – 90.

Белей О. Статус українських сакронімів та принципи їх класифікації. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2014. Вип. 19. С. 12 – 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2014_19_4 (дата звернення: 19.06.2022)

Горан Т. Перемишльська єпархія греко-католицької церкви в української національному русі Галичини (1919 – 1939 рр.). Івано-Франківськ, 2017.

Зимовець Г. В. Семантичні особливості власних назв. *Наукові записки [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна*. 2010. Вип. 13. С. 250 – 256.

Лукаш Г. П. Семіотика конотонімів: знак і символ. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганськ: Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2013. №2 (29). С. 186 – 193.

Маттеї Дж. Україна – земля мучеників. Героїчне свідчення мучеників, проголошених Папою Іваном Павлом II у Львові, під час його історичного паломництва / пер. з італійської О. Лісовського. Жовква: Місіонер, 2014.

Мученики – Джерело чудотворної сили (З Декрету Митрополита Андрея Шептицького. Про почитання святих. 1941 р.) / упор. І.Левицький, Р.Тереховський, Р.Хрін, Г.Крупа, О.Гайова. Львів: Місія «Постуляційний центр беатифікації й канонізації святих УГКЦ», 2004.

Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012.

Рішення і постанови Синодів Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 1989 – 1997 років. Львів, 1998.

Сабат П. Вшанування мучеників УГКЦ, проголошених блаженними Папою Іваном Павлом II в Україні 2001 року. *Metron (Метров): журнал з Еклезіології і Церковного права*. 2015. № 12. С. 114 – 116.

Сапожникова Г., с. Андрусів Ю. Святі землі української. Львів: Свічадо, 2016.

Сивіцький П. Блаженні підляські мученики з Пратулина. Львів: Місіонер, 1999.

Франко П. Репресоване духовенство УГКЦ. Львів, 2008.

Чорнописька В. З. Новаторська ідеологія Климентія Шептицького у розвитку студитських монастирів у Східній Галичині (20 – 30 рр. ХХ ст.). *Збірник наук. праць Харків. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Сер.: «Історія та географія»*. 2012. Вип. 43. С. 9 – 18.

Matsyuk H. Multicultural Aspects of Names and Naming in the Ukrainian Greek Catholic Church: The Thematic Group «the Names of New Saints». *Names and Naming. Multicultural Aspects* / Ed. Oliviu Felecan, Alina Bughesiu. Palgrave Macmillan. 2021. P. 57 – 72. doi.org/10.1007/978-3-030-73186-. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-73186-1>

Turij O. Church of the Martyrs. The New Saints of Ukraine. Lviv: St, John's Monastery Publishing Division, 2004.

ДЖЕРЕЛА

Блаженний Григорій Лакота: зібрані історичні праці / упоряд. В. Пилипович. Перемишль, 2003.

Блаженний Григорій Лакота. Перемиський єпископ-провідник: зібрані послання та проповіді / упоряд. В. Пилипович. Перемишль, 2005.

Блаженний Йосафат Коциловський – Перемиський єпископ. Зібрання послань та інші праці / упоряд. В. Пилипович. Перемишль, 2004.

Бурдяк І. Свято всіх святих українського народу. *Народна правда* – 2013. URL: <http://narodna.pravda.com.ua/culture/523f535807ef3/> (дата звернення: 20.06.2022)

Іщак А. Св. Августин і Схід. *Богословія*. Т. IX. Кн. 1 – 2. 1931.

Ковч Е. Чому наші від нас утікають? Львів: Свічадо, 2006.

Молитва до блаженного священномученика Петра Вергуна. *Християнський портал Кіріос*. URL: <https://kyrios.org.ua/spirituality/prayer/911-molitva-do-blazhennogo-svjaschennomuchenika-petra-verguna.html> (дата звернення: 20.06.2022)

Молитва до блаженного єпископа Миколая Чарнецького. *Християнський портал Кіріос*. URL: <https://kyrios.org.ua/spirituality/prayer/599-molitva-do-blazhennogo-episkopa-mikolaja-charnetskogo.html> (дата звернення: 20.06.2022)

Молитва до Блаженного Священномученика Василя Величковського. *Редемптористи. Святі і блаженні. Блаженний священномученик Василь Величковський*. URL: https://old.cssr.lviv.ua/prayers/Akafist_do_Velyczkovskoho/ (дата звернення: 18.06.2022)

Молитва до Блаженного Священномученика Івана Зятика. *Редемптористи. Святі і Блаженні. Блаженний священномученик Іван Зятик*. URL: <https://old.cssr.lviv.ua/saints/ivan-zyatyk/> (дата звернення: 18.06.2022)

Молитва до бл. свм. Григорія Лакоти. *Митецьтво*. URL: <http://maxgontar-art.blogspot.com/2012/06/blog-post.html> (дата звернення: 16.06.2022)

Молитва до блаженних мучеників отця Миколи Конрада й дяка Володимира Прийми. *Моя молитва*. URL: https://mojamolytva.blogspot.com/2011/05/blog-post_12.html (дата звернення: 20.06.2022)

Молитва до Зенона Ковалика. *Редемптористи. Святі і блаженні. Блаженний священномученик Зенон Ковалик*. URL: <https://old.cssr.lviv.ua/saints/zenon-kovalyk/> (дата звернення: 18.06.2022)

Молитва за прославу сестри Йосафати Гордашевської. *Молитовник*. URL: <https://sites.google.com/site/mijmolytovnyk/prijdite-poklonimsa/molitvi/molitvi-za-proslavu-ukrainskih-slug-bozih> (дата звернення: 19.06.2022)

Молитва за прославу єпископа Павла Гойдича. *Молитовник*. URL: <https://sites.google.com/site/mijmolytovnyk/prijdite-poklonimsa/molitvi/molitvi-za-proslavu-ukrainskih-slug-bozih> (дата звернення: 19.06.2022)

Молитва до бл. Свм. Григорія Лакоти. *Митецьтво*. URL: <http://maxgontar-art.blogspot.com/2012/06/blog-post.html> (дата звернення: 16.06.2022)

Молитва про заступництво отця Климентія Шептицького. *Християнський портал Кіріос*. URL: <https://kyrios.org.ua/spirituality/prayer/1061-molitva-pro-zastupnistvo-ottsja-klimentija-sheptitskogo.html> (дата звернення: 20.06.2022)

Молитва до Блаженного Мученика Григорія Хомишина. *Івано-Франківська архієпархія*. URL: <http://ugcc.if.ua/novyny/4621-molytvado-blazhennoho-muchenyka-hryhoriia-khomyshyna.html> (дата звернення: 19.06.2022)

Служба 28 Слуг Божих, блаженних мучеників української греко-католицької церкви. URL: <https://kyrios.org.ua/spirituality/bogosluzhinnja/9471-sluzhba-soboru-blazhennih-novomuchenikiv-ta-ispovidnikiv-ukrayinskoyi-greko-katolitskoyi-tserkvi.html> (дата звернення: 20.06.2022)

REFERENCES

Beley, O. (2014). Status of Ukrainian acronyms and principles of their classification. *Modern problems of linguistics and literary studies*. Is. 19, 12 – 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2014_19_4 (accessed: 19.06.2022) (in Ukr.).

Horan, T. (2017). Przemysł Eparchy of the Greek Catholic Church in the Ukrainian National Movement of Halychyna (1919–1939). *Ivano-Frankivsk* (in Ukr.).

Zymovets, H.V. (2010). Semantic features of proper names. *Scientific notes [National University "Ostroh Academy"]*. Ser.: *Philological*. Is. 13, 250 – 256 (in Ukr.).

Lukash, H. P. (2013). Semiotics of conotonyms: sign and symbol. *Linguistics: Collection of scientific papers*. Luhansk: Luhansk National University named after T. Shevchenko. No. 2 (29), 186 – 193 (in Ukr.).

Mattei, J. (2014). Ukraine is the land of martyrs. Heroic testimony of the martyrs proclaimed by Pope Ivan Paul II in Lviv during his historic pilgrimage, trans. from Italian by O. Lisovskyi. Zhovkva: Missioner (in Ukr.).

Levitskyi, I. et al. (eds) (2004). Martyrs are a source of miraculous power (From the Decree of Metropolitan Andrei Sheptytskyi. On veneration of saints. 1941). Lviv: Mission «Postulation Center for Beatification and Canonization of Saints of the UGCC» (in Ukr.).

Nahorna, L.P. (2012). Historical memory: theories, discourses, reflections. K., IPIEND named after I.F. Kuras, National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.).

Decisions (1998). Decisions and resolutions of the Synods of Bishops of the Ukrainian Greek Catholic Church in 1989 – 1997. Lviv. P. 41 (in Ukr.).

Sabat, P. (2015). Commemoration of the martyrs of the UGCC, declared blessed by Pope Ivan Paul II in Ukraine in 2001. *Metron (Μέτρον): journal of Ecclesiology and Church Law*. No. 12, 114 – 116 (in Ukr.).

Sapozhnikova, H., Andrusiv, Yu. (2016). Holy Lands of Ukraine. Lviv: Swichado (in Ukr.).

Syvitskyi, P. (1999). Blessed Pidliashchia Martyrs from Pratulyn. Lviv: Missioner (in Ukr.).

Franko, P. (2008). The repressed clergy of the UGCC. Lviv (in Ukr.).

Chernopyshka, V. Z. (2012). Innovative ideology of Klymentiy Sheptytskyi in the development of student monasteries in Eastern Halychyna (20 – 30s of the 20th century). *Collection of research papers of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda*. Ser.: «History and Geography». 2012. Is. 43, 9–18 (in Ukr.).

Matsyuk, H. Multicultural Aspects of Names and Naming in the Ukrainian Greek Catholic Church: The Thematic Group «the Names of New Saints». *Names and Naming Multicultural Aspects*. Ed. Oliviu Felecan, Alina Bughesiu. Palgrave Macmillan. 2021, 57 – 72. doi.org/10.1007/978-3-030-73186-. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-73186-1>

Turij, O. (2004). Church of the Martyrs. The New Saints of Ukraine. Lviv: St. John's Monastery Publishing Division.

SOURCES

Burdyak, I. (2013). The Feast of All Saints of the Ukrainian People. *Narodna Pravda*. URL: <http://narodna.pravda.com.ua/culture/523f535807ef3/> (accessed: 20.06.2022) (in Ukr.).

Ishchak, A. (1931). St. Augustine and the East. *Theology*. Vol. IX. Kn.1 – 2 (in Ukr.).

Kovch, E. (2006). Why are our people running away from us? Lviv: Svichado (in Ukr.).

Prayer to the Blessed Holy Martyr Petro Verhun. *Christian portal Kyrios*. URL: <https://kyrios.org.ua/spirituality/prayer/911-molitva-do-blazhennogo-svjaschennomuchenika-petra-verguna.html> (accessed: 20.06.2022) (in Ukr.).

Prayer to the Blessed Bishop Mykola Charnetskyi. *Christian portal Kyrios*. URL: <https://kyrios.org.ua/spirituality/prayer/599-molitva-do-blazhennogo-episkopa-mikolaja-charnetskogo.html> (accessed: 20.06.2022) (in Ukr.).

Prayer to the Blessed Holy Martyr Vasyl Velychkovskiy. *Redemptorists. The Blessed and the Saints. Blessed Holy Martyr Vasyl Velichkovskiy*. URL: https://old.cssr.lviv.ua/prayers/Akafist_do_Velyczkovskoho/ (accessed: 18.06.2022) (in Ukr.).

Prayer to the Blessed Holy Martyr Ivan Zyatyk. *Redemptorists. The Blessed and the Saints. Blessed Holy Martyr Ivan Zyatyk*. URL: <https://old.cssr.lviv.ua/saints/ivan-zyatyk/> (accessed: 18.06.2022) (in Ukr.).

Prayer to the Blessed Holy Martyr Hryhoriy Lakota. *Art*. URL: <http://maxgontar-art.blogspot.com/2012/06/blog-post.html> (accessed: 16.06.2022) (in Ukr.).

Prayer to the blessed martyrs Father Mykola Konrad and Deacon Volodymyr Pryima. *My prayer*. URL: https://mojamolytva.blogspot.com/2011/05/blog-post_12.html (accessed: 20.06.2022) (in Ukr.).

Prayer to Zenon Kovalyk. *Redemptorists. The Blessed and the Saints. Blessed Holy Martyr Zenon Kovalik*. URL: <https://old.cssr.lviv.ua/saints/zenon-kovalyk/> (accessed: 18.06.2022) (in Ukr.).

Prayer for the glorification of Sister Yosaphata Hordashevka. *Prayer book*. URL: <https://sites.google.com/site/mijmolytovnyk/prijdite-poklonimsa/molitvi/molitvi-za-proslavu-ukraienstvih-slug-bozih> (accessed: 19.06.2022) (in Ukr.).

Prayer for the glorification of Bishop Pavlo Hoydych. *Prayer book*. URL: <https://sites.google.com/site/mijmolytovnyk/prijdite-poklonimsa/molitvi/molitvi-za-proslavu-ukraienstvih-slug-bozih> (accessed: 19.06.2022) (in Ukr.).

Prayer to the Blessed Holy Martyr Hryhoriy Lakota. *Art.* URL: <http://maxgontar-art.blogspot.com/2012/06/blog-post.html> (accessed: 16.06.2022) (in Ukr.).

Prayer for the intercession of Father Klymentiy Sheptytskyi. *Christian portal Kyrios.* URL: <https://kyrios.org.ua/spirituality/prayer/1061-molitva-pro-zastupnistvo-ottsja-klimentija-sheptitskogo.html> (accessed: 20.06.2022) (in Ukr.).

Prayer to the Blessed Martyr Hryhoriy Khomyshyn. *Ivano-Frankivsk Archdiocese.* URL: <http://ugcc.if.ua/novyny/4621-molytva-do-blazhen-noho-muchenyka-hryhoriia-khomyshyna.html> (accessed: 19.06.2022) (in Ukr.).

Pylypovych, V. (2003). Blessed Hryhoriy Lakota: collected historical works. Przemyśl (in Ukr.).

Pylypovych, V. (2005). Blessed Hryhoriy Lakota. Przemyśl bishop-guide: collected messages and sermons. Przemyśl (in Ukr.).

Pylypovych, V. (2004). Blessed Josaphat Kotsilovskyi – Bishop of Przemyśl. Collection of messages and other works. Przemyśl (in Ukr.).

Service of 28 Servants of God, blessed martyrs of the Ukrainian Greek Catholic Church. URL: <https://kyrios.org.ua/spirituality/bogosluzhinnja/9471-sluzhba-soboru-blazhennih-novomuchenikiv-ta-ispovidnikiv-ukrayinskoyi-greko-katolitskoyi-tserkvi.html> (accessed: 20.06.2022) (in Ukr.).

Статтю отримано 09.09.2022

Halyna Matsyuk

NAMES OF NEW SAINTS OF THE UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH AND COMMEMORATIVE DISCOURSE

The article discusses the names of new saints of the UGCC (hagioanthroponyms) as markers of the collective memory of modern society regarding the events of the past, namely the rejection of Russian (in the 19th century) and Soviet (in the 20th century) ideologies in the religious life of Ukrainian Greek Catholics.

From the theoretical perspective, the analysis is premised on the ideas and provisions of onomastics regarding the semiotic nature of proper names and their functions of accumulation and translation of the religious sphere, of sociolinguistics regarding the interaction of language and the Church, as well as lexicology regarding the systematisation of units into thematic groups. The

papers on religious studies, the history of the Church, the history of totalitarianism in the USSR and the historical memory of socio-cultural knowledge provided the context for the transformation of one of the spheres of collective memory into the linguistic categories of «hagioanthroponyms», «nominative productivity» and «thematic group». The sources of the analysis included the texts of religious and secular discourse, thematically related to the life and activities of the martyrs for the Faith, and the works of the event participants. The units of analysis, namely hagioanthroponyms, have denotations of the divine-spiritual sphere as the object of nomination. The research of the problem was provided by applied correlative and biographical methods, the method of sociolinguistic interpretation, and elements of discourse analysis. They helped to follow the process of creating nominations derived from hagioanthroponyms in modern religious and secular discourse and to determine that they contain formal and substantive components of knowledge about the past. Derivative units create thematic groups «names of prayers», «names of Akathist's», «names of icons and other sacred images», «names of sacred places of prayer», «names of educational institutions», «names of films» and related to information about the forced conversion to Orthodoxy of Ukrainian Greek Catholics in the Russian Empire and the USSR.

The analysis results are relevant for onomastics, sociolinguistics, lexicology and stylistics.

Key words: hagioanthroponym, thematic group, nominative performance, commemorative discourse.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.5>

УДК 811.161.2'38

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНСЬКОГО МІСТА В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ СЬОГОДЕННЯ

КОЦЬ

Тетяна Анатоліївна,

доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України, вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001;
E-mail: tetyana_kots@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4622-9559>

Tetiana

KOTS,

Doctor of Philological Sciences, Senior Researcher of the Department of Stylistics, Language Culture and Sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, 4 Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine;
E-mail: tetyana_kots@ukr.net

У статті проаналізовано мовний образ сучасного українського міста в ЗМК. Звернено увагу на збереження в публіцистичних текстах лінгвокультурної пам'яті міського простору, формування його ідентичності на тлі філософських ідей урбаністичної антропології та у зв'язку з екстралінгвальними чинниками. ЗМК, ґрунтуючись на традиційному символічному сприйманні кожного окремого міста з його власним словником назв культурної спадщини, фіксують розширення семантики самого поняття "місто", його лексичної сполучуваності, раціональної та експресивної оцінності. Образ сучасного українського міста поєднує функціонування двох полярних мовних парадигм, які засвідчують життя мови в умовах війни і миру. Лексикон мирного міста акумулює традиційно символічний, раціональний, інтелектуальний, динамічний вимір людського буття. В умовах війни мова активізує всі експресивно-психологічні ресурси, стає одним із найважливіших інструментів опору військовій агресії.

Ключові слова: ядерне поняття ЗМК, лінгвокультурна пам'ять, оцінний словник, експресивний словник, лексична сполучуваність, філософія мови.

Місто – це одна із центральних сфер філософського вчення про урбаністичну антропологію. Сутність кожного жителя міста вимірюється його безпосередньою належністю до історії міста, залученням до культурної пам'яті народу.

ЗМК, опираючись на джерела різних галузей знань, акумулюючи надбання минулого, формують оцінне, семантично, змістово і навіть ідейно доповнене поле українських міст у контексті суспільно-політичних, культурних чинників доби. Мовознавці традиційно послуговуються поняттям *мовний образ* (образ, який отримує об'єктивацію в тексті за допомогою мовних засобів). Побуває також термін *мовний ландшафт*, який тлумачать як «сукупність усіх наявних ... мовних маркерів, що виконують символічну та інформаційну функції. Їх використання орієнтоване на потенційну аудиторію реципієнтів і підпорядковане формуванню заданих емоційно-сміслових домінант» [Ганжа 2021: 133]. Публіцистичні тексти засвідчують життя мови в конкретний історичний період, пропонуючи широкій аудиторії всебічну інтерпретацію мовними засобами актуальних явищ дня, доби, формуючи навколо ядерного поняття парадигму раціональних, інтелектуальних, експресивних мовних засобів, які в своїй сукупності фіксують філософію мови сьогодення. Філософія мови складається з лінгвософії окремих ядерних понять, одним з яких уже традиційно є *місто*. Ця лексема у ЗМК помітно розширює свою семантику (пор. у СУМі: «великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр» [СУМ IV: 758], акцентуючи в своїй текстовій реалізації на антропоцентризмі цивілізації і зберігаючи зв'язок із генетичним кодом української ідентичності.

Зміщення акцентів у сприйманні міста пов'язане із загальним філософським вченням сучасності, що пропонує цілісний проєкт людини у відповідних концептуальних межах. Суть урбаністичної антропології, наголошує Г. Генстенберг, полягає в поєднанні двох протилежних методологічних поглядів – есенціально-історичного та екзистенційно-прогресивного. Перший з'ясовує об'єктивні структури людського буття, що формуються історико-культурно, а другий вивчає сутність людини, виходячи із її внутрішніх буттєвих характеристик. Радикалізація другого, на думку філософів, призводить до того, що в умовах глобалізації неминує «загублюється культурне чи історичне різноманіття людей» [Дельєж 2008: 64].

Ключові філософсько-художні асоціативно-вербальні зв'язки міського буття (історії і сучасності, біологічного і духовного, добра і зла, маргіналізації особистості) перегукуються в літературних творах багатьох митців слова: Валер'яна Підмогильного, Альфреда Дьобліна, Франческо Петрарки, Чарльза Діккенса. У ЗМК художньо-образне осмислення екзистенційних проблем міста поступається переважно раціонально оцінному словникові, який доповнюють експресивно оцінні одиниці. Мовні засоби публіцистичних текстів не лише фіксують та інтерпретують відповідно до запитів часу актуальні події, явища, реалії урбаністичного простору, а й засвідчують зв'язок міста та його мешканців із власною історією.

Візитівкою кожного міста в будь-який історичний період є його пам'ятки, що репрезентують духовну і матеріальну спадщину минулого, утримують зв'язок між сотнями років і багатьма поколіннями жителів. Їхні назви формують основу глибинної лінгвокультурної пам'яті в мові ЗМК. *Київ* завжди асоціюється із *Софійським собором, Києво-Печерською лаврою, Золотими воротами, Андріївською церквою, Володимирським собором; Харків* – із *Благовіщенським собором, Покровським собором, пам'ятником Незалежності України; Львів* – із *Архикафедральним собором святого Юра, костелом святих Петра і Павла, Львівським Національним Академічним театром опери та балету ім. Соломії Крушельницької, Личаківським кладовищем; Донецьк* – із *Спасо-Преображенським собором, парком Кованих скульптур* тощо. У ЗМК за цими назвами закріпилися традиційні інтелектуально оцінні перифрази – збірні поняття: *перлина міста, шедеври культури, пам'ятки історії, духовна спадщина*, напр.: *І для угорців ми подали добре ілюстровані історії про перлини нашого міста – Софійський собор, Києво-Печерську лавру, Кирилівську церкву, пам'ятник Володимирові-Хрестителю на Володимирській гірці* (Дзеркало тижня, 09.08.2019); *За час єпископства Арсенія відновилося перерване московсько-тверською війною 1375 року літописання, були побудовані численні храми, оновлено Спасо-Преображенський кафедральний собор і розпочато будівництво дзвіниці* (Уніан-новини, 03.15.2017). Показовим для публіцистичних текстів є традиційне контекстуальне формування навколо ядерного поняття *пам'ятка* словника високої експресії: *Метою проведення мистецьких студій було повернути палацу-пам'ятці XVIII століття статус місця*

творчості й натхнення (КіЖ, 16.08.2020). Висока експресія культурної пам'яті поширюється на контексти із нанизуванням загальних назв національної спадщини українських міст з функцією однорідних додатків, що створює відчуття масштабності, пор.: *Сьогодні Володимир – спокійне провінційне містечко. Блукаючи його тихими й мальовничими вуличками, часто зустрічаєшся з пам'ятками старовини – церквами, костелами, будинками, залишками оборонних споруд... Тут багато переплелось – свого й чужого, перемог і поразок, радощів і горя. Тут – історія. Але її не можна прочитати. Її треба відчутти* (День, 25.07.2008).

Традиційні стилістичні засоби персоніфікації, метафоризації, порівняння формують позитивнооцінну експресивізацію і посилюють цілісну лінгвокультурну пам'ять публіцистичних текстів, напр.: *Міста мають різну долю. Є такі, що, виникнувши в далекому минулому й пройшовши непрості випробування, зуміли не лише зберегтися, а й стати могутніми мегаполісами. Є міста, які пережили піднесення, а потім занепали й зникли. А є й такі, що, спалахнувши, наче зірка, в часи попередні, потім зупинилися в своєму розвитку. Вони нікуди не зникли. Вони є, живучи своїм, здавалось би, непримітним, але цікавим життям* (День, 25.07.2008).

Лінгвокультурну пам'ять тексту уможливають контекстуальні реалізації назв явищ сучасного міського простору з актуалізацією семи «духовна спадщина», зокрема пов'язаних зі сферою туризму (пор. у СУМі: *туризм* – «подорожі, які здійснюються за певними маршрутами по своїй країні або за кордоном; поєднують відпочинок з пізнавальною метою, у ряді випадків мають елементи спорту» [СУМ X: 358], напр.: *Туризм завжди процвітає там, де є збережені пам'ятки національної духовної культури* (Культура і життя, 09.08.2016). На зв'язок нових реалій з джерелами створення лінгвософії міста вказують означення з семою «давнини», пор.: *етнографічний туризм, релігійний туризм, культурний туризм*, пор.: *Розвиваючи етнографічний туризм, музей у селі Крилос дає можливість відвідувачам долучитися до обрядових дійств, стати їх живими учасниками* (Дзеркало тижня, 09.05.2019); *Під час робочих зустрічей зокрема обговорювали особливості молодіжного служіння в єпархіях, паломництво і релігійний туризм, викладання соціальних дисциплін в загальноосвітніх навчальних закладах у сучасних умовах; а також відповідали на ряд запитань: навіщо моло-*

дій людині потрібна книга, як за допомогою Instagram сказати нове слово в залученні молодих людей до Церкви, як ставитися до спорту, які фільми дивитися з молоддю тощо (Інтернет: публіцистика, 10.09.2017).

Наповнення міського простору новими реаліями позначається на розширенні семантики слова *туризм*, зокрема через формування нової змістово різноманітної лексичної сполучуваності: *вітчизняний туризм*, *економічний туризм*, *промисловий туризм*, *зелений туризм*, *індустріальний туризм*, *космічний туризм*, *залізничний туризм*, *медичний туризм*, *театральний туризм*, *воєнний туризм*, *пенсійний туризм*, напр.: *Що нам заважає перетворити вітчизняний туризм на джерело національного багатства, з одного боку, з іншого – на джерело здоров'я громадян, що теж належить до національного багатства, звести його в статус сектора базової економіки?* (Дзеркало тижня, 12.04.2017); *Жоден із цих критеріїв поки що не виконується в Україні, а тому промисловий туризм ризикує перетворитися на сумнівний атракціон для місцевих* (Дзеркало тижня, 23.05.2018).

Уживання словосполучень *промисловий туризм*, *індустріальний туризм* часто пов'язане з нагадуванням про витоки самого міста, його призначення, пор.: *Сьогодні ми говоритимемо про індустріальний або промисловий туризм. Кривий Ріг – найбільше місто Європи з індустріальними пейзажами* (УР. Вся країна, 28.05.2021). У ЗМК такі назви часто мають позитивну контекстуальну оцінність, що увиразнюють текстові антитези, побудовані на основі відомих публіцистичних перифраз: напр.: *Кривий ріг – це місто-завод, де все сіро, похмуро... Фішкою нашого промислового туризму є те, що промисловість працює, все крутиться-вертиться, індустрія приваблює* (УР. Вся країна, 28.05.2021). Засобом увиразнення позитивної аксіології лексики для називання процесів індустріалізації є дієслова та іменники з семою «захоплення» напр.: *Процес народження залізної руди тебе захоплює, ти розумієш масштаби* (УР. Вся країна, 28.05.2021). Це можна вважати інновацією порівняно з відомою негативною оцінністю цих процесів у художній літературі. Позитивне осмислення невід'ємних елементів сучасного міського простору, на думку філософів, формує нову культуру міста, нову його лінгвософію. Урбаністичні антропологи своє завдання вбачають у систематизації досвіду міської культури і створенні образу суб'єкта мегаполісу,

враховуючи різноманітні просторові, тілесні, економічні, повсякденні реалії життя [Карповець 2014].

На основі нейтральних означальних словосполучень виникають співзвучні часові і реаліям суспільно-політичного життя переносні метафоричні вживання, пор.: *Атошні «джентльмени удачі, або ОРДЛОВський пенсійний туризм»* (Дзеркало тижня, 27.09.2017).

Часовим маркером *туризму* є асоціативно-вербальний текстовий зв'язок назв реалій міста з пандемією коронавірусної хвороби, що стало глобальним позамовним чинником розбудови експресивного негативнооцінного словника ЗМК – від метафоричних висловів до трансформованих прецедентних одиниць, напр.: *«Спасение утопающих – дело рук самих утопающих»*, *говорив герой одного з найпопулярніших романів. Рятували себе як могли, доки стало зрозуміло, що човен із назвою «Внутрішній туризм» остаточно йде на дно* *вкупі з працівниками ринку туризму, врятується той, хто вистрибне за борт...* (День, 23-24.04.2021); *Упродовж року ринок внутрішнього туризму героїчно тримав удар, працюючи від найменшої можливої кількості туристів, неприбутково, протискуючись між схилами й харибдами непрогнозованих червоно-помаранчевих зон, за відсутності розроблених профільними державними відомствами правил безпеки в умовах пандемії* (День, 23-24.04.2021); *І все це божевілля у туризмі в той самий час, коли сусідні європейські країни не просто зупинили, а й заборонили у себе туризм, дбаючи про безпеку громадян. Театр абсурду у всій красі* (Київ, 23-24.04.2021). Фіксація мовного різноманіття назв у будь-який історичний період та формування навколо них актуального оцінного словника створює умови для забезпечення кумулятивної функції ЗМК і передавання інформації наступним поколінням.

Поєднання в одному контексті високого і низького створює відчуття іронійного сприймання проблем міського простору, напр.: *І тут кожне засідання ДАРТ на тему розробки містичних маршрутів (це не першоквітневий жарт), сертифікації готелів чи прокладання «Дороги смаку» в червоній зоні Чернігівщини, звучать як відверта наруга над сотнями гідів, менеджерів і власників малих підприємств внутрішнього туризму, яких залишили напризволяще* (День, 23-24.04.2021). Н. Трифт увесь міський простір називає «міським текстом», у якому прочитувати треба те, що найменше репрезентується,

тобто є прихованим від людського ока, ті сфери людського буття в місті, що вислизують від розуміння і артикуляції в мові [Amin 2002: 192].

Глобальною проблемою міського сьогодення є довкілля. ЗМК порушують питання чистоти повітря, питної води, екології річок, парків тощо. Найчастотніше слово, що називає їхній стан, – це іменник із негативнооцінною прозорою семантикою *забрудненість*, який зберігає вказівку на активний стан дієслова *забруднювати* (пор. у СУМі: «Робити кого-, що-небудь брудним» [СУМ III: 29]. Для науково-публіцистичних текстів, поширених у ЗМК, характерна сформована лексична сполучуваність, яка відбиває не зовсім глибинний, але уже традиційний стан довкілля міста: *забрудненість води, забрудненість повітря, забрудненість річок, забрудненість територій, забрудненість районів, радіоактивна забрудненість*. Їхня оцінність обмежена, як правило, раціональними означеннями: *значний, високий, надмірний, гострий*, напр.: *Зважаючи на значну забрудненість поверхневих вод, на порядку денному гостро стоїть питання очищення різних виробничих стоків* (Віче, № 5, 2011); *Головне, що чекає негайного вирішення гостра проблема довкілля та нестача питної води* (День, 23-24.04.2021); *А Маріуполь, тим часом, розвивався в проєвропейському напрямі. Місто промислове. До війни на металургійних заводах працювало 15–20% жителів. Місто стрімко розвивалося* (М. Молошна, <https://wz.lviv.ua/interview/455238>). Посилюють негативну оцінку означення у формі ступенів порівняння прикметників (*найгірший, найбрудніший, найнебезпечніший*), напр.: *Щодо екології, Маріуполь найгірше місто за всіма рейтингами! Коли переїхала з Києва до Маріуполя, перші тижні було важко дихати. Ніби якийсь осад з'являвся на легенях. Викиди з заводів перевищували норму в багато разів* (М. Молошна, <https://wz.lviv.ua/interview/455238>).

Унаслідок російсько-української війни в активний вжиток увійшло словосполучення *забрудненість боєприпасами*, напр.: *Але прогнозувати, коли завершиться розмінування, в ДСНС не беруться – ступінь забрудненості залишками боєприпасів дуже різний, є ділянки, густо всіяні залишками снарядів* (Цензор. Нет, 4.01.2017).

Негативну оцінність довкілля посилюють порівняння із відповідними і відомими загалу містами світу, напр.: *За рівнем забрудненості повітря – ми вже Пекін, а за рівнем*

розвитку міської інфраструктури – Каракас (Дзеркало тижня, №45, 2020). На основі назв реалій урбаністичного довкілля виникають перифрази українських міст із прозорою оцінною семантикою, які апелюють до пам'яті про трагедії минулого, пор.: *Славутич – місто-атомоград, яке з'явилося у результаті найпотужнішої радіаційної аварії в світі. У чому його унікальність? Як місту вдалося подолати економічну та культурну кризу* (УР. Вся країна, 24.04.2021).

Пам'ять про минуле, з одного боку, губиться в круговерті завжди актуального матеріального світу, пов'язаного зі створенням комфортних умов життя мешканців, а з другого – нагадує про вічні філософські проблеми безкінечного, часто хаотичного руху людини в урбаністичному просторі. Це було однаково актуально в усі часи, пор. цитований багатьма філософами уривок з твору В. Підмогильного «Місто»: *Зійшовши в тисняві на берег, вони стали осторонь, пропускаючи перед себе навалу пасажирів. Надійчине піднесення вже зів'яло. Місто, що віддалік було біле від сонця й легке, тепер важко нависало над нею згори. Вона боязко поглядала навкруги. Її глушило гукання перекупок, свистки, брязкіт автобусів, що рушали на Данцицю, і рівне тихкання парової машини десь поблизу на млині* [Підмогильний 1991: 312–313]. Сучасні реалії міста інші, інший (публіцистично-експресивний, часто метафорично-іронічний) стиль їх аналізу, що зумовлено насамперед оцінною функцією ЗМК, але все та сама проблема безупинного руху, напр.: *Костянтин Усов нагадав, що місто ставить перед собою тверду мету прибрати іржаві душогубки з міських доріг, повернути киянам гідний та надійний громадський транспорт, а разом із ним – комфорт та повагу до сервісів свого міста* (<https://vechirniy.kyiv.ua/news/58335/>). Лінгвокультурна пам'ять духовних людських цінностей має властивість відтворюватися в різних філософсько-публіцистичних контекстах.

Людське буття урбаністичного простору розширюється на основі вже усталених явищ, наповнюється новими соціальними, культурними, економічними реаліями, назви яких відбивають репрезентацію сучасного в мегаполісі і є, як правило, свідченням усебічної інтелектуалізації містян, що завжди було їхньою неодмінною ознакою, яка передається із покоління в покоління, пор.: *Цього тижня молодь чекає курс з юридичної грамотності, лекція про протидію корупції та уникнення помилок в мовленні, тренінг з самооборони та розмова з*

українським рок-гуртом (<https://vechirniy.kyiv.ua/news/58373/>). У активний вжиток сучасного мовця увійшли назви нових явищ, пов'язані із соціальним забезпеченням міста: *доступне середовище, інклюзивна освіта, цифровізація, цифровізоване суспільство*, зміст яких часто розкриває контекст, напр.: *Щоб створити доступне середовище для людей з функціональними порушеннями зору, було придбано радіогід з приймачами і сучасний смартфон. Це частина програми зі створення доступного середовища і повноцінної участі людей з обмеженими можливостями здоров'я в житті місцевої громади, а також з реалізації міської цільової програми «Доступний Маріуполь» (День, 23-24.04.2021); Нові технологічні можливості для промисловості створює цифровізація бізнес-процесів і виробництва* (Дзеркало тижня, 15.08.2015).

Прикметною ознакою сучасного міста є культурні заходи, соціальні інновації, номінації яких постійно оновлюються, акумулюються у ЗМК, що стають випробувальною сферою для входження у вжиток широкого загалу нових назв переважно іншомовного походження із презентацією їхнього значення, напр.: *Бієнале присвячена різним історичним формам і сучасним прикладам культурних союзів та політичних альянсів у Східній Європі та за її межами, а також їхньої здатності створювати нові соціальні формати. У рамках Київської бієнале 2021 представили серію мистецьких проєктів та освітніх заходів, присвячених сучасним умовам, політичним чинникам та інституціям, що сприяють створенню нових альянсів у XXI столітті* (<https://vechirniy.kyiv.ua/news/58353/>); *Гендерний паспорт – це той документ, який допомагає зробити бюджет столиці гендерно орієнтованим та допомогти на рівних розвиватися усім мешканцям міста. Сьогодні Київська міська державна адміністрація та Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи підписали Меморандум про співпрацю. Цей дипломатичний документ вдосконалив так званий Гендерний паспорт Києва та допоможе стабільно розвивати гендерну рівність у нашому місті* (<https://vechirniy.kyiv.ua/news/58435/>).

Проте на тлі безлічі нових назв реалій міста у мові ЗМК завжди наявні номінації, які об'єднують сучасне з минулим, проводять зв'язок із лінгвокультурною пам'яттю народу, напр.: *графіті в метро, інсталяції, перформанси, афіші тощо: У Києві його інсталяція, втиснута в невелике приміщення,*

нависала над глядачем, пригнічувала його, як грандіозні храми минулого, що обертали людину на комашку перед величчю релігії (Дзеркало тижня, 12.09.2017);

Цей **перформанс** з унікальних українсько-австрійських композицій стане об'єднуючим «культурним мостом» між Україною та Австрією (Цензор. Нет, 08.04.2017).

Сучасні філософи наголошують, що в містах «у процесі розвитку цивілізації утворені предмети, інститути, тексти й артефакти породили самостійну, замкнену у своєму смисловому полі культурну реальність, яка може бути визначена як «світ» людського існування» [Карповець 2014: 63]. Світом сучасного міста є культурні заходи, які постійно урізноманітнюються і відповідають процесам суспільного життя загалом, напр.: До 14 листопада у Музеї кіно Довженко-Центра проходить французько-український **фестиваль цифрового мистецтва та віртуальної реальності** *Novembre Numérique en Ukraine*. Відвідувачі мають змогу побувати у віртуальних світах, створених митцями, та побачити роботичні скульптури (<https://vechirniy.kyiv.ua/news/57984/>).

Динамічними репрезентантами міста є назви професій. Деякі з них періодично актуалізуються, інші – оновлюються у зв'язку із суспільними матеріальними потребами містян, напр.: У зв'язку з пандемією зменшилась кількість вакансій кухарів, барменів, офіціантів. Актуальні **водії, швачки**. Усі працівники з інструментами: **слюсарі, електрозварювальники** (УР. Вся країна, 11.03.2021); У моді тепер **фотографи, блогери** (УР. Вся країна, 11.03.2021).

Тенденції матеріального світу міста традиційно фіксують назви, пов'язані з модою, яка загалом відбиває світові вподобання. Частовживаними є кальковані слова з англійської мови, або їх усталені відповідники: *секонд-хенд, усвідомлене споживання одягу, вторинний одяг*, напр.: **Суспільство переходить до усвідомленого споживання одягу** (УР. Вся країна, 23.12.2020). Проте серед назв речей іншомовного походження іноді вирізняються українські номінації, що актуалізують зв'язок із лінгвокультурною пам'яттю нації, пор.: *Наш завжди модний бренд – це вишивка* (УР. Вся країна, 23.12.2020).

Традиційне й нове в мові ЗМК засвідчує семантика дієслів та віддієслівних іменників (*поєднувати, поєднання*), які часто витісняє з ужитку їхній розмовний відповідник (*міксувати*), напр.:

Мода – це не боятися міксувати (УР. Вся країна, 23.12. 2020). Тексти з розмовними словами, що показово для ЗМК, часто орієнтовані на молодіжну аудиторію, напр.: *Як прокачати себе та вивчити щось нове? Це не проблема, адже Київський молодіжний центр підготував безкоштовні курси, корисні лекції та прямі ефіри* (<https://vechirniy.kyiv.ua/news/57984/>).

Основою культурного міського життя залишаються традиційні екзистенційні загальнолюдські цінності, позитивнооцінні назви і зміст яких пов'язують усі покоління урбаністичного простору, формуючи його нову, співзвучну часові лінгвософію: *спілкування, емоції, настрої*, напр.: *У наші коронавірусні часи саме спілкування і взаємодія в публічних просторах є потенціалом для розвитку культури і цивілізації загалом* (<https://vechirniy.kyiv.ua/news/58335/>); *Подорож до Цукроварова не підніме настрої, не стане приводом для вихваляння і не прикрасить ваш інстаграм. Ви поїдете звідти з негативом, з несприйняттям, з пустою у душі* (День, 12.08.2020). Емоційні, метафоричні висловлювання в публіцистичному тексті уможливають оцінну функцію ЗМК, зокрема щодо міжсуб'єктних зв'язків у міському просторі, напр.: *«Місто, дружне до дитини» – це спроможність держави і влади міста чути дитячий голос, визнати правомірність дитячої позиції, дозволити й визнати, що дитина має право впливати на прийняття будь-якого рішення, яке стосується їхньої життєдіяльності, життєдіяльності громади, життєдіяльності держави, – почути присутні від Уповноваженого Президента з прав дитини Юрія Павленка* (День, 29.11.2012). Філософи наголошують, що «діяльність у світі завжди визначена двома принципами: 1) суб'єктно-суб'єктивним, оскільки реалізувати себе як індивіда без іншого та інших неможливо; 2) суб'єктно-об'єктивним, оскільки діяльність повинна бути оцінена, матеріально і духовно окреслена у смислового полі людського життя, втілена для розкриття культурних орієнтирів, або, іншими словами, має конструювати логіку культури» [Карповець 2014: 63].

До вже традиційних реалій міста належать контрасти, які водночас і приваблюють, і насторожують містян, пор.: *Полюбила Київ за всю його зіпсованість, проте все-таки більше за контраст* (День, 1.09. 2017); *Весь Київ – еkleктика і контрасти. Сподіваюсь, що знайду тут місце і собі, хоч я і не столичної «масті»* (День, 1.09. 2017). У цьому випадку мова

ЗМК стає ретранслятором, з одного боку, – вічних філософських ідей, а з другого – протиставлення міста і села. Льюїс Вірт зазначає: «Ми не захищені від впливу контрастів між прекрасним і брудним, багатством і бідністю, освіченістю і невіглаством, порядком і хаосом. Йде серйозна боротьба за простір, і очевидна загальна тенденція до використання окремих територій із максимальною економічною віддачею» [Wirth-Nesher 1996: 14-15]. Г. Зіммель звертає увагу на протиставлення міста і села: «І той великий контраст, що існує між життям великого міста і життям маленького містечка чи села, що вирізняються повільним, звичним і рівномірним ритмом духовного й розумового життя, цей глибокий контраст переноситься у наші органи чуття, – цей фундамент нашого життя – і в нашу свідомість [Simmel 1999: 56].

Мирний раціонально оцінний мовний образ українських міст у 2022 році різко змінює російсько-українська війна. Контрасти сучасного урбаністичного простору побудовані на протиставленні мирного життя і війни в експресивно позитивно- і негативнооцінних парадигмах словника, який відбиває одвічний поділ світу на добро і зло, напр.: *Того самого дня, коли кадри з чудових українських міст, які світова спільнота дозволила перетворити на катівні, облетіли весь світ, я побачив дві заяви. Дві заяви представників країн, які не готові відмовлятися від добробуту задля того, щоб зупинити путіна* (М. Ткач, <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/4/7337128/>). Показовим для ЗМК є активізація і вживання в одному контексті різних негативнооцінних стилістичних засобів – лексичних, фразеологічних, стилістичних (антитез, метафор, порівнянь), напр.: *Вони нам завжди тихо заздрили і чекали часу, коли зможуть прийти і знищити наш тихий рай, бо лише на тлі згарища це жалюгідне збіговисько має більш-менш солідний вигляд. Їм до нас, як до неба рачки в усіх вимірах* (А. Климчук, <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/5/7337234/>).

Відчуття об'єктивного часу в місті в умовах російсько-української війни змінюється його емоційно-психологічним сприйманням, зокрема через символічні назви міст, які в тексті функціонують як синоніми віддієслівних і абстрактних іменників із семою «знищення» (вбивство, розстріл, геноцид, руйнування, знищення, каліцтво тощо), напр.: *Друга кампанія – ця сама “велика війна” – триває вже 50 днів. У ній були Буча і Маріуполь, Ізюм і Чернігів, Ірпінь і Охтирка, рівненська телевежа й*

миколаївські казарми, Гостомель і Старичі, Волноваха і Тростянець, Харків і Бородянка, ЧАЕС і ЗАЕС, Мотижин, Херсон, зґвалтовані жінки, вбиті діти, розстріляні медички, сотні місць злочинів по півночі, сході, півдню України, та й у центрі й на заході теж. Скільки ще таких великих димерок не стали медійними (<https://novynarnia.com/2022/04/15/daliboyatysya-vidplaty-maye-gusnya-a-ne-ukrayinczi-lyhovij/>). ЗМК є відображенням часового формування масштабного негативно-оцінного словника поняття «місто» унаслідок зміни внутрішнього стану мешканців, переоцінки життєвих цінностей. Тут спадають на думку слова Ж.-П. Сартра з роману «Нудота»: «А на вулиці повно якихось підозрілих тягучих звуків. Невже за останні тижні щось перемінилось? Але де саме? Знаю лише, що це абстрактна переміна і вона ні на чому не ґрунтується. А може, перемінився я сам? Коли не я, тоді ця кімната, це місто, вся природа, – треба вибирати».

Лінгвософія українського міста сьогодення формується на основі усталеного в мові загальноновживаного раціонально і експресивно оцінного словника, який активно функціонував у період національно-визвольних воєн, Другої світової війни тощо. ЗМК зберігають зв'язок з лінгвокультурною пам'яттю минулого і водночас порушують нові актуальні теми сьогодення, оновлюючи свій лексикон відповідно до знакових подій часу, напр.: *Вчорашні кадри з Бучі, Ірпеня та інших звільнених від рашистів міст Київської області шокують. Розстріляні цивільні із зав'язаними руками. Оголені трупи на дорозі, яких намагалися спалити. Мертві жінки, яких розстріляли, а потім проїхалися по їхніх тілах танками* (Д. Козубов, <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/4/7336967/>). Поняття *місто* (як і в усі історичні періоди) означають загальноновживані епітети з прозорою семантикою «руйнування»: *спустошене, розбите, знищене, скалічене, мертве*, напр.: *Поки наші розбиті міста рівняють із землею, обстрілюють із систем залпового вогню житлові будинки, дитсадки та лікарні, вони продовжують «загравати» з Росією та піддаватися Стокгольмському синдрому. Не все, мовляв, так однозначно* (Д. Козубов, <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/4/7336967/>). Негативнооцінні вислови виразно контрастують із позитивнооцінними в антитезах: напр.: *путін хоче, щоб ми зневірилися під його бомбами, серед руїн нашої країни. Наші воїни повинні знати, що на спустошених містах ми побудуємо сильнішу, навіть більшу*

процвітаючу Україну, ніж та, яку він намагався у нас відібрати (М. Молошна, <https://wz.lviv.ua/ukraine/455159>).

Опис руйнувань сучасного міста доповнюють іменники, прикметники, семантика яких розкриває фізичний і психологічний стан його мешканців під час війни: *загибель, вбивство, геноцид, смерть, братські могили; замучені, закатовані, понівечені, розчавлені, пор.*: *Найстрашніше не те, що там зруйновані будинки. І немає куди тисячам маріупольців повертатися. Найстрашніше – загибель людей* (За офіційними даними у Маріуполі загинуло близько 5 тисяч людей, за неофіційними – у рази більше. Близько 45 тисяч маріупольців незаконно вивезли до росії та «днр»). Приблизно 100 тисяч жителів залишаються у Маріуполі. – *Авт.*) *Коли я побачила братські могили, спокійно жити не можу. Не можу усміхатися. Це геноцид* (М. Молошна, <https://wz.lviv.ua/interview/455238>); *Дуже хочеться, щоб фотографії змучених і закатованих людей з Бучі снилися усім цим західним можновладцям-лицемірам щонаочі і переслідували до кінця життя* (Д. Козубов, <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/4/7336967/>).

Воєнний словник міста 2022 року вирізняється виразною експресивністю, яку передають в одному реченні лексичні одиниці з негативнооцінним змістом, стилістичні (метафори, порівняння), синтаксичні (парцельовані речення, риторичні питання, питання – відповіді) конструкції тощо, напр.: *Поки тупе бидло з російського болота не відкриває двері вашої домівки. Двері, на яких у вас замок. Цей замок ви гарантували і на наших дверях. На дверях п'ятиповерхівок Бучі. Але цей замок слабший за російський чобіт. Тому що російський чобіт отримав і продовжує отримувати від вас більше, ніж український замок* (М.Ткач <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/4/7337128/>). Публіцистичний текст акумулює усі відтінки значень контекстуально синонімічних абстрактних іменників *війна, біль, смерть, безжальність*, низку яких продовжують виразно експресивні негативнооцінні слова і вислови: *кровожерливість, україноненавистництво, україновбивство, сотні трупів українців* тощо, напр.: *Ціна добробуту кожної окремої країни – це сотні трупів мирних українців з Бучі. Це вбита дитина зі зав'язаними руками, це братські могили. Берете? Погоджуєтесь в ім'я свого добробуту? Приймаєте ці умови? Бачу, що приймаєте. Бачу, що прийматимете, допоки путін не закатавав ваших батьків,*

ваших дружин, ваших дітей (М. Ткач, <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/4/7337128/>); *Їхня кровожерливість і безжальність до міста через те, що місто в 2014 р. не підкорилося росії. Місто не було захоплене, як Донецьк, Макіївка, наприклад. Місто встояло в 2014 р.* (М. Молошна, <https://wz.lviv.ua/interview/455238>).

Мовний образ прифронтових українських міст виразно психологічний. Усі мовні засоби публіцистичних текстів містять сему «болю», особливо в прямій мові очевидців війни, пор.: *Читала у соцмережах, як одна мешканка Маріуполя сказала: «Бог пішов з міста, йому стало страшно»...* (М. Молошна, <https://wz.lviv.ua/interview/455238>).

Основу ядерного поняття *місто* у ЗМК формують одвічні номінації українського словника: топоніми, назви культурних пам'яток, номінації загальнолюдських цінностей. Такі лексичні одиниці маркують зв'язок з лінгвокультурною пам'яттю. Зв'язок з історією часто прочитується в назвах нових явищ міського простору, що проектує свідомість широкої аудиторії на збереження зв'язку з давно сформованою національною ідентичністю. Сучасне українське місто охоплює дві мовні протилежні оцінні парадигми – мирного часу (переважно раціональні мовні засоби) і війни (виразний експресивний негативнооцінний словник). Динамічним у публіцистичних текстах є постійне оновлення словника назв реалій сучасного міського простору. Філософія мови ЗМК акумулює показовий для кожного міста лексикон символічних назв і водночас відповідає запитам сучасного суспільного життя – фіксує осмислення у слові традицій і реалій сьогодення, загальнолюдських і національних цінностей.

Ганжа А. Мовний ландшафт кінодокументалістики про Павла Загребельного. *Культура слова*. 2021. Вип. 94. С. 130 – 139.

Дельєж Р. Нариси з історії антропології [пер. з фр. Є. Марічева]. Київ: Вид. дім НаУКМА, 2008.

Карповець М. Місто як світ людського буття. Київ: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Режим доступу: <https://eprints.oa.edu.ua/4727/1/>.pdf

Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи. Київ: Наукова думка, 1991.

Словник української мови в 11-ти томах. Т. I – XI. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.

Amin A., Thrift N. *Cities. Reimagining the Urban*. Cambridge: Polity Press, 2002.

Simmel G. *The Metropolis and Mental Life* [Електронний ресурс]. 1999. Режим доступу: http://www.blackwellpublishing.com/content/BPL/Images/Content_store/Sample_chapter/0631225137/Bridge.pdf

Wirth-Nesher H. *City Codes: Reading the Modern Urban Novel*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

REFERENCES

Ganzha, A. (2021). Linguistic landscape of film documentaries about Pavel Zagrebelny. *Culture of the word*. № 94. P. 130 – 139 (in Ukr.).

Delezh, R. (2008). Essays on the history of anthropology [trans. from Fr. E. Maricheva]. Kyiv (in Ukr.).

Karpovets, M. (2014). The city as the world of human existence. Kyiv: Publishing House of the National University “Ostroh Academy”. Access mode: <https://eprints.oa.edu.ua/4727/1/.pdf> (in Ukr.).

Pidmohylynyi, V. (1991). *Stories. Story. Novels*. Kyiv (in Ukr.).

Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. (1970 – 1980). T. I – XI. Kyiv (in Ukr.).

Amin, A. Thrift, N. (2002). *Cities. Reimagining the Urban*. Cambridge (in Eng.).

Simmel, G. (1999). *The Metropolis and Mental Life*. http://www.blackwellpublishing.com/content/BPL/Images/Content_store/Sample_chapter/0631225137/Bridge.pdf

Wirth-Nesher, H. (1996). *City Codes: Reading the Modern Urban Novel*. Cambridge (in Eng.).

Статтю отримано 16.08.2022

Tetiana Kots

LINGUISTIC-CULTURAL MEMORY OF UKRAINIAN CITY IN MODERN PUBLICISTIC TEXTS

The article analyzes the language image of the modern Ukrainian city in the means of mass communication.

Attention is drawn to the preservation in journalistic texts of the linguistic and cultural memory of the urban space, the formation of its identity against the background of the philosophical ideas of

urban anthropology and in connection with extralinguistic factors. Means of mass communication, based on the traditional symbolic perception of each individual city with its own dictionary of cultural heritage names, record the expansion of the semantics of the concept itself, its lexical compatibility, rational and expressive evaluability. The basis of the nuclear concept of the city in the means of mass communication is formed by eternal words of the Ukrainian dictionary: toponyms, names of cultural monuments, nominations of abstract universal values, which, maintaining a connection with the linguistic and cultural memory of the people, with the philosophy of being, grow new consonant temporal semantic shades. The connection with history is often read in the names of new phenomena of the urban space, appeals to the consciousness of a wide audience to preserve the connection with the long-formed national identity.

The image of a modern Ukrainian city combines the functioning of two polar language paradigms, which testify to the life of the language in conditions of war and peace. The lexicon of the peaceful city accumulates the traditionally symbolic, rational, intellectual, dynamic dimension of human existence. In the conditions of war, language activates all expressive and psychological resources, becomes one of the most important tools of resistance to military aggression. Constant updating of the dictionary of names of the realities of modern urban space is dynamic in journalistic texts.

The philosophy of the means of mass communication language accumulates an indicative lexicon of symbolic names for each city and at the same time responds to the demands of modern social life – it captures the understanding of traditions and realities of today, universal and national values in words.

Key words: core concept of means of mass communication, linguistic and cultural memory, evaluative dictionary, expressive dictionary, lexical conjugation, philosophy of language.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.6>

УДК 81.161.2

ФРАЗЕОЛОГІЗМ ТА КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ: СИСТЕМА КОРЕЛЯЦІЙ У МЕДІА

СИЗОНОВ

Дмитро Юрійович,

кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри стилістики
та мовної комунікації
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка;
бул. Шевченка, 14, м. Київ,
E-mail: dm_sizonov@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1162-2182>

Dmytro

SYZONOV,

PhD (Philology), Associate
professor, Associate professor of
the Department of Stylistics and
Language Communication
Taras Shevchenko National University
of Kyiv;
Taras Shevchenko Boulevard, 14, Kyiv,
E-mail: dm_sizonov@ukr.net

У статті репрезентовано стилістичну взаємозалежність медійної фразеології та культурної пам'яті. Доведено, що фразеологізми виступають вербальними ідентифікаторами соціальних змін, лінгвомакерерами суспільно-політичної та культурної дійсності. Визначено, що масмедіа є донором трансформованих фразеологізмів, прецедентних феноменів, фразеологічних інтертекстем та стилістичної алюзії, які ідентифікуються як явища культурної пам'яті. Розглянуто також фразеологічні інновації, що у ЗМІ виконують ідентифікаційну функцію: нові реалії життя здатні продукувати нову медійну фразеологію, яка корелюється з лінгвоментальністю та пам'яттю поколінь.

Ключові слова: медійний фразеологізм, культурна пам'ять, інтертекстуальність, стилістична алюзійність, семантична трансформація, прецедентний феномен, функціональна стилістика.

Ідентифікація доби часто пов'язується з мовними інноваціями, які її характеризують. Передусім це стосується лексико-фразеологічного фонду, який оновлюється в результаті динаміки мовної комунікації. Поява мовних одиниць – вербальна рефлексія на суспільно-політичні, економічні, культурні та ін. процеси і явища. На сьогодні ще одним потужним імпульсом до мовних змін є інформаційно-глобалізовані зсуви у сві-

ті, зокрема медійний консюмеризм та трансформаційність суспільств у бік т.зв. інтернетизації (див. окремі роботи лінгвістів щодо особливостей «життя» мови, зокрема її лексико-фразеологічного складу, в інформатизовану епоху XXI ст. [Чемеркін 2009; Компанцева 2012; Тошовіч 2018 та ін.]).

Більшою мірою генерування лексико-фразеологічних інновацій відбувається в масмедіа, що сприймається як «ефективний комунікативний інструмент сучасного інформаційного суспільства, що є дзеркалом його динамічних процесів» [Теорія медіалінгвістики 2021: 31]. Убачаємо в цьому контексті і наслідки процесу Globalization 2.0, який характеризується переходом до новітніх технологій в усіх сферах комунікації, включаючи інформативну (мається на увазі всеосяжність масмедіа в добу неоглобалізації [Flew 2020], з їх здатністю продукувати мовні інновації для ілюстрації нових явищ і процесів).

Вербальна ілюстрація доби – це одна із функцій *медійної фразеології*, яка у масовій свідомості допомагає відтворити, наприклад, суспільно-політичну, економічну, наукову, культурну та ін. картини світу. Пригадаємо тут фразеологізми, що сприймаються вже як певні культурні кліше, т. зв. мовні константи минулого: *чорно-біле кіно* (у значенні «щось давнє»), *Катрусин кінозал* (у значенні «спільний перегляд»), *на блакитних екранах* (у значенні «всюди»), *сухий закон* (у значенні «заборона на алкоголь»), *шарашкіна контора* (у значенні «щось несолідне») та ін. Їхня реактивація можлива лише за наявності фонових знань реципієнтів та актуалізації колективної пам'яті. Часто це веде до оновлення семантики фразеологізмів, що функціонують у широких медіаконтекстах: *Початок війни-2022 сприймається як чорно-біле кіно воєнних часів 40-х років минулого сторіччя* (Є, 05.03.2022); *У перший місяць повномасштабної війни в Києві діяв «сухий закон». З 1 квітня заборону на продаж алкоголю скасували, але тільки протягом п'яти годин на добу* (О, 02.06.2022); *Згадуємо дебати, а разом і з ними культовий «Катрусин кінозал»: дивилися всі на новий формат «стаціонарної» політичної боротьби* (П, 10.07.2020) та ін.

Зосередимо нашу увагу на фразеологізмі як медійній універсалії, що характеризується смисловою неподільністю, семантичною цілісністю, емоційністю, експресивністю та надає медійному тексту широкого стилістичного потенціалу для впливу на реципієнта й маніпуляції його свідомістю [Сизонов 2016: 92-93]. Наголосимо ще на одній важливій характерис-

тиці медіафразеологізму – здатності бути певним масово-вербальним та ментальним кодом, що репрезентує комунікативну реальність сучасного соціуму. Саме *лінгвоментальність* («вияв у категоріях етнічної (національної) мови національної ментальності» [Бацевич 2007: 102]) визначається нами як пріоритетний чинник при тлумаченні важливого для аналізу динамічних процесів української мови явища – медіафразеології. Вона виступає таким собі вербальним ідентифікатором часу та маркером *культурної пам'яті народу*, в якому лінгвокультурна спільнота визначає свою національну ідентичність (закономірним є той факт, що фразеологія не перекладається буквально з мови на мову, що дає змогу говорити про унікальність цих одиниць у комунікації носіїв).

Згадуючи відомий постулат В.М. Русанівського про мову як інструмент реанімації національної свідомості в ретроспективі [Русанівський 2002: 149-151], екстраполюємо це на сучасну фразеологію – закодовану вербальну одиницю мови, яка здатна зароджуватися в ній, закріплюватися в мовосвідомості народу та впливати на свідомість мас. Вочевидь, саме в масовій комунікації такий вплив буде відчуватися найбільше, адже фразеологія у ЗМІ визначається високим ступенем прецедентності та алюзійності. Дозволимо певну метафоризацію щодо пояснення фразеології в інформаційному просторі: це певна вербальна «фотокартка» доби (згадаємо сучасну медіафразеологію типу *палити шини, помаранчевий шабаш, прибрати «йолку», зелені чоловічки, покликати титущок, стадіон – так стадіон* та ін., які у масовій свідомості ідентифікують певні реалії українського минулого). І тут швидше йдеться про нову медіафразеологію, яка ілюструє конкретну реальність (у цьому випадку – політичну).

Якщо говорити про фразеологію, яка реінтерпретується та набуває «свіжого дихання» в медіапросторі, то тут важливою є триада стилістичних явищ – інтертекстуальність, алюзійність та прецедентність. Кожне із них – результат природного функціонування фразеології (часто семантично трансформованої) в нових медіаконтекстах з можливістю впливати на масового реципієнта. Одним з ілюстраторів такого стилістичного симбіозу є художня література як культурний феномен, що вкраплюється в медійний контекст у вигляді фразеологізованих одиниць – певного експресива та символічного конструкта, що допомагає естетизувати медійний продукт та відтворити культурну пам'ять у масах.

Щодо інтертекстуальних фрагментів художньої літератури, вмонтованих у медійний простір у вигляді фразеологізованих конструкцій, то ефект впливу на реципієнта можливий лише в ситуації, яка є близькою до реципієнта та символізовано постає в культурній пам'яті, відтворюючи актуалізований колорит тексту-оригіналу. Економія мовних зусиль – одна із причин використання літературної фразеології в медіа, що виявляється у вдалому заглибленні в художній контекст. «Закони» інтертекстуальності можливі лише за умови масового розуміння художнього тексту літератури зсереди. Саме тому популярними і масово тиражованими є інтертекстеми-номінації художніх текстів та афористичні цитати Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Котляревського, П. Куліша, Лесі Українки, Л. Костенко та ін. знакових постатей історії української літератури, винесені в медійний контекст та перетворені у фразеологізовані одиниці через свою смислову єдність та прецедентність: **Світ ловив і не спіймав**¹: у розшук оголошено суддю Конституційного суду (Н, 21.10.2021), **Кохайтесь, чорнобриві**: «валентинки» з українськими політиками порвали мережу (Р, 14.02.2020), **Еней був парубок моторний**: донька Єгорової героїчно назвала сина (Ж, 03.11.2016), **Якщо зараз почнеться ще один Майдан, то він стане новою «чорною радою» з вибором промосковського гетьмана-популіста** (О, 06.02.2016), **Буду крізь сльози сміятись: історія дівчинки, що вижила після навали в Бучі** (Є, 25.05.2022), **Коли в людини є народ: історія згуртованості українців** (С, 21.11.2020). І трансформовані фразеологізми: **«Світ ловив мене і впіймав»**: Соколова про арешт Шарія в Іспанії (У, 05.05.2022), **Війна змінила ставлення до росіян: кохаймося, але тільки не з москалями** (Т, 15.05.2022), **То хіба чорна (з) рада уже не засідає? Хіба нові обличчя не здають Україну тій же Москві?** (П, 14.12.2019) та ін. Наголосимо, що не завжди художній текст може бути вдало інтерпретований у медіа, особливо парадоксально виглядає сфера політики, яка насичена

¹ Тяжіння крилатих висловів та афоризмів до фразеологізованих одиниць реалізується за допомогою набуття ними додаткової семантики, що відтворюється цілісно: «фразеологічне значення поєднує в собі відображення позначуваного фрагмента дійсності і ставлення до нього певного мовного колективу» [Українська мова 2004: 770]. Напр., *світ ловив мене та не спіймав* (алюзія на творчість Г. Сковороди; в медійному контексті вживається як фразеологізм зі значенням «обрати шлях утечі»); *буду крізь сльози сміятися...* (алюзія на творчість Лесі Українки; у медійному контексті вживається як фразеологізм зі значенням «боротися з тяжкою хворобою») та ін.

фразеологічними цитатами з літератури. Так, неоднозначно був сприйнятий слоган кандидата в президенти П. Порошенка «*Геть від Москви*» (апеляція до Миколи Хвильового) – у свідомості реципієнта це могло бути сприйнято як заклик до захисту російської столиці. Ми вбачаємо мовний конфуз у сплутуванні політиками в публічному мовленні цитат та імен з літератури: *Анна АхмЕтова* замість Анни Ахматової, *Бабель* замість Бабеля в комунікації В. Януковича, цитата «*Світ ловив мене...*» Г. Сковороди, приписана акторові Л. ді Капріо, з вуст Д. Арахамії та ін. Культурна пам'ять, у цьому контексті, відіграє важливу роль: це виявляється у здатності комуніканта коректно і логічно відтворити мистецькі деталі минулого в широкому медійному просторі.

Інтертекстуальний апелює до певної постаті формується в масовому сприйнятті саме за допомогою мовного ресурсу в медіа, які здатні «динамічно вербалізувати настрої суспільства та мати можливість постійного впливу на маси» [Медіалінгвістика... 2014: 59]. Перефразовуючи відомий вислів польського поета Ст. Єжи Леца («про все вже сказано, але, на щастя, не про все подумано» [Лес 2006: 211]), наголоsumo, що й інтертекст у медіа – нова інтерпретація вже відомого і сказаного культурного явища. Відтак, фразеологія – теж інтертекстема, що здатна апелювати до культурних категорій, явищ та цінностей. Часто саме літературні фразеологізми в медіатекстах журналісти обирають як показові ілюстрації щодо опису певних ситуацій. Через апеляцію до художньої реальності в реципієнтів формуються певні ідеали та цінності, що масово сприйматимуться беззаперечним підтвердженням дійсності. Пор. заголовки у ЗМІ з літературною фразеологією / без літературної фразеології: *Фатальний випадок: подружжя з Києва не змогли поділити майно* / «*Кайдашева сім'я*»: *нещасний випадок у столиці щодо квартирних питань*; *Зговір у Раді, або антинародне голосування* / *Чорна рада: чому депутати голосують проти народу* тощо.

Алюзії до художніх текстів виникають на рівні символічного простору українців, яким насичена усна народна творчість: «символи культури становлять складну ієрархію мовних одиниць, що естетизують і насичують смислами медійний простір» [Шевченко 2018: 78]. Фольклорний фразеологізм, у такому контексті, – це не тільки народна основа (йдеється передусім про паремії), а й вказівка на його ментально-народну

основу, що закладена історично. Фразеологізм фольклорного походження в медійному контексті виконує функцію посилення експресії висловлювання, яке є наслідком поєднання стилістично різнопланових одиниць (зокрема й із народно-поетичної мови). Відповідно традиційні фразеологізми фольклорного походження на зразок *за синім морем, за царя Панька, пустити під меч, зелена неділя* та ін. можуть «заграти» іншими стилістичними барвами в медіакомунікації: *Кохання шукаємо за синім морем, а воно – поруч!* (Г, 10.09.2015), *Медицина та медичні методи, запроваджені за царя Панька, досі в дії в провінційних лікарнях* (Ф, 09.09.2019), *Забудовник пообіцяв не пустити під меч готові будинки* (5, 15.03.2016), *У зелену неділю битва за Донбас триває* (Є, 13.06.2022). Пор. із оновленням (трансформацією) семантики в зазначених медіафразеологізмах: *за «синім» морем* (у значенні «бути нетверезим»), *за царя Яника* (у значенні «узурпація влади»), *пустити під «антикорупційний» меч* (у значенні «боротися з корупцією»), *Зе-лена неділя* (у значенні «відпочинок представників команди В. Зеленського»).

Ще одним стилістичним явищем, яке функціонує за допомогою символічного простору в інформаційній дійсності, є медійна прецедентність. Серед ресурсів, що формують медіапрецедентність, є фразеологічні прецедентні феномени (див. детальніше у [Петренко 2021]). Якоюсь мірою, «заїждженими» у використанні, масово клішованими, але насправді прецедентними є фразеологізми, наприклад, античного походження, що легко актуалізуються в культурній пам'яті мовця. Знані масовим реципієнтом фразеологізми на зразок *сізіфова праця, ахіллесова п'ята, авгієві стайні* та ін. можуть легко входити в медійні контексти та розширювати своє семантичне навантаження в нових інформаційних реаліях: *Сізіфова праця чи втеча від реальності?* (Д, 20.07.2019); *Ахіллесова п'ята Президента: що заважає Зеленському впроваджувати реформи* (У24, 06.11.2021); *Авгієві стайні Мінкульту, або Кому заважає культурна спадщина?* (У, 25.11.2015).

Цікавими є трансформаційні процеси фразеології, які ґрунтуються на фонових знаннях реципієнтів та залежать від рівня мисленнєвої та інтелектуальної діяльності. Це спричиняє викарбування в пам'яті певних орієнтирів – ціннісних, стереотипних, ментальних: *сізіфова праця* → *надзвичайні зусилля* → *даремна, безглузда робота* → *робота, що не приносить бажаного результату, зокрема фінансового* → у медіа –

«робота» депутата, олігарха та ін.; *ахіллесова п'ята* → слабка, вразливе місце → *недолік, недосконалість* → у медіа – корупція, злочинність, бідність та ін.; *авгієві стайні* → надзвичайно забруднене місце → *велике безладдя* → *занедбані справи* → у медіа – політика, передвиборча кампанія, брудні технології та ін. Така стереотипність у мисленні формує і певні медійні кліше: коли журналіст використовує зазначені фразеологізми для зображення типової ситуації і водночас апелює до пам'яті народу, що ретранслює ці стереотипи.

Важливо наголосити на *часовому факторі*, за допомогою якого виникає і нове явище, і його мовна номінація. Часто в цьому процесі допомагає фразеологія – лаконічна конструкція з оцінною семантикою. Відтак фразеотворення в модерний час відбиває динамічні процеси розвитку мови (особливо, коли йдеться про медіамову). Нова фразеологія, що виникає, наприклад, у культурному просторі, розглядається: (а) як мовне віддзеркалення сучасних естетичних, етичних, оцінних та смислових орієнтирів, (б) як вербальний механізм чуття реальної комунікативної ситуації, яку має розуміти та інтерпретувати комунікант. Закцентуємо, що саме в масмедіа фразеологізми становлять великий обсяг «згорнутої» культурно-маркованої інформації, оскільки актуалізують більш релевантні явища на певному етапі розвитку соціуму.

Індикаторами розуміння доби, отже, стають суспільно-політичні, економічні, культурні та ін. зрушення, що відтворюються в текстах ЗМІ у вигляді медійної фразеології: *культурний фронт* (у значенні «боротьба за незалежність культури»), *сам собі режисер* (у значенні «робити, що заманеться»), *голодне мистецтво* (у значенні «бездотаційний культурний сектор країни»), *вільний художник* (у значенні «той, хто не обмежений в діях») та ін. Реінтерпретація цих одиниць у вигляді трансформованих фразеологізмів дозволяє журналістові по-новому побачити інформаційну картину та маркувати певну подію вдало підібраним стилістичним засобом із застосуванням фразеологічної одиниці.

Фразеологія, відтак, функціонує в медійних контекстах з увагою до т.зв. інформаційного бекграунду реципієнтів: враховується час, простір та умови виникнення й тиражування фразеодиниць. Апеляція до соціально-політичної, культурної, мистецької сучасності є особливо вдалою у форматі

фразеології, логічно вписаної в медіапростір. Згадані вище типи фразеологізмів – літературні, фольклорні, політичні та ін. – у медійному контексті здатні емоційно та образно впливати на масову свідомість, використовуватися як потужний стилістичний ресурс, формуватися як актуальні засоби експресії. Закарбована в масовій свідомості медійна фразеологія здатна, з одного боку, використовуватися в «потрібному» ракурсі з метою маніпуляції, з іншого, формувати певні цінності та переконання українців, стимулюючи процес розвитку лінгвокультурного генофонду народу.

Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.

Медіалінгвістика: словник термінів і понять / Л.І. Шевченко, Д.В. Дергач, Д.Ю. Сизонов / за ред. Л.І. Шевченко. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2014. 326 с.

Петренко А.С. Прецедентні феномени у заголовках сучасних засобів масової комунікації: джерела, структура, рецепція: дис. ... д-ра філос.: 035 Філологія. Київ, 2021. 332 с.

Русанівський В.М. Історія української літературної мови: 2-ге вид., доповн. і перероб. Київ: АртЕк, 2002. 424 с.

Сизонов Д.Ю. Фразеологічні інновації в літературній мові: до проблеми стилістичного аналізу. Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. 2016. Вип. 33. С. 87-97.

Теорія медіалінгвістики: підручник / Л.І. Шевченко, Д.Ю. Сизонов. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021. 214 с.

Українська мова: енциклопедія / В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.

Чемеркін С.Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньо-структурні процеси. Київ: НАН України, 2009. 240 с.

Шевченко Л.І. Символи модерної культури в інтертексті слов'янських медіа. Актуальні задачі стилістики. 2018. №4. С. 77-84.

Lec S.J. Myśli nieuczesane wszystkie. Warszawa, 2006. 704 s.

Tošović B. Generatorska lingvistika. Beograd : Svet knjige, 2018. 190 s.

Flew T. Globalization, neo-globalization and post-globalization: The challenge of populism and the return of the national. *Global Media and Communication*. 2020. №16(1). P. 19-39. <https://doi.org/10.1177/1742766519900329>

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- 5 – 5 канал
Г – Газета по-українськи
Д – Детектор медіа
Є – марафон «Єдині новини»
Ж – програма «ЖВЛ» (1+1)
Н – Новинар
О – Obozrevatel
П – Прямий
Р – РБК-Україна
С – СТБ
Т – ТаблоID
У – Українська правда
У24 – Україна 24
Ф – Факти

REFERENCES

- Bacevych, F.S. (2007). Dictionary of terms of intercultural communication. Kyiv: Dovira (in Ukr.).
- Media linguistics: a dictionary of terms and concepts (2014) / L.I. Shevchenko, D.V. Dergach, D.Yu. Sizonov / edited by L.I. Shevchenko. 2nd edition, revised and enlarged. Kyiv: «Kyiv University» (in Ukr.).
- Petrenko, A.S. (2021). Precedent phenomena in the headlines of modern mass media: sources, structure, reception: dissertation for Doctor of Philosophy (035 Philology (the Ukrainian language)). Kyiv, 2021 (in Ukr.).
- Rusanivskyi, V.M. (2002). History of the Ukrainian literary language. 2nd edition, revised and enlarged. Kyiv: ArtEk (in Ukr.).
- Syzonov, D.Yu. (2016). Phraseological innovations in the literary language: to the problem of stylistic analysis. *Current issues of Ukrainian linguistics: theory and practice*, 33, 87-97 (in Ukr.).
- Theory of media linguistics: a textbook (2021) / L.I. Shevchenko, D.Yu. Syzonov. Kyiv: Kyiv University (in Ukr.).
- The Ukrainian language: an encyclopedia (2004) / V.M. Rusanivskyi [and others]. 2nd edition, revised and enlarged. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia (in Ukr.).
- Chemerkina S.G. (2009). Ukrainian language on the Internet: extra-linguistic and intra-structural processes. Kyiv: NAS of Ukraine (in Ukr.).
- Shevchenko, L.I. (2018). Symbols of modern culture in the intertext of Slav media. *Actual tasks of stylistics*, 4, 77-84 (in Ukr.).
- Lec, S.J. (2006). All uncombed thoughts. Warsaw (in Pol.).

Toshovich, B. (2018). *Generative Linguistics*. Belgrade: Svet knjige (in Ser.).

Flew, T. (2020). Globalization, neo-globalization and post-globalization: The challenge of populism and the return of the national. *Global Media and Communication*, 16(1), 19-39. <https://doi.org/10.1177/1742766519900329>

LEGEND

- 5 – 5 kanal
- Г – Gazeta po-ukrai'ns'ky
- Д – Detector Media
- Є – marafon «Jedyni novyny»
- Ж – programa «ZhVL» (1+1)
- Н – Novynar
- О – Obozrevatel
- П – Prjamyj
- Р – RBK-Ukrai'na
- С – STB
- Т – TabloID
- У – Ukrai'ns'ka pravda
- У24 – Ukrai'na 24
- Ф – Fakty

Статтю отримано 29.08.2022

Dmytro Syzonov

PHRASEOLOGISM AND CULTURAL MEMORY: SYSTEM OF CORRELATIONS IN THE MEDIA

The article presents stylistic interdependency of media phraseology and cultural memory. Frazeeologisms act as units of the language system, which are activated in the minds of the Communists as integral constructions. They are able to symbolically complain about the memory, and in mass communication – acquire the status of media universal, certain religious signs of the epoch, markers of social-political and cultural reality. On the one hand, phraseology is interpreted in media communication as a carrier of cultural identity of the people, which is perceived through the prism of background knowledge of recipients. On the other hand, phraseology is interpreted in the media space as a communicative

reaction to new social challenges. Mass media, accordingly, becomes a donor of transformed phraseology, case-related phenomena, phraseological intertexture and stylistic alusia, which are identified as a phenomenon of cultural memory. Phraseology, therefore, functions in media contexts with attention to so-called connection. information background of recipients: time, space and conditions of occurrence and circulation of phraseology are taken into account. We analyze literature, folklore, political and other phraseology – the means that appeal to social, political, cultural and artistic present. The mentioned types of phraseology in the media context are capable to emotionally and figuratively influence mass consciousness, to be used as a powerful stylistic resource, to be formed as actual means of expression. Among other things, we consider the phraseological innovations, which in the mass media carry out also the identification function. New realities of life, therefore, are able to produce a new media phraseology, which is claimed in memory of generations and stimulates the development of linguistic and cultural genetic resources of the nation.

Key words: media phraseology, cultural memory, intertextuality, stylistic allusion, semantic transformation, precedent phenomena, functional stylistics.

МОВА І ЧАС

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.7>

УДК 811.161.2'373.46

ЛЕКСЕМА ВАКЦИНА – СЛОВО 2021 РОКУ: СЕМАНТИЧНИЙ, СЛОВОТВІРНИЙ, СИНТАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ

СТЕПАНЕНКО

Микола Іванович,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики
та мовної комунікації Національного
університету біоресурсів і природо-
користування України,

вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041,
Україна

E-mail: myk_ivan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>

Mykola

STEPANENKO,

Doctor of Philology, Professor of
the Department of Journalism
and Language Communication,
National University of Life and
Environmental Sciences of
Ukraine, 15 Heroiv Oborony St., Kyiv
03041, Ukraine;

E-mail: myk_ivan@ukr.net

*Статтю присвячено системному семантичному, слово-
твірному, синтагматичному аналізу лексеми **вакцина**, яку в
Україні і світі визнано словом 2021 року за критеріями «по-
пулярність» та «значущість». Удокладнено схарактеризовано
з опертям на взаємодію екстра- й інтралінгвальних чинників
динаміку значеннєвої структури іменника **вакцина** та його
дериґаційний потенціал у вигляді похідних утворень із виріз-
ненням маркерів їхньої семантичної специфікації; розкрито
сполучувальні можливості в проєкції на сформовані за учас-
тю досліджуваної лексеми синтаксично вільні й синтаксично
напівв'язані прості та складні іменниково-прикметникові й*

іменниково-іменникові словосполучення; встановлено лексико-семантичну спорідненість субстантива **вакцина** в системі коронавірусної лексики й конститутивні та неконститутивні його властивості на рівні синтаксичних конструкцій із різним номінативним статусом.

Ключові слова: лексема 2021 року вакцина, коронавірусна лексика, семантична структура, синтагматичний ресурс, екстра- / інтралінгвальні чинники.

Доброю лінгвістичною традицією сучасності стало визначення найважливішого слова року. За такими критеріями, як популярність та значущість, його обирають у світі й в Україні. У 2021 році, як і в 2020, у різних мовах культивувався лексичний пласт, що стосується раніше не ідентифікованого в людей штаму – коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19). Одним із найважливіших завдань сучасної цивілізації, передусім її медичної галузі, стала боротьба із загрозовою для всієї планети недугою. Перше результативне досягнення на цьому шляхові – вакцинація, яка відбувається в кілька етапів. Отож цілком очікуваним є той факт, що в різних мовах винятково активізувався іменник *вакцинація*, який є органічним компонентом медичної терміносистеми, з притаманною йому семантикою «уведення в організм людини за допомогою уколу виготовленого із штучно ослаблених або вбитих мікробів, збудників інфекційних хвороб препарату для попередження і лікування коронавірусної хвороби, а також для вироблення імунітету». Відомо, що ця лексема вперше запобутувала в 1799 році. Вона походить від латинського слова *VACCA* – корова, оскільки цим терміном спочатку позначали препарат проти коров'ячої віспи. «...Сучасне його значення, – наголошує О. Коваль, – пов'язане з роботою вченого Едварда Дженнера щодо вакцинації проти віспи в кінці 1790-х – на початку 1800-х років» [Коваль 2022]. В українській мові поряд із розгляданим субстантивом функціонує інша питома лексична одиниця з тим самим значенням – *щеплення*, яка переважала у вжитку *вакцинацію* аж до початку масової боротьби з коронавірусом [Продиктоване пандемією 2022].

Якщо 2020 року різні авторитетні лексикографічні джерела словом року визначали різні лексеми з ідентифікувальною семою 'коронавірусна сфера' [британський словник Collins – *локдаун*; онлайн-словник неологізмів та сленгу сучасної української мови «Мислово» – *коронавірус* (*ковід* (*COVID*),

ковідка, корона)], то в 2021 році думки тих, хто займався цією лінгвістичною проблемою, загалом збіглися: пріоритет віддано іменникам *вакцина*, *вакцинація*. На порталі «Мислово» вміщено таку інформацію: «Події останніх двох років не залишають нам простору для маневру. Як минулоріч, цьогоріч слово року продиктоване пандемією коронавірусу, але вже на наступному її витку. *Вакцина* та похідні від неї слова, передусім *вакцинація*, повністю домінували в суспільній дискусії року, що минув» [Продиктоване пандемією 2022] (див. також: [В Україні... 2022]). Отже, дев'ятим словом року в Україні, за «Мисловом», стала субстантивна лексема *вакцина* (восьмим, 2020 рік, – *коронавірус*; сьомим, 2019 рік, – *диджиталізація*; шостим, 2018 рік, – *томос*; п'ятим, 2017 рік, – *безвіз*; четвертим, 2016 рік, – *корупція*; третім, 2015 рік, – *блокада*; другим, 2014 рік, – *кіборги*; першим, 2013 рік, – *Євромайдан*). Були, щоправда, й інші прогнози стосовно найпопулярнішого слова в Україні року, який збіг. Журналісти Севгіль Мусаєва, Роман Романюк, Роман Кравець, Євген Будерацький, Соня Лукашова, Ольга Кириленко, Михайло Кригель, Микола Топалов, Микола Максимчук, аналізуючи спрямовану проти українських олігархів війну Володимира Зеленського, дійшли такого висновку: якби довелося обирати лексичну одиницю, що найчастіше трапляється в українському політичному словнику 2021 року, то його позицію безперечно міг б зайняти іменник *деолігархізація* [Перша антиолігархічна 2021].

Субстантив *вакцина* визнано найпопулярнішим словом 2021 року за іншими лексикографічними версіями, зокрема за Оксфордським словником (Oxford Languages), який демонструє всі варіанти англійської мови. Першу фільтрацію його компонентного складу, наголошує Олена Синчак, здійснює машина. Вона вихоплює з великого текстового корпусу нові одиниці, тобто ті, які з'явилися і ще не опинилися у вжитку. Потім починає працювати потужна команда фахівців, які ретельно інтерпретують лексеми, селекціоновані автоматично, і на основі цього вивчення відбирають ті, які можуть потрапити до словника. Згодом на основі вирізнених мовних одиниць формують за апробованими моделями лексикографічні статті. На цьому етапі починає працювати редактор, який відповідає передусім за звукове відтворення слова, наслідком чого стає його орфографічне та орфоепічне оформлення відповідно до норм «британської й американської англійської» [Вах 2022].

Лексикографи з Оксфорда, здійснивши черговий ретельний синхронний аналіз корпусу англійської мови, констатують, що немає іншого, кращого, слова, «яке б відображало атмосферу» [Там само] 2021 року, що лексема *vax* (*вакцина, вакцинація, вакцинувати*) раніше була маловживаною, а цього року набула статусу «виняткового терміна», до вересня «вона траплялася в 72 рази частіше, ніж за аналогічний період минулого року» [Коваль 2022]. Англійські мовознавці звертають увагу й на те, що продуктивний розряд сформували похідні від аналізованого іменника утворення: *fully vaxxed* – *повністю вакцинований*; *vax cards* – *паспорти (сертифікати) вакцинації*; *vaxxie* – *світлини, зроблені під час вакцинації*; *antivaxxer* – *антивакцинатор*.

Американська компанія Merriam-Webster, основним завданням якої є видання довідників та лексикографічних праць, також визнала на основі популярності в пошукових засобах словом року субстантивну лексему *vaccine* (*вакцина*) з уже схарактеризованим значенням. Її активність зросла порівняно з 2020 роком усемеро, а порівняно з 2019 роком – майже в 12 разів [Сокирчук 2022], тобто «на 601% проти 2020 року й на 1048% проти докарантинного 2019 року» [Американський словник 2021]. Іменник *вакцина*, зауважує Наталія Сокирчук, торік означав «набагато більше, ніж просто медичне поняття. Для багатьох це слово символізувало можливе повернення до життя, яке ми вели до пандемії. Воно також опинилося в центрі дебатів про особистий вибір, політичну незалежність, професійні правила, безпеку в школі, нерівність у сфері охорони здоров'я тощо» [Сокирчук 2022].

З коронавірусною лексикою пов'язане слово року, яке визнала країна-агресор. Ідеться про іменник *Супутник*, що є власною назвою російської вакцини. Його «цьогоріч уживали в дев'ять разів частіше, ніж у 2020 році» [Там само].

Наукові установи різних країн світу, інші словники з-поміж найактивніших слів 2021 року вирізняють ті, які не мають зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби 2019. Зокрема, символом 2021 року в Японії стала лексема *золото* через ту причину, що спортсмени цієї країни вибороли рекордну кількість золотих медалей на XXXII літніх олімпійських іграх у Токіо [Там само]. Якщо словник Gollins у 2020 році функційно найпродуктивнішим уважав іменник *локдаун*, який уходить до групи коронавірусної лексики, то в 2021 році він орієнтувався вже на іншу сферу – диджиталізацію – і вияскравив за часто-

тою вживання аббревіатуру *NFT – non-fungible token* (унікальний цифровий сертифікат), мотивуючи свій вибір тим, що NFT «є скрізь – у мистецтві, спорті, моді, відеоіграх, аукціонних будинках, соціальних мережах – і викликає інтерес з боку інвесторів», що це «не просто черговий термін у цифровому світі, а ще й можливість купівлі та продажу мистецтва серед мас. На відміну від традиційного мистецтва, що зазвичай поширюється серед найбагатших людей, незамінний токен став демократичною силою. Він дав можливість розвитку й заробітку маловідомим митцям, а також зменшив імовірність шахрайства» [Коваль 2022].

Активність слова *вакцина*, яке реалізує значення «препарат, що вводиться в організм людини для попередження коронавірусної хвороби COVID-19», в українській та інших мовах спричинена масовим щепленням проти поширеної в усьому світі недуги. Крім цього субстантива, високий ступінь продуктивності характерний і для інших лексем та словосполучень, об'єднаних у такі типи: 1) ті, що є похідними від іменника *вакцина* утвореннями (*вакцинувати, вакцинація, ревакцинація, вакцинований, вакцинатори, вакцинаторство, вакцинаторський, антивакци, антивакцинатори, антивакцинаційний* та ін.); 2) ті, які пов'язані з ним лексико-семантичною спорідненістю (*імунізація, імунітет, локдаун, бустерна доза, бустерне щеплення (бустер), чіпування, штам «Дельта», штам «Омікрон»* тощо).

Закономірним є те, що розряд слів із найвищою частотою вживання сформували похідні від субстантива *вакцина* утворення, зокрема такі: *вакцинувати* – «уводити в організм людини спеціальний лікарський препарат для попередження коронавірусної хвороби COVID-19», *вакцинуватися* – «одержувати відповідну дозу вакцини для попередження коронавірусної хвороби COVID-19», *вакцинний* – «прикм. до *вакцина*; пов'язаний із розробленням і використанням вакцини проти коронавірусної хвороби COVID-19», *вакцинований* – «який одержав повну або часткову дозу вакцини для попередження коронавірусної хвороби COVID-19» (// у знач. ім. *вакцинований* – «той, хто одержав повну або часткову дозу вакцини для попередження коронавірусної хвороби COVID-19»), *невакцинований* – // у знач. ім. «той, хто не одержав потрібної дози вакцини для попередження коронавірусної хвороби COVID-19»), *вакцинація* – «уведення в організм людини спеціального лі-

карського препарату для попередження коронавірусної хвороби COVID-19», *ревакцинація* («повторне введення в організм людини спеціального лікарського препарату для попередження коронавірусної хвороби COVID-19»), *вакцинатор* – 1) «той, хто робить щеплення від коронавірусної хвороби COVID-19»; 2) «той, хто одержав щеплення від коронавірусної хвороби COVID-19»; 3) «прилад для проведення щеплення від коронавірусної хвороби COVID-19»: *Українську вакцину від COVID тестують на мишах у Польщі* (РС, 2.11.2021); *Як, коли і де вакцинувати дитину проти COVID-19?* (УП, 5.11.2021); *Чи можна одночасно вакцинуватися проти коронавірусу і грипу?* (РС, 16.11.2021); *У рамках Вакцинного саміту розглянуто важливі аспекти вакцинації і вдосконалення профілактичної роботи у боротьбі з інфекційними захворюваннями* (УМЧ, 17.11.2021); *Гроші за вакцинацію отримують вакциновані за кордоном українці* (Z.NET, 20.12.2021); *Сьогодні ми розповімо про ревакцинацію для дорослого населення згідно з Календарем профілактичних щеплень* (ЗОА, 06.12.2021); *Невакцинованих сьогодні почнуть відсторонювати від роботи* (Г, 18.11.2021); *У Львові преміюють вакцинаторів* (УМ, 26.10.2021); *В Індії викрили «серійного вакцинатора», який отримав 12 COVID-щеплень* (УІ, 13.04.2021); *Завчасно придбали вакцинатор для масових щеплень* (Е, 12.06.2021).

Наступну групу сформували складні слова з компонентом *вакцино-*, уналежнені до різних лексико-семантичних груп: *вакцинократія, вакцинокриза, вакциноскептик, вакциноцентризм, вакцинобісія, вакцинофілія, вакцинофобія, вакцинофіл, вакцинофоб, вакцинотурист, вакцинотуризм* та ін. Паралельно з ними функціують іменниково-прикметникові конструкції, у яких роль залежного члена виконує ад'єктив *вакцинний*, пор.: *Вакцинотуризм із Росії до Сербії* (5к, 11.10.2021) і *Сан-Марино відкриває вакцинний туризм: усім охочим пропонують зробити щеплення «Спутником V»* (Гром, 12.05.2021).

Українське суспільство, як і світ загалом, неоднозначно поставилося спочатку до добровільної, а згодом до зобов'язальної вакцинації. З'явилося багато критиків, противників цієї медичної процедури, яка здійснювалася в різних країнах на різному сировинному матеріалі, у кілька етапів і не за уніфікованою технологією. Вони вважали її шкідливою, протиприродною, намагалися переконувати, що повсюдно рекламована й масово здійснювана протидія коронавірусній хворобі нібито спричи-

нить безпліддя, зміну ДНК, чіпування, що вона начебто свідомо спрямована на винищення людства. Цю всепланетарну тенденцію виразно демонструє такий мовний індикатор, як запозичений префіксоїд *анти-*, що активно сполучається з досліджуваними одиницями й перебуває у відношенні ізофункційності з питомим формантом *проти-*, який спорадично наділений цією синтагматичною здатністю. Відомо, що обидва вони репрезентують два значення: 1) «протилежність або заперечення ознаки, вираженої прикметниковою твірною основою» та 2) «протилежність, ворожість тому, що названо субстантивною твірною основою» [Стишов 2007] (*антивакцинний, антивакцинальний, антивакцинологський, противакцинологський* та ін. й *антивакцина, антивакцинолог, антиваксер, антивакс, антивакцинація, антивакцинолог, противакцинолог* і под.), пор.: *Антивакцинологські “майдани” планують провести у Києві та Львові: хто і як організовує* (Нов, 11.10.2021); *Антивакс, антиваксер – глумлива назва прибічника противакцинологського руху* (G, 18.11.2021) і *Є дослідження, яке свідчить, що антивакцинологи просто бояться уколів – лікарка* (PX, 14.09.2021); *Противакцинологів не слухайте* (F, 14.01.2021).

Субстантив *вакцина* й окремі похідні від нього утворення споріднює здатність, по-перше, вступати в регулярні семантико-синтаксичні зв'язки з іншими лексемами, по-друге, формувати синтаксично вільні конструкції або ті, які набувають статусу синтаксично напіввільних словосполучень. Ця синтагматична тенденція характерна для прикметників *вакцинологський, антивакцинний, антивакцинальний, антивакцинологський* та іменників *антивакцинолог, антивакс*, що заповнюють залежну позицію в субстантивно-ад'єктивних конструкціях із детермінованими компонентами *історія, блог, настрої, ефект, інсинуація, експеримент, туризм, інформація, вакханалія, наратив, риторика, пропаганда, лоббі, рух, майдан, угруповання, гасло, лозунг, мітинг, акція, демонстрація, мари, збори, спротив, кампанія, протест, бунт* та ін.: *У квітні в Моришині провели «вакцинологський експеримент», який призвів до того, що зараз у місті майже немає хворих, а оздоровчі комплекси працюють на всю потужність* (E, 06.11.2021); *Остан Стахів – один з лідерів антивакцинального руху в Україні, який називає пандемію COVID-19 вигаданою, активно виступає проти вакцин, масок і карантину* (IM1, 24.11.2021); *Протести*

антивакцинаторів у Бельгії знову розігнали водометами (УІ, 06.12.2021); *Чіпування, геноцид і всесвітня змова: як пройшов мітинг «антиваксів» під Верховною Радою* (5к, 03.11.2021).

Ще одним прикладом мовного відображення здійснюваного в Україні масового процесу вакцинування є активне функціонування синтаксично напіввільних простих та складних словосполучень із граматично панівними компонентами *центр*, *пункт*, зрідка *локація*, *кабінет*, об'єднаними семою 'спеціально обладнане місце для якої-небудь роботи', й залежними від них обов'язковими та факультативними компонентами. Склад перших репрезентують іменники *вакцинація*, *вакцинування* (рідше *щеплення*), а других – семантично неоднорідні лексеми, які самостійно або в поєднанні з іншими словами репрезентують об'єктні, атрибутивні, адвербіальні, нерідко й синкретичні семантико-синтаксичні відношення: *центр (пункт) вакцинації*, *центр (пункт) вакцинації населення*, *локація для вакцинації*, *центр (пункт) масової вакцинації*, *центр (пункт) масової вакцинації населення*, *центр (пункт) вакцинації населення від COVID-19*, *центр (пункт) вакцинації населення від коронавірусної хвороби*, *центр (пункт) вакцинації населення від коронавірусної хвороби COVID-19*, *центр (пункт) вакцинації проти коронавірусу*, *центр (пункт) вакцинації проти коронавірусної хвороби COVID-19*, *центр (пункт) анонімної вакцинації*, *анонімний центр (пункт) вакцинації*, *тимчасовий центр (пункт) вакцинації*, *обласний центр (пункт) вакцинації*, *центр (пункт) вакцинації в Кременчуці*, *центр (пункт) вакцинації у приміщенні Коломийського медичного коледжу імені Івана Франка*, *тимчасовий центр (пункт) вакцинації*, *стаціонарний центр (пункт) вакцинації*, *кабінет щеплення проти COVID-19*, *кабінет щеплення проти COVID-19 у міській лікарні* та ін. Нетиповим функційним еквівалентом описуваних конструкцій є вже згадувані прості і складні словосполучення із присубстантивним конститuentом *вакцинаційний*, що реалізує семантику «пов'язаний із вакцинацією»: *вакцинаційний центр (пункт)*, *вакцинаційний центр (пункт) населення*, *вакцинаційна локація в селі Великі Будища* й под. З-поміж синтаксичних структур аналізованого вірця – іменниково-прикметникова конструкція *українська вакцина* із притаманним їй значенням «національний препарат для лікування коронавірусної хвороби COVID-19». Про вітчизняний винахід, його переваги заявляли керманічі нашої держави. *«Розробники представили главі*

держави результати доклінічної фази дослідження оригінального українського кандидата у вакцини. Ці дослідження тривали шість місяців і включають наявність нейтралізації вірусу COVID-19 у культурі інфікованих клітин людини. Цей кандидат оригінальної української вакцини створюється на основі унікального підходу», – такі повідомлення надходили з Офісу Президента [Українська вакцина... 2020]. Сам же гарант Конституції запевняв, що наша майбутня вакцина справді «унікальна. Це не пафос і не популізм. Вона унікальна, тому що не така, як інші. У нас є матеріали, що дослідження велись, але не на людях, утім велись. Я не можу говорити сьогодні про терміни, але у будь-якому разі ви повинні зрозуміти наш підхід: попри нашу українську вакцину, якщо у когось буде підтверджена раніше, ми будемо закуповувати препарат, у будь-якому випадку» [Там само]. Дехто вважає, що «вся історія з українською вакциною – це театральна постановка у гонитві за політичним піаром та афера бізнесмена Михайла Фаворова» [Там само], компанія якого спільно з Інститутом мікробіології і вірусології Національної академії наук займається розробленням української вакцини від Covid-19. Висновок з усього цього аж ніяк не втішний: обіцянка так і залишилася обіцянкою.

Наступний розряд сформували синтаксично напіввільні словосполучення, у яких роль носія валентності виконують іменники *сертифікат, паспорт, свідоцтво*. Сполучаючись з іншими залежними від них компонентами, з-поміж яких обов'язковим є іменник *вакцинація* або інші лексико-семантичні маркери коронавірусної хвороби, вони стають офіційними та неофіційними назвами «ковідних» документів, що підтверджують 1) отримання повного курсу [*Свідоцтво про вакцинацію, Внутрішній COVID-сертифікат, Міжнародний COVID-сертифікат, «Ковідний» сертифікат («Ковідний» паспорт, Зелений COVID-сертифікат, Сертифікат про вакцинацію), Дитячий COVID-сертифікат*] чи 2) неповного (*Жовтий COVID-сертифікат*) курсу вакцинації проти коронавірусу, 3) результати ПЛР-тестів (*Сертифікат про підтвердження ПЛР-тесту*), 4) одужання після коронавірусної хвороби (*Сертифікат про одужання*), 5) одержання повного курсу вакцинації проти коронавірусу, негативний результат ПЛР-тестів, повне одужання (*Цифровий паспорт вакцинації українця*), а також 6) неправдиві дані про щеплення (*фейковий COVID-сертифікат, фальшивий COVID-сертифікат, липовий*

сертифікат про вакцинацію, підроблений COVID-сертифікат, підроблений сертифікат про вакцинацію проти коронавірусу, несправжній сертифікат про вакцинацію), 7) неправдиві дані про результати ПЛР-тестів (*підроблений сертифікат на підтвердження ПЛР-тесту, фіктивний сертифікат на підтвердження ПЛР-тесту*), 8) неправдиві дані про результати одужання після коронавірусної хвороби (*фейковий сертифікат про одужання, липовий сертифікат про одужання*). Поширеність явища підроблення, продавання-купівання «ковід-документів» демонструє функціонування в активному лексиконі медиків, працівників правоохоронних органів словосполучення «чорний ковід-ринок» (BBC, 10.11.2021), яке зберігає семантичний зв'язок із мотиватом «місце, де тасмно продають товар (документ) + спекулятивні ціни».

У зв'язку з ускладненням семантичної структури лексема *вакцина* почала регулярно вживатися в ролі означуваного слова, роль прикладки при якому виконують загальновідомі назви антиковідних лікарських препаратів *Файзер (Pfizer), Модерна (Moderna), Коронавак (CoronaVac), АстраЗенека (AstraZeneca)*. Цей розряд розширює культивована в Росії й проігнорована світом призначена для захисту від COVID-19 вакцина *Спутник (Спутник)*. Світова наукова спільнота активно й результативно працює над створенням нових і клінічним випробуванням уже винайдених антиковідних лікарських препаратів, отже, розгляданий номінативний спектр лексем та конституйованих за їхньою участю конструкцій є потенційно відкритим. Розряд типових заповнювачів синтаксичної позиції, програмованої аналізованим іменником, формують якісні зі значенням «загальна позитивна або негативна оцінка», «час», «користь, шкода, необхідність», «поширеність», «вартість» (*ефективний, якісний, неякісний, свіжий, прострочений, новий, новітній, безпечний, корисний, рятувний, небезпечний, шкідливий, смертельний, примусовий, обов'язковий, поширений, масовий, суцільний, безплатний*) та відхоронімні й відастіонімні "відносні" (*американський, американсько-німецький, британський, індійський, китайський, корейський, німецький, оксфордський*) прикметники: *Полтавці обирають PFIZER, ігноруючи MODERNA – таку саму якісну американську вакцину (ПІ, 17.07.2021); Вакцини гарантовано якісні, ефективні та безпечні! (ІСМР, 19.06.2021); Ляшко заперечує наявність прострочених вакцин від коронавірусу в Україні (СД, 15.09.2021);*

Нова американська вакцина ще має пройти другу і третю фази клінічних досліджень (Z.NET, 22.12.2021); Перша партія китайської вакцини CoronaVac, 215 тисяч доз, прибула в Україну 25 березня (УІ, 29.03.2021); Нова німецька вакцина проти COVID-19 може змінити правила для країн, що розвиваються... (РС, 13.05.2021).

Високий ступінь продуктивності й суспільну актуальність лексеми *вакцина* засвідчують часто вживані в публіцистично-політичному дискурсі перифрастичні звороти, які конкретизують репрезентований нею план змісту додатковими позитивно або негативно забарвленими характеристиками. В оцінці одних вакцина – *політичний аргумент* (УМ, 29.11.2021), *чинник розбрату* (УП, 12.08.2021), тоді як інші вважають її *найкращим винаходом останнього часу* (РС, 19.04.2021). Основний масив сформували описові звороти, об'єднані значенням «лікувальні властивості препарату»: *єдиний спосіб порятунку від COVID-19* (ООА, 10.10.2021), *єдиний спосіб порятунку від смерті* (KURS, 20.10.2021), *глобальний порятунок від коронавірусу* (НФ, 19.04.2021), *єдиний надійний захист від коронавірусної хвороби та її наслідків* (ЛРА, 19.08.2021). Послідовною пейоративною конотацією позначені вторинні найменування російської вакцини «Спутник V»: *інформаційна зброя* (ЄП, 01.02.2021), *потужна інформаційна зброя РФ* (ЄП, 01.02.2021), *вакцина проти євроінтеграції* (ЄП, 01.02.2021), *гібридна зброя для втілення принципу «розділай і владарюй»* (УП, 17.02.2021). Вона виходить за межі іманентної для аналізованої соціальної практики медичної сутності й опиняється у сфері політичної аксіології.

Іменник *вакцина* виконує й іншу функцію в перифрастичній сфері – уходить до структури описового звороту, що реалізує те або те конкретне значення загальної семантики «коронавірусна пандемія». Прикладом може слугувати синтаксична структура *рупор вакцинації чи антивакцинації* (УІ, 25.03.2021) як вторинна назва професійного літературного працівника газет, журналів, радіо та інших органів інформації і пропаганди.

Що ж до інших найактивніше використовуваних у досліджуваній період лексико-семантичних корелятивів слова року *вакцина*, то їх репрезентують передусім іменники *чікування* («позбавлена наукових підстав теорія, згідно з якою нібито разом із щепленням проти коронавірусної хвороби COVID-19 в організм імплантуються крихітні мікросхеми, що дають змогу

стежити за людиною і навіть контролювати її діяльність»)), *бустер* («додаткова доза введення в організм людини спеціального лікарського препарату, що посилює ефект від попередніх доз і сприяє виробленню імунітету від коронавірусної хвороби COVID-19») та синтаксично напіввільні іменниково-прикметникові [*бустерна доза* (те саме, що *бустер*)] й субстантивно-субстантивні [*штам «Дельта»*, *штам «Омікрон»*] («новий варіант коронавірусу SARS-CoV-2») конструції: *Перебільшення: У Швеції з 2018 року стартувало масове чіпування населення* (ВУ, 26.02.2021); *Першими бустери отримують ті ж категорії людей, що отримали і перші щеплення – медичні працівники, літні люди, люди зі зниженим імунітетом* (РС, 19.08.2021); *Бустерна доза – це доза, яку вводять, щоб посилити ефективність вакцини, яка з часом знижується* (ЧОА, 29.12.2021); *Штам «Дельта» і переповнені лікарні* (РС, 19.10.2021); *Покращення епідемічної ситуації в Україні та протидію новому штаму COVID-19 «Омікрон» обговорили на селекторній нараді у Президента* (ПУ, 29.11.2021).

Принагідно наголосимо, що до важливих сфер, у які інтенсивно проникає коронавірусна лексика, належать не тільки публіцистично-політичні дискурси, а й фольклорні, зокрема такі їхні жанри, як календарно-обрядові пісні зимового циклу свят, великодні віншування. У них – невичерпна мудрість народу, його віра в перемогу світла над тьмою, вони заряджені іскрометним гумором, що має лікувальну силу, якої очікують і на яку сподіваються всі в умовах пандемії. Якщо в раніше створених колядках та щедрівках констатувалося про з'яву однієї з найбільших бід сучасності – коронавірусної хвороби, то в 2021 році зацентровано ще й на досягненнях медицини – удосконалене тестування, вакцинування тощо (див.: [Степаненко 2020: 11–13]), пор.:

*Карантин, карантин,
Я у батька не один!
Якщо грошей не дасте,
Маску я зніму – і все:
Буду кашляти і чхати,
Віруси тут розганяти,
Шантажую-колядую,
Дайте – і дезінфікую!*

*Коляд-коляд, колядин,
Наступає карантин,
Зробим вакцинацію
Усією нацією.*

*Добрий вечір тобі,
Пане господарю, радуйся!
Ой радуйся щиро –
Тест новий – негативний.*

*Колядую, колядую,
Від локдаунів чаклую.
Дайте трохи грошей
На ПЛР-тест хороший.*

У такому ж руслі еволюціонувала й великодня віршотворчість. На особливу увагу заслуговують короткі за обсягом фольклорні послання, у яких поряд із традиційними пасхальними побажаннями висловлено антиковідні імперативи й настанови. Вони перегукуються з директивою Міністерства охорони здоров'я, опублікованою на його Телеграм-каналі, – «Той, хто носить масочку, буде їсти пасочку», пор.:

*Довгий, як газдівський тин,
Виявився карантин.
Всі вже звикли й знову паску
Чемно йдуть святити в масках.
А Великдень – то не будень,
Навіть відступила студінь.
В кошик повтикались вранці
Паска, яйця – без дистанцій.
З ними масло й галушки,
Сіль, ковбаси і шинки.
Всередині, як принцеса,
Воцарилася хрінцеса.
Поліції б дати знати –
Мала б кого штрафувати!*

*Та доносів ми не терпим,
Поділімось один з одним:
«Христос воскрес!
З Великоднем!»*

*Не я б'ю – верба б'є,
За тиждень Паска –
Де твоя вакцина й маска?*

*Щоб в зневірі не втопитися,
Треба нам усім щепитись.
З Великоднем!
Христос воскрес!*

Проведений аналіз промовисто демонструє органічний взаємозв'язок між екстра- та інтралінгвальними чинниками, які, гармонуючи, забезпечують мовний поступ, що з максимальною точністю віддзеркалює зміни в суспільстві, реагування його на той або той виклик. Виразною ілюстрацією такої взаємодії є коронавірусна лексика, компонентний склад якої останнім часом відчутно збагатили питомі й запозичені мовні одиниці. Виняткової актуальності набула лексема *вакцина*, яку визнано словом 2021 року в нашій державі й інших країнах світу. Вона динамічно розширює свою семантичну структуру й синтагматичний потенціал, постає базою для творення похідних іменників, прикметників, дієслів, відіграє роль головного або залежного конститuenta в синтаксично вільних і синтаксично напіввільних простих та складних словосполученнях. Досліджуваний субстантив набув виразного політичного забарвлення, наслідком чого є вихід його з медичної сфери й високочастотне вживання в новітньому публіцистично-політичному дискурсі.

Американський словник Merriam-Webster назвав слово 2021 року. *The Village*. 2021. URL: <https://cutt.ly/WHs5Mhu> (дата звернення: 01.12.21).

В Україні визначили слово 2021 року. *ЧИТОМО*. 2022. URL: <https://cutt.ly/NHs6Rk0> (дата звернення: 03.01.22).

Коваль О. Слова року 2021: що означають та чому стали популярними? *Освіторія*. 2021. URL: <http://surl.li/bzdok> (дата звернення: 28.12.21).

Перша антиолігархічна. Все, що потрібно знати про головну війну Зеленського – сили, цілі, тактика противників / С. Мусаєва та ін. *Українська правда*. 2021. URL: <https://cutt.ly/5Hs6kW9> (дата звернення: 10.01.22).

Продиктоване пандемією COVID-19: в Україні назвали слово 2021 року. *ACC media agency*. 2022. URL: <http://surl.li/bzdor> (дата звернення: 06.01.22).

Сокирчук Н. Одним словом про 2021 рік. *Главком*. 2022. URL: <http://surl.li/bzdou> (дата звернення: 02.02.22).

Степаненко М. Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік. *Полтава : Астроя*, 2021. 250 с.

Шишов О. А. Префіксальні іменні новотвори в сучасних українській і іспанській мовах. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2007. Вип. 6. С. 159–167. URL: <http://surl.li/bzdox> (дата звернення: 29.11.021).

Українська вакцина: унікальна наукова розробка чи передвибірчий піар. *СЛОВО І ДІЛО*. 2020. URL: <http://surl.li/bzdoz> (дата звернення: 04.02.22).

“Вах” – слово року 2021. Хто та як його обирає – розповідають експерти. *Українське Радіо*. 2022. URL: <http://surl.li/bzdra> (02.11.21).

REFERENCES

Amerykans'kyu slovnyk Merriam-Webster nazvav slovo 2021 roku [American Dictionary Merriam-Webster announced the word of the year 2021]. *The Village*. 2021. URL: <https://cutt.ly/WHs5Mhu> (01.12.21) (in Ukr.).

V Ukrayini vyznachyly slovo 2021 roku [The word of the year 2021 was announced in Ukraine]. *CHYTOMO*. 2022. URL: <https://cutt.ly/NHs6Rk0> (03.01.22) (in Ukr.).

Koval', O. (2021). Slova roku 2021: shcho oznachayut' ta chomu staly populyarnymy? [Koval O. The word of the year 2021: what do they mean and why are they popular?] *Osvitoriya*. URL: <http://surl.li/bzdok> (28.12.21) (in Ukr.).

Persha antyoliharkhichna. Vse, shcho potribno znaty pro holovnu viynu Zelens'koho – syly, tsili, taktyka protyvnykiv [The first anti-Ukrainian. Everything you need to know about the main Zelensky's war – powers, aims, the opponents' tactics] / S. Musayeva. *Ukrayins'ka pravda*. 2021. URL: <https://cutt.ly/5Hs6kW9> (10.01.22) (in Ukr.).

Prodyktovane pandemiyeyu COVID-19: v Ukraini nazvaly slovo 2021 roku [*Motivated by the pandemic COVID-19: the word of the year 2021 was announced in Ukraine*]. ACC media agency. 2022. URL: <http://surl.li/bzdor> (06.01.22) (in Ukr.).

Sokyrchuk, N. (2022). Odnym slovom pro 2021 rik [*Year 2021 in one word*]. Hlavkom. URL: <http://surl.li/bzdou> (02.02.22) (in Ukr.).

Stepanenko, M. (2021). Naynovitnishi dynamichni protsesy v ukrayins'komu politychnomu leksykonі: 2020 rik [*The newest dynamic processes in Ukrainian lexis: 2020*]. Poltava : Astraya (in Ukr.).

Styshov, O. A. (2007). Prefiksals'ni imenni novotvory v suchasnykh ukrayins'kiy i ispans'kiy movakh. *Doslidzhennya z leksykologiyi i hramatyky ukrayins'koyi movy* [*Prefixal nounal newly derived words in modern Ukrainian and Spanish. Lexicological and grammatical studies of the Ukrainian Language*]. 6, 159–167. URL: <http://surl.li/bzdox> (29.11.021) (in Ukr.).

Ukrayins'ka vaktsyna: unikal'na naukova rozrobka chy peredvyborchyy piar [*Ukrainian vaccine: a unique scientific development or pre-election PR*]. SLOVO I DILO. 2020. URL: <http://surl.li/bzdoz> (04.02.22) (in Ukr.).

«Vax» – slovo roku 2021. Khto ta yak yoho obyraye – rozpovidayut' eksperty [*“Vax” – the word of the year 2021. Who and how chooses it – the experts say*]. Ukrayins'ke Radio. 2022. URL: <http://surl.li/bzdpd> (02.11.21) (in Ukr.).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

5к – 5 канал: сайт телеканалу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.5.ua>.

ВУ – Вокс Україна : аналітична платформа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://voxukraine.org>.

Гром – Громадське телебачення : сайт телеканалу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.ua>.

Е – Еспресо : сайт телеканалу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://espresso.tv>.

Є – Європейська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua>.

ЗОА – Запорізька обласна державна адміністрація : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.zoda.gov.ua>.

ІМІ – Інститут масової комунікації : сайт громадської організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://imi.org.ua>

ПСМР – Інформаційний портал Сумської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://smr.gov.ua>.

ЛРА – Луцька районна державна адміністрація : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com>.

Нов – Новинарня : інтернет-видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://novynarnia.com>.

НФ – Народний фронт : сайт політичної партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nfront.org.ua>.

ООА – Одеська обласна державна адміністрація : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oda.odessa.gov.ua>

ПІ – Полтавщина : інтернет-видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://poltava.to>.

ПУ – Президент України Володимир Зеленський : офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua>.

РС – Радіо Свобода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org>.

РХ – Ранкова хвиля : ефір на Громадському радіо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.radio>.

СД – Слово і діло : аналітичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua>.

УІ – Укрінформ : інформаційне агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua>.

УМ – Україна молода : сайт газети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.umoloda.kiev.ua>.

УМЧ – Український медичний часопис : спеціалізоване медичне онлайн-видання. – Режим доступу: <https://www.umj.com.ua>.

УП – Українська правда: сайт газети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua>.

ЧОА – Черкаська обласна державна адміністрація : офіційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ck-oda.gov.ua/>.

ВВС – BBC News Україна : сайт інформаційного агентства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com>.

F – Facebook : соціальна мережа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com>.

G – Gazeta UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gazeta.ua>.

Z.NET – Zaxid.net: інтернет-видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zaxid.net>.

List of sources and their abbreviations used

5к – 5 канал – [*Channel 5*]. Retrieved from <https://www.5.ua> [in Ukrainian].

ВУ – Voks Ukrayina : analitychna platforma [*Vox Ukraine: analytical platform*]. – Retrieved from: <https://voxukraine.org>. [in Ukrainian]

Гром – Hromads'ke telebachennya: sayt telekanalu [*Public television: TV channel site*]. – Retrieved from: <https://hromadske.ua>. [in Ukrainian]

Є – Yevropeys'ka pravda [*European truth*]. – Retrieved from: <https://www.eurointegration.com.ua>. [in Ukrainian]

ЄП – *Ekonomichna pravda* [*Economic truth*]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua> [in Ukrainian].

ЗОА – Zaporiz'ka oblasna derzhavna administratsiya: ofitsiynny sayt [*Zaporizhzhya Oblast State Administration: official site*]. – Retrieved from: <https://www.zoda.gov.ua>. [in Ukrainian]

ІМІ – Instytut masovoyi komunikatsiyi: sayt hromads'koyiorhanizatsiyi [*Institute of mass communication: the public organization site*]. – Retrieved from: <https://imi.org.ua> [in Ukrainian]

ІІСМР – Informatsiynny portal Sums'koyi mis'koyi rady [*Information site of Sumy City Rada*]. – Retrieved from: <https://smr.gov.ua> [in Ukrainian]

ЛІРА – Luts'ka rayonna derzhavna administratsiya : ofitsiynny sayt [*Lutsk region state administration: official site*]. – Retrieved from: <http://webcache.googleusercontent.com> [in Ukrainian]

НОВ – Novynarnya: internet-vydannya [*Novynarnya: Internet edition*]. – Retrieved from: <https://novynarnia.com>. [in Ukrainian]

НФ – Narodnyy front: sayt politychnoyi partiyi [*People's Front: the political party site*]. – Retrieved from: <http://nfront.org.ua>. [in Ukrainian]

ООА – Odes'ka oblasna derzhavna administratsiya: ofitsiynny sayt [*Odesa oblast state administration: official site*]. – Retrieved from: <https://oda.odessa.gov.ua>. [in Ukrainian]

ПІ – Poltavshchyna: internet-vydannya [*Poltava region: Internet edition*]. – Retrieved from: <https://poltava.to>. [in Ukrainian]

ПУ – Prezydent Ukrayiny Volodymyr Zelens'kyy: ofitsiynne internet-predstavnytstvo [*President of Ukraine Volodymyr Zelensky: official Internet representation*]. – Retrieved from: <https://www.president.gov.ua>. [in Ukrainian]

РС – Radio Svoboda [*Radio Freedom*]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org>.

РХ – Rankova khvylya: efir na Hromads'komu radio [*Morning wave: live on Public radio*]. – Retrieved from: <https://hromadske.radio>. [in Ukrainian]

СД – Slovo i dilo: analitychnyy portal [*Word and action: analytical site*]. – Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua>. [in Ukrainian]

УМ – Ukraina moloda [*Young Ukraine*]. Retrieved from: <https://www.umoloda.kiev.ua> [in Ukrainian].

УІ – *Ukrinform* [*Ukrinform*]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua>.

УМЧ – Ukrayins'kyy medychnyy chasopys: spetsializovane medychne onlayn-vydannya [*Ukrainian medical journal: professional medical online edition*]. – Retrieved from: <https://www.umj.com.ua>. [in Ukrainian]

УП – *Ukrainska pravda* [*The Ukrainian truth*]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua>. [in Ukrainian].

ЧОА – Cherkas'ka oblasna derzhavna administratsiya: ofitsiynny portal [*Cherchasy Oblast state administration: official site*]. – Retrieved from: <https://ck-oda.gov.ua/>. [in Ukrainian]

BBC – *BBC News Ukraina* [*BBC News Ukraine*]. Retrieved from: <https://www.bbc.com> [in Ukrainian].

Е – *Espresso* [*Espresso*]. Retrieved from: <http://espresso.tv> [in Ukrainian].

F – Facebook: sotsial'na merezha [*Facebook: social net*]. – Retrieved from: <https://www.facebook.com>. [in Ukrainian]

G – *Gazeta UA*. Retrieved from: <https://gazeta.ua> [in Ukrainian].

Z.NET – *Zaxid.net*. Retrieved from: <https://zaxid.net> [in Ukrainian].

Znaj.ua – *Znaj.ua*. Retrieved from: <https://znaj.ua> [in Ukrainian].

Статтю отримано 12.05.2022

Mykola Stepanenko

LEXEME VACCINE – WORD OF 2021: SEMANTIC, WORD-FORMING, SYNTAGMATIC ANALYSIS

The article focuses on the systemic lexical-semantic, word-building, syntagmatic, cognitive and functional analysis of the lexeme *вакцина*, which is the word of the year in our country and in other countries all over the world. It singles out the criteria (popularity and importance) and the algorithm of how the word of the year is chosen, which means automatic selection and professionals' coordinated work.

The study helps identify the place of the American company Merriam-Webster in this process as well as home (the online dictionary of modern Ukrainian neologisms and slang «Мислово»)

and foreign (British dictionaries – Collins and Oxford Language, etc.) lexicographic resources. The influence of the extra-lingual reasons is characterized (mainly, the Coronavirus pandemic).

The article presents a description of the etymology of the analysed substantive and its meaning structure considering the invariant semantics and the newest specifications of its semes, the appearance of which is explained by the Coronavirus disease COVID-19, its prevention and mass vaccination around the world. It has been proved that the noun *вакцина* is lexico-semantically related to other words (*імунізація, імунітет, локдаун, бустерна доза, чіпування, штам «Дельта», «Омікрон», etc.*) that are frequently used.

Particular attention is paid to the interpretation of 1) nouns, adjectives, verbs (participles) derived from the lexeme *вакцина* (*вакцинувати, вакцинація, ревакцинація, вакцинатори, вакцинаторство, вакцинований*) where deep semasiological analysis serves the basis and means of identification of hypo-hyperonymic markers of their spotting, 2) compound words with the component *вакцина-* that belong to different word classes and are iso-functional to noun-adjective constructions with the component *вакцинний*. The selected material allowed showing the syntagmatic resource of the substantive lexeme *вакцина* projected to the syntactic level, in particular, to such nominative units as syntactically free, half-free and compound phrases and appositive constructions. In these constructions, the studied noun functions as the determined and determining member, often with iso-functional abilities. It has been proved that under the influence of extra-lingual factors the lexeme *вакцина* spread beyond the medical sphere and rooted in publicist-political discourse where it performs important text creating functions.

Key words: lexeme vaccine 2021, coronavirus vocabulary, semantic structure, syntagmatic resource, extra/intralingual factors.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.8>

УДК 811.161.2

НОВЕ СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛІТЕР ЛАТИНИЦІ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

КОСМЕДА

Тетяна Анатоліївна,

доктор філологічних наук, професор, професор титулярний (Польща), професор кафедри романських мов і світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця), вул. Архипенка, 9, кв. 1, м. Львів-5, 29005,

E-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Tetyana

KOSMEDA,

Doctor of Philology, Professor, Titular Professor (Poland), Romance Languages and World Literature, Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia),

vul. Archipenka, 9, apt. 1, Lviv-5;

E-mail: tkosmeda@gmail.com

Наукова розвідка виконана в парадигмі теорії лінгвографії, прагмалінгвістики, дискурслінгвістики та креативної лінгвістики. Базовим методологічним положенням обрано вчення про взаємозв'язок між змістом і формою вираження мовних одиниць, насамперед графем. Розглянуто своєрідність смислового навантаження латинських літер (Z і V), актуалізованих пугінською ідеологією, та процес вербалізації протидії цій ідеології. Виявлено конфлікт семантико-прагматичного навантаження літер відповідно до актуалізованих екстралінгвальних чинників. Їх використовують для моделювання графічної мовної гри, лінгвокреативних маніпуляцій.

Ключові слова: графема, екстралінгвістичні чинники, лінгвокреативні маніпуляції, мовна гра, амбівалентне семантико-прагматичне навантаження.

Мінімальною значущою одиницею мови є, як відомо, морфема, однак думка може відображатися і в графічній оболонці, що відповідає одній звуко-букві, адже «букви – це не лише графічні знаки, а дещо більше, оскільки вони вже етимологічно містять певне прагматичне наповнення, що згодом актуалізує можливі рефлексії мовців, формує прагматичні смисли» [Космеда 2006: 293]. Олександр Потебня пропонує, наприклад,

таку інтерпретацію значення звуко-букв: «а – загальний вираз рівномірного, тихого, ясного почуття, спокійного спостереження, але разом з тим і подиву»; «у – прагнення суб'єкта віддалити від себе предмет, почуття протидії, страху тощо»; «і – вираження бажання, любові, прагнення наблизити до себе предмет, асимілювати його сприйняття» [Потебня 1989: 22–23].

Нагадаймо, що положення про взаємозв'язок між усною й писемною формами мови, зокрема змістом і формою його вираження, належать до методологічних постулатів мовознавства. Те, що думка (концепт) відображається й певним чином фіксується вже в графемах, нині доводять напрацювання в галузі лінгвокультурології, прагмалінгвістики, лінгвістики тексту, лінгвостилістики, креативної лінгвістики, а також наукові студії, присвячені проблемам лінгвографії (лінгвістичної графіки), або графеміки (графічної лінгвістики). У межах цієї науки система питань, що стосується становлення й розвитку графіки, орфографії, пунктуації, змін у системах алфавіту, «азбучних воєн», систем і функцій графем, абrevіатурного словотворення, творення номенів, власних назв за допомогою літер, графемної орнаменталіки, поліграфії й под. [Космеда 2020: 22–23]. Леонід Булаховський ще в сер. ХХ ст. актуалізував проблематику лінгвографії, зміст якої – «специфіка письмового виразу в його відношенні до можливого поліграфічного оформлення тексту. Ця специфіка (...) далеко не така обмежена, як може здаватися із самих уможлядних позицій, отже, і практичну користь від роботи над нею аж ніяк не слід недооцінювати» [Булаховський 1975: 90]. Однак, як видається, і сьогодні лінгвографія ще не знайшла належного розвитку в мовознавчій теорії, хоча функції графем розширюються, а «розвинені системи письма, на відміну від примітивних, виявляють свій зв'язок і залежність від характеру відповідних мов, що ними обслуговуються» [Булаховський 1975а: 242]. Однозначно можна стверджувати, що *лінгвографія* – це комплексна наука про письмо, яка має низку «білих» плям передусім методологічного характеру. Термін *лінгвографія*, чи *графічна лінгвістика*, називають «парасольковим», оскільки він охоплює суміжні наукові напрями, що мають спільний об'єкт дослідження [див.: Білецька 2013: 18]. Він, зрозуміло, походить від терміна *графема*. Поняття *графем* в науковий обіг увів, як відомо, Іван Бодуен де Куртене (1912) з метою зорової фіксації образу фонем. Однак цей термін розуміють у сучасному українському

мовознавстві неоднозначно. Розрізняємо широке й вузьке його трактування, порівн.: (1) одиниця графеміки, графічної системи (літери, звуко-букви, розділові знаки й под.), тобто мінімальна одиниця графічної системи певної мови (системи письма) (Анатолій Загнітко, Олена Селіванова); (2) співвідношення між звуком і буквою, тобто основна одиниця звуко-буквеного письма, синонім до терміна звуко-буква (Тетяна Космеда, Ірина Фаріон). Можна навести чимало прикладів, коли простежуємо моделювання прагматики літер. Скажімо, до них виявляють почуття лінгвопатріотизму. Українці найбільше пишаються літерою *І*, оскільки саме цією літерою українська абетка відрізняється від інших алфавітів світу. Згадаймо й «репресовану» «руським міром» (вияв лінгвонаціоналізму) літеру *Г*: її ліквідація мотивована намаганням максимально зблизити український алфавіт з російським.

Мета цієї наукової розвідки – продемонструвати лінгвокреативні маніпуляції, що здійснюються внаслідок актуалізації семантико-прагматичного навантаження літер латинського алфавіту, актуалізованих в часо-просторі російсько-української війни. Це перші спостереження над мовою війни. Вони потрібні для подальшого осмислення мовної ситуації, вербалізації буття.

Новизна цієї наукової розвідки в тому, що в ній вперше схарактеризовано різні ідеологічні потенції мовців, спроектовані на деякі літери латинського алфавіту щодо «приписування» їм певного семантико-прагматичного навантаження відповідно до актуалізації екстралінгвальних чинників. Зазначене мотивовано суперечністю ідеологій путінської Росії і демократичної України.

Дослідницький матеріал становить цільова вибірка фрагментів тексту / дискурсу із сучасного інтернет-простору в період з лютого до кінця квітня 2022 року (початок російсько-української війни).

У науковій розвідці використано такі *дослідницькі методи*, як *концептуально-аналітичний*, за допомогою якого здійснено кваліфікацію та методологічну оцінку теоретичних положень лінгвографії; *метод історико-культурного аналізу* дав змогу ретроспективно виокремити внутрішню форму деяких літер латиниці; *аксіологічний метод* сприяв розумінню ціннісних орієнтацій авторів досліджуваних текстів та дискурсивних фрагментів, а також з'ясуванню специфіки вираження категорій

емотивності й оцінності в різних типах дискурсу; для реконструкції авторської інтенції, авторських рефлексій щодо аналізу зібраного матеріалу залучено *описовий метод*; послідовно використано *концептуально-інтерпретаційний, дискурсивний та комунікативно-прагматичний* методи аналізу, що дали змогу співвіднести текстові / дискурсивні явища з низкою екстралінгвальних чинників.

24 лютого 2022 року почалася російсько-українська війна, хоч Путін і номінував її, як «спеціальну військову операцію», запропонувавши цей квазітермін для створення свого чергового ідеологічного міфу, фейку. Війна триває і в інформаційному просторі, що стосується й маніпуляції певними графічними знаками. Ідеться про «окупацію» літер латинського алфавіту, адже «крім традиційних функцій, які виконують графеми в мові, можна виділити і їх нові функції, пов'язані з тим, що назва літери може не лише лексикалізуватися й семантизуватися, тобто набути статусу самостійної лексеми, отримати значення чи здатність виражати певний смисл, але й функціонувати в дискурсивному просторі, мовленні, зафіксувати певні конотації, зреалізувати здатність виконувати систему прагматичних функцій (виражати емоції, почуття, експресію та ін.)» [Космеда & Соболев 2018: 65].

Російські військові мають у своїй техніці розпізнавальні знаки не слов'янської азбуки, а латинської, насамперед це *Z, V, O, X, A*. Цьому є офіційне пояснення: для свого маркування російська армія обрала латинські літери, що позначають, звідки й куди прямує техніка: літера *Z* – ‘східні сили РФ’, *Z*, *обрамлене квадратом*, – ‘сили РФ з Криму’, *V* – ‘морська піхота’, *O* – ‘сили з Білорусі’, *X* – ‘чеченські солдати, так звана кадирівська армія’, *A* – ‘сили спецпризначення (СОБР, АЛЬФА, ССО)’ [див.: *Маркування військової техніки ЗС РФ*, URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>]. Первинно літери використано як номенклатурні знаки, порівн.: рос. *«Депутат Госдумы, экс-вице-премьер Забайкальского края, генерал-лейтенант запаса Андрей Гурулёв уточнил, что изначально эти буквы нанесли на военную технику, чтобы можно было быстро отличить свою от противника. – Потому что техника у нас почти одна и та же, очень похожа. А так как эти буквы нанесли, они и стали символом нашей армии, наших военных, которые сейчас выполняют эту важнейшую задачу по демилитаризации»*

зації и денацифікації України, да и всё) (жирний шрифт тут і далі автор. – Т. К.) [*Акція #СвоихНеБросаем*].

Однак графічні символи, зокрема й літери, як зауважувалося, мають здатність переосмислюватися, набувати відповідного семантико-прагматичного навантаження, конотацій, що й відбувається сьогодні не тільки в українському, але й у світовому мовному просторі.

Якщо V має традиційну асоціативну конотацію, пов'язану з лексемою *Victory*, що в перекладі означає 'перемога', то Z має набагато більше асоціацій, що породжують відповідні конотації.

Зет (зета) – це, як відомо, назва останньої літери (z) латинського алфавіту. Як остання буква алфавіту вона співвідноситься з грецькою літерою «омега». «Альфа» й «омега» – поєднання першої та останньої букв класичного грецького алфавіту, що символізують (1) *Бога в Книзі Об'явлення Іоанна Богослова*, (2) *Бога як початку й кінця всього суцього*. «Використання першої та останньої літер алфавіту, як і їх еквівалентів “перший і останній”, “початок і кінець”, для позначення чогось абсолютного або цілого сягає давньої традиції. У грецькій філософії ця формула передавала вічність найвищого початку. *«Афінянин у Законах Платона свідчить: “Бог, згідно з давнім сказанням, тримає початок, кінець і середину всього суцього”»* [*Я є альфа і омега...*]. Простежуємо первинну позитивну асоціативну конотацію цієї літери.

Однак остання літера алфавіту в давнину мала й інше значення. Вона окреслювалася у вигляді хрестика: хрестики були символами, що з'являлися на могилах задовго до Ісуса Христа, і означали вони 'завершення земного шляху', що збережено до сьогодні. У цьому разі Z має значення 'смерть та єднання з Отцем небесним'. Деякі інтерпретатори рашистського символу Z й уважають, що саме тому такий символ обрав Путін для своєї “спецоперації”, однак указується й на те, що, можливо, Путін *«просто великий любитель фільмів про Зорро або любить “П'ятий елемент”, де представника зла на Землі звати Зорг. Утім, символ Z з'являється у кліні 1988 “Bitte bitte”»* [*Любов Гітлера до скандинавських рун...*]. Простежуємо негативну конотацію.

Однак у теорії езотерики Z інтерпретують як *дзеркальну руну Соулу*. У прямому значенні ця руна означає 'сонце', а в перевернутому положенні – 'неправильна мета',

‘погано продумані дії’, ‘хибний (фальшивий) успіх’, ‘утрата мотивів’, ‘легковірність’, ‘руйнація’, ‘помста’, ‘правосуддя’, ‘егоїзм’, ‘гнів бога’ [Там само]. Інколи рашисти саме так зображають цей знак, що й відповідає їхній руйнівній ідеології.

Вторгнення Росії в Україну відбувалося під гаслом «Спасение русского мира», тому використання латинської, а не кириличної літери виглядає як певний алогізм – *відсутність русского мира*. Є свідчення, що «вибір (...) зробив піар-блок міністерства оборони росії² на чолі із сергієм шойгу. Доробили його вже дизайнери пропагандистського телеканалу RT з головним редактором маргаритою сімоньян. Результат їхнього сумісного витвору був продемонстрований і затверджений путіним. Зі слів джерела, путіну він дуже сподобався. Ця інформація підтверджує схильність кремля до нацистської ідеології» [*Z – нацистський символ самознищення Росії*]. *Z* стало «путінською свастикою», яку він перейняв від німецьких фашистів, де символ *Z* був логотипом 4-ї Поліцейської Панцергренадерської дивізії СС: військового з’єднання у складі військ Ваффен-СС, що існувало з 1939 по 1945 рік. Є припущення, що **«путін і шойгу обрали цей символ усвідомлено, тому що планували знищити Україну і українців. Під символом “Z” вони рівняють із землею Харків, Маріуполь, Чернігів, влаштовуючи геноцид українського народу. (...) Обравши для себе символи та ідеологію гітлерівської Німеччини, росія і російська армія стала спадкоємцем Третього рейху у 21-му столітті»** [Там само].

Z, як відомо, частина свастики Гітлера, по суті, її половинка, що й указує на прихильність Путіна до фашизму. Загальновідома зацікавленість Гітлера езотерикою, зокрема особлива його любов до скандинавських рун. Нагадаймо, що руни – це знаки найдавнішого німецького алфавіту, що висікалися на камінні, металі та кістках і набули поширення переважно в Північній Європі. Кожна руна мала ім’я та магічне значення (внутрішня форма). Їх накреслення та склад змінювалися. Руни мали магічне значення в тевтонській астрології. Рейхсфюрер СС Генріх Гімmlер виявляв особливий інтерес до «арійської спадщини», тому він заснував Інститут рунічного письма з метою окультно-ідеологічного забезпечення держав-

² Власні назви, що номінують Росію та її очільників, пов’язаних з російсько-українською війною, в українських ЗМІ пишуть з маленької літери. Цей прийом навмисної графічної девіації породжує *прагматику зневаги*.

ного апарату нацистської Німеччини. До 1939 року всі члени апарату СС вивчали значення рун під час загальної ідеологічної підготовки³. В основі знака СС – руна «Соулу». Назва цієї руни прагерманською мовою означає ‘Сонце’. Визначено такі езотеричні значення цієї руни: ‘успіх’, ‘досягнута мета’, ‘честь’, ‘сила життя’, ‘здоров’я’, ‘контакт з надсвідомістю та підсвідомістю’, ‘цілісність’, ‘влада’, ‘міць’, ‘сила, ‘меч вогню’, ‘очищення через вогонь’. «”Очищення через вогонь” (“усеспалення”) – це те, чим керувалися фашистські нацисти, маючи на своєму рукаві зображення двох таких рун. У деяких неонацистських та неоязичницьких рухах ця руна називається *Зіг від німецького ‘перемога’*» [Любов Гітлера до скандинавських рун...]. Символ свастики – хрест із загнутими під прямим кутом кінцями за годинниковою стрілкою⁴. Цей символ належить до полісемантичних: у стародавніх народів він був символом *руху, життя, добробуту, пов’язувався з процвітаням, родючістю*, розглядався як *оберег від злих духів*. Одночасно міг бути й *символом світла, вогню, блискавки чи небесних тіл*. Однак у функції свастики цей знак був оголошений символом «арійської раси», нацистської Німеччини⁵, символом зла. Простежуємо переосмислення знака – від позитивної конотації до різко негативної.

Російські пропагандисти, зокрема видання рос. «Ведомости», що підтримує адміністрацію Путіна, уважають, що *V*

³ *Примітка.* До 1945 року в СС активно використовувалися 14 рун, проте вже 1940 року обов’язкове вивчення рун скасували, що надало їм ще більше таємничості. Окультист Гвідо фон Ліст опублікував працю про таємницю рун (1908), навівши в ній 18 «рун Арманен», заснованих на молодшому футарці – алфавіті стародавніх вікінгів. Розробляючи макет нового нацистського знака (1933), гауптштурмфюрер СС Вальтер Хек об’єднав дві руни «Соулу», і ця виразна блискавична форма справила враження на Гімmlера, який обрав «двоєну блискавку» емблемою СС.

⁴ Слово «свастика» індійського походження, проте сам символ стародавній і вперше зустрічається не в Індії. Свастика є одним з найдавніших і найпоширеніших графічних символів: вона наявна в різних культурах Євразії, Африки та доколумбової Америки. У багатьох народів світу вона зображена на предметах повсякденного побуту, одязі, монетах, вазах, зброї, прапорах і гербах, під час оформлення церков і будинків. Цей символ зустрічається з VIII тис. до н. е., імовірно, викристалізувавшись із ромбо-меандрового орнаменту, що вперше з’явився в пізньому палеоліті.

⁵ У нацистській Німеччині Гітлер називав цей символ «хакенкройц», буквально – ‘гаковий хрест’, іноді «мотикоподібний хрест». Свастика стала в нацизмі головною спадщиною аріософії. У розумінні Гітлера свастика символізувала *боротьбу за торжество арійської раси*.

і *Z* – спеціальні символи, які «повинні підняти патріотизм, як і георгіївська стрічка, та вказувати на “силу та гідну справу російських бійців”» [Акція #СвоихНеБросаем...]. Існує версія, що воєнна символіка рашистів *V* і *Z* пояснюється ненавистю путіна до Володимира (*V*) Зеленського (*Z*) [Там само], якого Путін намагався ліквідувати на початку російсько-української війни, щоб здійснити державний переворот (його план А). У Міноборони Росії в *instagram* опубліковано своє пояснення: латинська буква *Z* на російській військовій техніці означає рос. «За победу» (укр. «За перемогу») і «Задача будет выполнена» (укр. «Завдання буде виконано») [Там само].

У рашистському мовному просторі *Z* інтерпретують як символ перемоги і починають уводити цю літеру у власні назви, розміщуючи її поряд з літерами кирилиці: такий прийом мовної гри номіновано *графогібридизацією*. Наприклад: рос. *Забайкалье* – тепер *Забайкалье*, порівн. контекст: «*Забайкалье не осталось в стороне – краевые власти заявили, что теперь название региона будет писаться в официальных материалах как “Забайкалье”*» [Там само]; рос. *Кузбасс* – тепер *Ку**Z**басс*, порівн. контекст: рос. «*Затем губернатор Кемеровской области Сергей Цивилёв в своём telegram-канале заявил, что со 2 марта название региона в информационных материалах правительства области будет называться Ку**Z**бассом*» [Там само].

Возвеличують і літеру *V*, порівн. контекст: рос. «*В Чите 6 марта прошёл автопробег в поддержку президента Владимира Путина и российских военнослужащих, принимающих участие в военных действиях на Украине. В тот же день сотрудники Росгвардии выстроили автомобили в виде буквы V на Мемориале боевой и трудовой славы забайкальцев*» [Там само]. Пропаганда країни-агресорки стала активно націоналізувати латинські літери *Z* і *V*: у Росії їх почали писати на цивільних авто і навіть на дорожніх знаках.

Маркування техніки латинськими літерами спочатку було суто військово-штабним рішенням, про це свідчить той факт, що лише за тиждень після початку війни кремлівські пропагандисти вирішили взяти собі на озброєння символи *Z* і *V*. Саме тоді було придумане досить неправдоподібне пояснення, що начебто *Z* – означає “*За перемогу*”, *V* – означає “*сила V праVді*”. Кремлівські стратеги надають буквам *Z* і *V* «глибинного» значення як символів (1) ‘єднання та згуртування ро-

сійського народу в підтримці Збройних сил РФ», (2) ‘правильності рішень президента Путіна’, порівн.: *«Знайшлося навіть обґрунтування, чому для маркування були використані саме латинські символи – мовляв, у зв’язку з тим, що вони мають бути зрозумілі як російським громадянам, так й іноземцям»* [Частина 1. Історія появи літер Z і V]. Російський гімнаст Іван Куляк, який програв українцю Іллі Ковтуну під час виступу на Кубку світу зі спортивної гімнастики в Досі, причепив на груди букву Z, *«знаючи, що в РФ буква Z є символом підтримки вторгнення в Україну»* [Російський гімнаст причепив на груди букву Z...].

В агресивному російському мовному просторі простежуємо переосмислення латинської літери V («ве») в аспекті трактування її як кириличної літери V («іжиця»). *Іжиця* – назва останньої букви кириличного алфавіту. Загальновідомо, що учням було важко зрозуміти й засвоїти правила написання й читання цієї букви, і за незнання вони отримували покарання [Див.: Ужченко 1988: 115]. Фразеологічну одиницю *прописати іжицю* тлумачать як ‘побити, висікти, суворо покарати’ [Там само]. Але *іжиця* «ввійшла» до складу усталених виразів ще й з інших, суто екстралінгвальних причин. Сліди від ударів різки часто нагадували каліграфічно прописану *іжицю*. Тому й з’явився фразеологізм *прописати іжицю*. Згодом стало популярним уживати й вираз *вчитувати іжицю* [Там само]. Михайло Номис зафіксував і таку яскраво марковану вульгарну паремійну одиницю, як *Іжиця – дубець до с...и близиця* [Див.: Номис 1993: 286]. У цьому разі репрезентовано думку, що фізичне покарання неминуче для тих, хто не бажає докладати зусиль до навчання. У мовленні ці фразеологізми використовують під час моделювання комунікативного жанру *погрози*.

Щоб яскравіше продемонструвати суть рос. «русского міра», росіяни інтерпретують знаки Z і V як літери кирилиці, порівн.: *«Повідомляється, що техніка, яка “звільняє” Донбас, позначається буквою “Z” (“земля”)⁶. На росії це пояснюють тим, що “Донбас – це руська земля”. А ось та техніка, що має букву “V” (“іжиця”), їде на Київ. У перекладі з кирилиці дати “іжицю” означає ‘випороти’.* *Кацапи відмічають, що саме з такою*

⁶ Про літеру «земля» відомо, що вона має Z-подібну форму. У кирилиці посідає дев’яту позицію і має числове значення «7». Кирилична форма походить від грецької букви Z («дзета»). Сьогодні вона еквівалентна до літери З.

метою рф іде на Київ. Користувачі мережі з різних країн світу були обурені такою нахабною заявою росіян. Більше того, вони відмітили, що на росії переписали цю “легенду” під себе» [На рoсТБ розповіли про значення...]. Росіяни актуалізували значення іжиці тепер як ‘розгром українців’, ‘абсолютне побиття’, ‘абсолютне знищення’.

Отже, «іжиця» і «земля» – це літери кирилиці, що, як і літери латиниці *V* і *Z*, «постраждали» в російсько-українській війні, оскільки стали носіями прагматики негативу й застосовуються для вербалізації російської агресії.

Репрезентанти антиросійської агресії по-своєму інтерпретують «окуповані» літери латиниці, починаючи їх: а) *зневажати* чи *ненавидіти*, використовуючи навіть для «мітки» радянських воїнів, що поховані на кладовищах Європи, порівн.: «У селі Моцка в Румунії стався акт вандалізму на кладовищі радянських солдат часів Другої світової війни. На надмогильних пам’ятниках з’явилися зображення літери *Z*» [У Румунії на радянських пам’ятниках...]; б) *ігнорувати* та *замінювати* на інші літери. Наприклад, український рок-гурт з назвою «Без обмежень» не захотів мати нічого спільного із символікою ворога, тому змінив у своїй назві англійську *Z* на українську *З* (тепер це «Без обмежень»). Так само зробила й інша українська рок-група: свою назву «Mozgi» вона замінила на «Мозгі». «”Було красиво, але стало ще краще! Причина всім зрозуміла. Ми не хочемо будь-яким чином асоціюватися з тими, хто знищує нашу Державу та наших людей”, – прокоментували артисти. У коментарях фанати подякували кумирам за тверду позицію, зазначивши, що сьогодні навіть така дрібниця, як літера, здатна продемонструвати свідомість українського народу. Ірина Горова від імені всієї команди продюсерського центру також заявила, що їхня компанія не може використовувати у своїй назві букву, яка через руйнівні та вбивчі дії армії РФ сьогодні прирівнюється до головного символу нацистів – свастики. “Ми засуджуємо нелюдські злочини, котрі Росія вчиняє стосовно українського народу. Ми солідарні з українською армією, воїнами й всіма жертвами цієї кривавої війни з боку РФ. Тому ми прибираємо зі свого логотипу літеру *Z* – символ ворога та зла...”, – написала Горова [БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ і MOZGI...]; в) *насміхатися*, оскільки з’являється гумор, заснований на маніпуляціях «окупованими» літерами, зокрема після того, як українська армія знищила славнозвісний

корабель «Москва», що був гордістю рашистської армії, було змодельовано такий текст: «Як правильно писати – Затонув чи Утопився?» [Тернопільське життя...]; г) забороняти, схвалюючи відповідні законопроекти, порівн.: Верховна Рада України 1 квітня 2022 року ухвалила законопроект № 7214, що забороняє «використання символіки військового вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну [...], зокрема, латинські літери “Z” і “V”, які використовують як символи вторгнення в Україну» [Комітет з питань гуманітарної...]; «Швейцарська страхова компанія Zurich Insurance заявила про відмову від свого традиційного логотипу з латинською літерою Z» [Швейцарська компанія...]. У двох регіонах Німеччини запровадили юридичну відповідальність за використання символу Z. Німецькі федеральні землі Нижня Саксонія та Баварія оголосили про юридичні санкції за використання знака Z у громадських місцях. Про це пише газета «Європейська правда» [У двох регіонах Німеччини...]; «Кожен, хто за допомогою знака Z публічно висловлює схвалення агресивної війни президента Росії Путіна проти України, має очікувати у Нижній Саксонії на кримінальне переслідування», – таку заяву зробив у п’ятницю, 25 березня, нижньосаксонський міністр внутрішніх справ Борис Пісторіус» [Війна і Крим...]. Осторонь не залишилася й Литва, яка також засудила російську агресію і знак Z як символ агресії: парламент цієї країни прийняв відповідний законопроект, порівн.: «У Литві запропонували прирівняти георгіївську стрічку та знак Z до нацистської символіки» [У Литві запропонували...].

В українському мовному просторі простежуємо з’яву неологізмів, у структурі яких літера Z: **Z-армія**, тобто ‘армія рф’ («Війна і Крим: влада славить «Z-армію» та штрафує за антивоєнні акції» [Війна і Крим...]); **Z-техніка** тобто ‘техніка армії рф’ («Російські окупанти, які вторглися в Україну 24 лютого, пересідають на цивільні автомобілі, бо у них закінчилася Z-техніка» [Окупанти крадуть...]), або з іншим написанням – **Z техніка** («Знищено Z технику в Херсонському аеропорту» [Уничтоженая Z техника...]); **Z-рашизм**, тобто ‘російський фашизм’ («Передбачення багатьох тверезо мислячих учених і політиків збулися: сталінський большевизм-фашизм трансформувався у відвертий путінський фашизм, в агресивний російський Z-рашизм» [Рашизм – ракова пухлина...]); **Z-ідеологія**, тобто ‘ідеологія путінського фашизму’ («Росіяни окупувають

не лише чужі землі, а й чужі літери. Латинська літера «Z» через окупантів дістала слави “нової свастики”. Чому саме ця літера і що таке **Z-ідеологія** [Там само]. З’явилася нова графічна форма і в лексемі **Zольдатен**, хоч раніше був поширений варіант **Сольдатен**, порівн. контекст: «Організовані колони “переможних” руSSo Зольдатен покинули ЧАЕС та містосупутник Славутич...» [Рашисти покинули ЧАЕС...], а також **руZZкій мір** – «Скільки б не годувала РФ свою аудиторію байками про “непереможну армію” та захист «руZZкава міра», але ця фейкова імперія зла вже розсипається. Імперія зла та “руZZкій мір” розсипаються...» [Імперія зла та «руZZкій мір»...]. Літера Z слугує і для позначення внутрішніх ворогів – зрадників України, що зафіксовано у відповідних лексемах – **держЗрадники**, («Платформа “Реєстр держЗрадників” була розроблена Громадським рухом ЧЕСНО» [ДержЗрадники]). Простежуємо (а) ненормативне вживання великої літери (капіталізація), що розглядаємо як усвідомлене порушення орфографічної норми, та (б) графогібридизацію.

У поетичному тексті українських митців літера Z символізує загарбників, окупантів і поєднується із цифрою 200, що значить ‘двохсотий’, тобто ‘вбитий’, порівн.: «сусід прийшов пограти в хрестики-нулики / **1Z** / вбито / **2Z** / вбито / **3Z** / вбито / . / . / . / . / **200Z** / розх...но / і так буде на кожному полі / білому аркуші в клітинку міській площі / бо так буде з кожним загарбником вбивцею / українськості / запам’ятайте формулу / вони нулики / які не заслужили і на хрестики / лише на вогонь / лише на заряджений нашою відплатою свинець / вони зеро / для яких і стояка шкода / тому рускій воєний корабль вже не йде на... / він йде до прямого пекла / “гра”» (Юлія Вротна, вірш без назви). Або: «Орда хижацька, / хай їй грець, / і шляхом пре і навпростець, / ждучи на квіти і ралець. / А з хати кожної свинець / й “бандер-смузі” пломінець. / Хоч **V**, хоч **Z** – то кожен **мрець** – / тхось погорілий нанівець» (Олександр Магурін, *Бліцкріг*).

В українському мовному просторі літеру Z називають «страшною», «дурною», наголошують, що «буква **Z** сидить у печінках», що її рашисти «вкрали із чужого алфавіту» (записано з мовлення дикторів українського телебачення); росіян називають **Zombi**; **Zатримані в розвитку**; пророкують, що їм буде **кінеZь**, актуалізуючи графічну мовну гру. Отже, Z украплюється в структуру українських слів, реалізуючи графогібридиза-

цію та капіталізацію, займаючи різні позиції в словах і символізуючи зло, агресію, внутрішнього і зовнішнього ворога.

Де війна не лише на полі бою, але й на полі мови – війна символів та ідей, війна фейків, що має своєрідну вербалізацію. Навіть літери стають об'єктами рашистської ідеології, мовної агресії, але в українському дискурсі вербалізується протидія цьому. Спочатку деякі літери латиниці було використано як номенклатурні знаки на позначення російської техніки, російських військ, але згодом відповідні літерні знаки латиниці набувають у російському дискурсивному просторі агресивної символіки, відповідно семантизуються й забарвлюються певним агресивним прагматичним ореолом, зокрема в Росії знаки *Z* і *V* використовуються як символ підтримки дій Путіна, його агресивної політики, власне російсько-української війни.

Простежуємо ставлення до літер як до магічної сили, що має відображення і в давніх алфавітах, зокрема в рунічному письмі (рунах), у яких «прочитується» відповідна внутрішня форма з позитивними асоціаціями, що згодом набуває смислів, пов'язаних з негативною конотацією.

Літери латиниці росіяни намагаються «прочитати» як літери російської кирилиці, так пропагуючи «руській мір», і в цьому разі також відповідно їх семантизують, надаючи специфічної агресивної конотації.

У ході російсько-української війни простежуємо протидію добра і зла: літери *V* і *Z* «вступають» у цю боротьбу, стаючи відповідними символами зла, російський дискурс демонструє агресивне семантико-прагматичне навантаження цих латинських літер, спираючись на фашистську символіку.

В українському дискурсивному просторі ті самі літери переосмислюються, їх семантика і прагматика оновлюється, моделюються інші смисли: актуалізується протидія злу. Простежуємо певний конфлікт семантико-прагматичного навантаження літерних знаків, фіксацію їх амбівалентності.

Крім того, їх використовують для актуалізації *графічної мовної гри*, що пов'язана з такими графічними явищами, як (1) *капіталізація* літер на початку, усередині чи в кінці слова для репрезентації їх актуалізованої символіки й з'яви відповідних конотацій, (2) *графогібридизація* – змішування латинських і кирилических буквених символів чи заміна літер кирилиці й латиниці, (3) *усвідомлені графічні девіації* – порушення правил написання великих і малих літер.

Актуалізовані літерні позначення стають ключовими словами публіцистичних та поетичних текстів, створюючи оригінальні художні образи, насичені експресією, емоціями та вираженою негативною енергетикою.

У сучасному слововживанні йде пошук орфографічної норми написання новотворів з літерою *Z* у структурі.

Наголосімо також, що і в Україні, і в деяких європейських країнах триває прийняття законів з метою ототожнення *Z* з нацистською і комуністичною символікою.

Отже, система звуко-букв, літер алфавіту як основи сучасної писемності, базових одиниць лінгвографії та об'єктів лінгвокреативності потребує нового погляду у фокусі сучасної поліфункційної прагматично орієнтованої лінгвістичної парадигми. Літери стають будівельним матеріалом для породження нових смислів і нових слів. У російському дискурсі вони яскраво репрезентують «мову ненависті».

Білецька О. Становлення графічної лінгвістики як комплексної науки: аналітичний огляд. *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер. «Лінгвістика»* Вип. XIX. Херсон. 2013. С. 18–28.

Булаховський Л.А. Лінгвографія. *Вибрані праці: у 5 т. Т. 1. Загальне мовознавство.* Київ: Наук. думка. 1975. С. 90.

Булаховський Л.А. Соціальні моменти розвитку графіки. *Вибрані праці: у 5 т. Т. 1. Загальне мовознавство.* Київ: Наук. думка. 1975а. С. 242.

Космеда Т. «Дух» літери, або буква – першоелемент лінгвокультури. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2020.

Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів: ПАІС. 2006.

Космеда Т., Соболь Л. Сучасна українська лінгвографія: термінологічне поле. *Studia Ukrainica Posnaniensia.* 2018. № 6. С. 61–71.

Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ: Либідь, 1993.

Потебня А. Мысль и язык. *Слово и миф.* Москва: Правда, 1989.

Ужченко В. Народження і життя фразеологізму. Київ: Рад. шк., 1988.

Джерела

Акція #СвоихНеБросаем. Объясняем, почему Z и кто к ней присоединился?, URL: <https://www.chita.ru/text/gorod/2022/03/10/71229752/> (19.03.2022).

BEZ ОБМЕЖЕНЬ і MOZGI прибрали з логотипу символ ворога – букву «Z, URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/show/people/bez-obmezhen-i-mozgi-pribrali-z-logotipu-simvol-voroga-bukvu-z.htm> (19.03.2022).

Війна і Крим: влада славить «Z-армію» та штрафує за анти-воєнні акції, URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/23/novyna/svit/lytvi-zaproponuvaly-pryrivnyaty-heorhiyivsku-strichku-ta-znak-z-nacystskoyi-symvoliky> (27.03.2022).

ДержЗрадники, URL: <https://www.chesno.org/traitors/> (19.03.2022).

Імперія зла та «руZZкій мір» розсипаються: СБУ показала, як рос-пропаганда втратила темп, URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3426384-armia-rf-ta-ii-propagandisti-vtratili-temp-i-rozgubilisa-sbu.html> (21.03.2022).

Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики рекомендує Верховній Раді прийняти законопроект, яким Російська Федерація визнається державою-терористом, її режим нацистським і тоталітарним, забороняється пропаганда російського нацистського тоталітарного режиму Інформаційне управління. Опубліковано 01 квітня 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/221152.html><https://www.istpravda.com.ua/short/2022/03/25/161112/> (01.04.2022).

Любов Гітлера до скандинавських рун: чому Путін обрав Z як символ, URL: <https://www.volynnews.com/news/all/liubov-hitlera-do-skandynavskykh-run-chomu-putin-obrav-Z-iak-symvol/> (19.03.2022).

Маркування військової техніки ЗС РФ, URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (30.03.2022).

На ростБ розповіли про значення окупантських символів і жорстко осоромилися, URL: <https://www.5.ua/dv/life/272578> (19.03.2022).

Окупанти крадуть цивільні авто, у них закінчилися техніка, URL: <https://ua.krymr.com/a/voyna-i-krym-aktsii-za-z-armiu-i-shtrafy-za-antivoienni-aktsii/31755469.html> (28.03.2022).

Рашизм – ракова пухлина для людства. Число «Z», URL: <https://universum.lviv.ua/data/magarticles/files/3072.pdf> (19.03.2022).

Рашисти покинули ЧАЕС і Славутич, – Енергоатом, URL: <https://novynarnia.com/2022/03/31/rashysty-pokynuly-chaes-i-slavutych-energoatom> (19.03.2022).

Російський гімнаст причепив на груди букву Z на міжнародно-му турнірі, URL: <https://sport.ua/uk/news/576266-rossiyskiy-gimnast-pritsepil-na-grud-bukvu-z-na-mezhdunarodnom-turnire> <https://sport.ua/uk/news/576266-rossiyskiy-gimnast-pritsepil-na-grud-bukvu-z-na-mezhdunarodnom-turnire> (19.03.2022).

Тернопільське життя, URL: <https://www.facebook.com/ternopolife/> (28.03.2022).

У Румунії на радянських пам'ятниках намалювали літери Z. Росіяни чомусь образились, URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2022/03/25/161112/> (19.03.2022).

У двох регіонах Німеччини запровадили юридичну відповідальність на використання символу Z, URL: <https://df.news/2022/03/26/udvokh-rehionakh-nimechchyny-zaprovadyly-iurydychnu-vidpovidalnist-na-vykorystannia-symvolu-z/> (19.03.2022).

У Литві запропонували порівняти георгіївську стрічку та знак Z до нацистської символіки, URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/23/povyna/svit/lytvi-zaproponuvaly-pryrivnyaty-heorhiyivsku-strichku-ta-znak-z-nacystskoji-symvoliky> (27.03.2022).

Уничтоженная Z техника в Херсонском аэропорту, URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zYt9CgiGttA> (19.03.2022).

Частина 1. Історія появи літер Z і V, URL: <https://cpd.gov.ua/warning/80-z-i-v/> (19.03.2022).

Швейцарська компанія відмовилася від логотипу з буквою Z, URL: <https://newsua.one/news-world/63610.html> (28.03.2022).

Я є альфа і омега. Я ємь альфа та омега. Світ. Афанасій Олександрійський, URL: <https://www.google.com/ya-esm-alfa-i-omega-ya-em-alfa-i-omega-svt-afanasii-aleksandriiskii%2F&usg=AOvVaw2y9BRPQgj5SJ5sPPPhKLJt> (20.03.2022).

Z – нацистський символ самознищення Росії, URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/17/z-naczystskeyj-symvol-samoznyshennya-rosiyi/> (18.03.2022).

REFERENCES

Biletska, O. (2013). Formation of graphic linguistics as a complex science: an analytical review. *Scientific Bulletin of Kherson State University*. Series “Linguistics”, Issue XIX. Kherson, 18–28 (in Ukr.).

Bulakhovskiy, L.A. (1975). Linguography. *Selected works*: in 5 vols. Vol. 1. *General Linguistics*. Kyiv: Naukova dumka, 90 (in Ukr.).

Bulakhovskiy, L.A. (1975a). Social moments of graphics development. *Selected works: in 5 vols. Vol. 1. General Linguistics*. Kyiv: Naukova dumka, 242 (in Ukr.).

Kosmeda, T. (2020). «*Spirit*» of the letter, or letter – the first element of linguistic culture. Kamyanets-Podilsky: LLC «Drukarnia “Ruta”» (in Ukr.).

Kosmeda, T. (2006). *Ivan Franko’s communicative competence: intercultural, interpersonal, rhetorical dimensions*. Lviv: PAIS (in Ukr.).

Kosmeda, T. Sobol, L. (2018). Modern Ukrainian linguography: terminological field. *Studia Ukrainica Posnaniensia, № 6*, 61–71 (in Ukr.).

Nomys, M. (1993). Ukrainian proverbs, sayings and so on. Kyiv: Lybid (in Ukr.).

Potebnya, A. (1989). Thought and language. *Word and myth*. Moscow: Pravda (in Rus.).

Uzhchenko, V. (1988). Birth and life of phraseology. Kyiv: Radianska shkola (in Ukr.).

Статтю отримано 05.05.2022

Tetyana Kosmeda

NEW SEMANTIC-PRAGMATIC LOAD OF LATIN LETTERS DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Scientific research is performed in the paradigm of the theory of linguistics, pragmalinguistics, discourse linguistics, lingua axiology and creative linguistics. The basic methodological position is the doctrine of the relationship between the content and form of expression of language units, especially sound-letters, and graphemes. It is shown that the letters of different alphabets can become the subject of respect, love, pride and other feelings, and, conversely, they can express contempt, hatred, shame and even aggression. In different linguistic cultures sound-letters can be filled with capacious semantic-pragmatic content, and the modelled meanings actualize axiologically opposite meanings. The originality of the semantic load of Latin letters actualized by Putin’s ideology during the Russian-Ukrainian war (February-April 2022) and the process of verbalization of opposition to this ideology are considered. The letter Z, which has a complex history of symbolization that dates back to Nazi Germany as a prototype of the rune, which is the sign of the oldest German alphabet, acquires a special functional load. The modern interpretation of the letter symbols V and Z in

Russian and Ukrainian discourses is traced. A certain conflict of the semantic-pragmatic load of these letters in different linguistic cultures in accordance with actualized ideological extralinguistic factors has been revealed. They are used to model (a) a graphic language game, linguo-creative manipulations associated with (a) capitalization (at the beginning, inside or at the end of a word), (b) graphohybridization (mixing of Latin and Cyrillic letters), (c) conscious graphic deviations (violation of uppercase and lowercase letters) to update the relevant connotations. Several neologisms of the Ukrainian language in the structure of which there is the letter Z is given. It is shown that the letter Z becomes a negative poetic image in the Ukrainian literary text. It is stated that legislative processes are underway to identify the Z sign with Nazi and communist symbols and its ban.

Key words: grapheme, ideological extralinguistic factors, linguo-creative manipulations, language game, ambivalent semantic-pragmatic load.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.9>

УДК 81'38

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОПОЗИЦІЇ В НОВІТНІХ ТЕКСТАХ АНЕКДОТІВ НА ТЕМУ ВІЙНИ

ТЕРЕЩЕНКО

Світлана Іванівна,

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри бізнес-лінгвістики;
ДВНЗ «Київський національний уні-
верситет імені Вадима Гетьмана»;
просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057;
E-mail: lcalex@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0467-223X>

Svitlana

TERESHCHENKO,

candidate of philological sciences,
associate professor of the Department
of Business Linguistics;
Kyiv National University named after
Vadym Hetman;
ave. Peremohy, 54/1, Kyiv 03057
E-mail: lcalex@ukr.net

У статті проаналізовано тексти новітніх анекдотів періоду російсько-української війни, яка активізувалася від лютого 2022 року. Розкрито особливості зазначеного жанру. Схарактеризовано лінгвософське наповнення цих текстів відповідно до визначених наскрізних концептуальних опозицій «свій – чужий», «ми – вони». Дослідження проведено з погляду семантико-стилістичного наповнення зазначених опозицій, їх вербалізації у тих чи інших лексичних одиницях.

У результаті визначено ключові номінації, пов'язані з темою війни, серед них вказано на словотвірні й семантичні новотвори, поширеність okazionalnykh назв з переважно негативною аксіологією. Диференційовано стилістичні й семантичні функції власних та загальних назв, простежено явище втрати власними назвами онімної семантики.

Ключові слова: анекдот, іронія, опозиція, вторинна номінація, власна назва, загальна назва.

Сучасна інтернет-комунікація суттєво впливає на модифікацію жанру анекдоту. Загальновідомо, що це «коротке усне гумористичне або сатиричне оповідання про якусь подію, випадок із дотепним, часто несподіваним чи парадоксальним фіналом» [Анекдот] або ж «коротке жартівливе (здебільшого вигадане) оповідання про яку-небудь смішну подію» [СУМ-11 I: 45]. Поширення таких творів у Мережі вимагає здебільшого писемної форми, яка, своєю чергою, спричинює окниження

способів передавання інформації з гумористично-іронійним змістом. Тому можна припустити, що до анекдотів належать і меми як «смійні картинки, відео, тексти, що поширюються в мережі Інтернет, зокрема в соціальних медіа...» [Булах 2019: 105], і стислі жартівливі висловлення, узагальнення, спостереження тощо. Почасти, на відміну від усних жартівливих оповідань діалогічного типу, вони є книжними мінітекстами, коли думка оформлена складним реченням (з різними типами зв'язку).

Вибрані для аналізу анекдоти на тему війни за змістом і стилістичними особливостями рідше розмовно-побутові, частіше – суспільно-політичні, філософські. Іронійність у них може бути доброзичливо-жартівлива, переважно ж – зневажливо-образлива.

За нашими спостереженнями, тексти анекдотів вербалізують семантико-стилістичні опозиції за моделями «СВІЙ – ЧУЖИЙ» (тут: міжнаціональні взаємини учасників подій; протиставлені суспільно-політичні групи) та «ми – вони» (тут: міжсуб'єктні взаємини; протиставлення за соціальними групами). Саме стратегія опозиції в анекдоті про війну відіграє свою екстралінгвальну мобілізувальну функцію, підтримує високий морально-політичний дух нації, яка бореться з ворогом. Кожна з опозицій має свої особливості номінативного представлення.

Так, модель «СВІЙ – ЧУЖИЙ» стала основою створення іронійного контрасту в текстах, що містять **назви осіб на позначення українських військових**. Прикметно, що не знайдемо в анекдотах широкого використання номінацій *солдат*, *воїн* – їх замінили вторинні узагальнювальні назви захисників, як-от: *Сьогодні у новинах почув, що поліція шукає вбивцю москалів. Одразу ж надіслав їм своє резюме; Для кацапні Бандерівці як Боги: ніхто їх не бачив, але всі їх бояться й вірять, що вони в Україні скрізь!* Як бачимо, аксіологію контексту формують і написання слів з великої літери, що надає загальнозживаним назвам урочистого стилістичного ефекту (нижче йтиметься про написання географічних назв, назв політичних суб'єктів з малої літери). Зауважмо, що в зазначених контекстах слово «бандерівці» вживається не в значенні 'члени військово-політичних формувань контрольованої ОУН(р) Української повстанської армії у Західній Україні в 40–50-х роках ХХ ст. на чолі зі С. Бандерою', 'прихильники національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. у Західній Україні' [СУМ-20 <https://>

sum20ua.com/Entry/index?wordid=152414&page=107]. Це узагальнювальна назва всіх воїнів України. Спостережено також, що ті, хто виступає зі зброєю на боці Росії, поіменовані як *москалі*, тобто розмовною назвою росіян [СУМ-20: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=52579&page=1675>]. Як бачимо, ряд подібних номінацій не широкий.

Привернув увагу мінітекст з вторинною номінацією українського прикордонника з острова Зміїний, який висловив усім відоме обценне попередження російському кораблеві. Така назва воїна сприймається як піднесена, національно маркована: *Після Маріуполя та Стамбула ми бачимо, що перемовини вести може тільки наш хлопець зі Зміїного*. Іронійність створює контраст «високого – низького»: суспільно-політичні повноваження в народній свідомості передоручені простому *хлопцеві* (‘молодий чоловік, юнак, парубок’ [СУМ-11 X: 84]), а не державнику, дипломату-переговорнику. Саме він став «своїм» для народу, який веде захист власної території.

Традиційно орієнтація на висміювання ворога стимулює активність контекстів із зневажливими узагальнювальними **назвами ворогів за національною, етнічною, територіальною належністю**, зокрема й назв-сленгізмів: – *Борисе, як тепер будемо русню рвать? – На Британський прапор!; Кохання – це заглядати йому через плече, щоб побачити, як байрактар знищує колону русні; У майбутньому рашисти будуть внесені в Червону книгу як вид, який зникає...*

Удається т. зв. невідомий автор і до зневажливого переносного номінування ворогів – *орда*, тобто ‘безладний, неорганізований натовп’ [СУМ-11 V: 742], а також до активного утворення оказіональних зневажливо-лайливих номінацій російських військовиків: *Новий день, нові назви орди: окупадло і мудятли*.

Від початку нинішньої російсько-української війни в узусі поширена назва «орки» – ‘кремезні варвари зі звіриними рисами’: *Деякі орки також совість мають. Якось вони заїхали танком на поле озимої, їх фермери присоромили й орки згоріли від сорому*. У народній мові народжені часом і словотвірні похідні на позначення жінок цього фантастичного племені, причому ще з додатковою кваліфікацією ‘ті, що підтримують своїх чоловіків-нападників на Україну’, ‘мають схильність до алкоголізму’: *Якщо російський солдат – це орк, то його дружина – оркиня чи оркеса? – Оркоголічка...*

Зафіксовано й вторинні номінації представників російського війська: *А ви помітили, що приказка **Щось у лісі здохло, заграла новими барвами?** Семантика звороту прозора – позначає мертвого солдата армії супротивника.*

«Безавторство» анекдотів як політичних текстів-мемів дає широкі можливості для поширення різко негативної оцінки ворога. Традиційно зневажливою є назва *москаль*, що вживається в аналізованих анекдотах із зміненою семантикою – як позначення ‘жорстокого російського солдата’. Поширені тексти-дефініції та діалоги-характеристики з цією та синонімійними лайливо-оцінними лексемами: ***Москаль** – це не житель росії. Це та падлюка, яка живе в Україні і йому все не подобається: ні їжа, ні мова, ні наші вродливі жінки. Але ж і до росії ця тварюка їхати не хоче!; **Москаль** – це брехлива, нахабна, безпринципна й цинічна тварюка з шовіністичною манією величчя, яка пишається тим, що постійно у всіх все краде; У пеклі на 25 тисяч **виродків** більше! – Чудовий тост!*

Семантично трансформованим є й іменник «терорист (терористи)»: саме так ідентифікують зараз росіян у світі. Пор.: *Лавров знову попросив у талібів продати росії зброю, яку їм залишили США. Відповідь талібів зробила мій день: – Ми **терористів** не озброюємо.* Тексти політичних анекдотів зафіксували й кваліфікацію росіян як окупантів: *Ісус нас вчив прощати і любити людей. Але за **російських окупантів** нічого не казав...*

Лінгвософська опозиція «СВІЙ – ЧУЖИЙ» виявляється в політичних анекдотах періоду війни й у ментальних оцінках інших народів, з якими доводиться налагоджувати дипломатичні, політичні та культурні контакти з метою підтримки України: – *Куме, а які ж стандарти НАТО? – Ну, по-перше, не вступати в прями конфлікти, по-друге, засуджувати і закликати, і по-третє, захоплюватися мужністю українців!* У відповідних текстах дійова особа українець-захисник асоціюється з такими позитивними якостями, як мужність, відповідальність за долю не тільки власної держави, але й інших країн: *Крім вирішення проблем власної держави, потрібно ще скинути авторитарні режими в рф та Білорусі, подбати, щоб дохід німця не впаав на 80 євро, щоб європейці не почували себе боягузами і щоб, боронь Боже, не голодували африканці.*

Прикметною ознакою досліджуваного контенту є актуалізація **символьних власних назв**. Спостерігаємо, що

в пародійних анекдотах більшість власних назв, що стосуються держави-агресора, написані з малої літери з метою стилістичного увиразнення зневаги до ворога. Узвичаюється думка, що «мовні засоби створення експресії в сучасному дискурсі українців передусім пов'язані з відхиленням від звичайного нормативного мовлення» [Космеда 2013: 84], зокрема й писемного.

Як засвідчили деякі тексти, для українців ціннісним є ім'я *С. Бандери*. Апеляція до нього – звернення до символів політичної перемоги України також і в новітній російсько-українській війні: *Усе ж таки Бандера – велика особистість. Жодного разу не був на території колишнього есесеру і не вбив жодного російського, але остраху в москві нагнав стільки, що послали кілера його вбити. І досі його ім'я діє на рашистів, як свята вода...* Невідомий автор анекдотів ламає часові межі та міфологізує постать національного борця: не має значення, що самого С. Бандери давно немає, важить те, що живий його символ поборника всього українського: *Слідчі ФСБ п'ять разів намагалися скласти фоторобот організатора замаху вбивства соловійова, але кожен раз получався Степан Бандера; Степан Бандера повідомив, що готовий зустрітися з путіним за будь-яких умов...; – Чуваки, дякую, що не здали! Я живий, прямую до божевільного діда в бункер. Тільки московитам не кажіть (Степан Бандера).*

Цікаво, що іронійні тексти, які й далі продукує український народ, є маркерами часу: можемо доволі чітко як свідки подій диференціювати анекдоти першої половини війни 2022 року та аналогічні твори вже наступних місяців, у яких спостерігаємо власні імена. Символічними стали імена нинішніх державних керівників та офіційних осіб. Наприклад, Віталія Кіма – голови Миколаївської ОДА, Олексія Арестовича – радника Офісу Президента України, які наділені доброзичливо-іронійною оцінкою 'спокійний'. Відповідно сміховий контекст засоціює одного з дією заспокійливих засобів (*Заспокійливий засіб Кім В. І упаковка містить 100 кімів, вкритих оболонкою, по 30 мг (mg)*), іншого – з лікувальним ефектом (*Ви смієтесь, а в людей від "Арестовича бородавки 'пропадають'; Шукаю коханця з "голосом 'як 'в "Арестовича, бо нерви ні к чорту*). Як бачимо, власні імена втрачають почасти онімну семантику. Зокрема іменник «Кім» трансформувався в оказіональну форму апелятива на позначення міри (*кіми*).

Новітні політичні анекдоти зафіксували символізм власних імен лідерів країн світу: Шольц – ‘неконкретні обіцянки’, ‘нечіткість політичної позиції’, Макрон – ‘перемовник-невдаха’: – *Через скільки часу Німеччина поставить Україні важке озброєння? Шольц: – Два-три тижні максимум...; Не будьте те Макроном. Витрачайте своє життя на розмови лише з близькими й коханими людьми. Ім’я Бориса Джонсона – це маркер довіри, симпатії до іноземного лідера: Б. Джонсон: – Дякую, що запропонували стати мером Конотопа. Я – за! Цей день настав! Ми збираємо гроші Борису Джонсону для роботи прем’єр-міністром України.*

«Своє» мовне середовище народило оказіональні **назви цивільних осіб за асоціацією із зброєю** (у прямому й переносному значенні): *Жіночку, що збила бутлем російського дро-на, назвали ППО «Огірок»; – Тебе як звати? – Байрактар! А тебе? – Джавеліна.*

Війна підсилила в текстах анекдотів і виражальну вагу антитези, яка й створила іронійність в оцінці росіян: *Головна відмінність між українцями й росіянами в тому, що нас змалечку вчили любити свою країну, а їх – ненавидіти весь світ!; Що потрібно українцям: літаки, гармати, танки. Що потрібно кацапам: McDonalds, пральна машина, лєнін.* Зауважмо, що в досліджуваному матеріалі іронійність спирається насамперед на «антитезу змісту, а не лексичних одиниць» [Калита 2013: 41].

Війна актуалізує й лінгвософію контрасту «МИ – ВОНИ». У текстах анекдотів, що народилися у перші два місяці воєнного протистояння Росія – Україна, засвідчено аксіологію допомоги. У народній свідомості соціально активні громадяни – **волонтери** – протиставлені іншим членам національної спільноти. Тексти анекдотів засвідчують активність уживань цього слова із семантикою ‘особа, яка за власним бажанням допомагає іншим; помічник’ [СУМ-20: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=15748&page=522>]. Спостерігаємо тут текстові прирошення смислу:

1) ‘маг, чарівник’, бо волонтер вмів віднайти й забезпечити все для фронту: *Чому в Україні ще немає ядерної зброї? Бо у волонтерів не замовляли! Якщо українцям сказати, що для перемоги потрібна ядерна боеголовка, то через дві години її не тільки зберуть, а й привезуть волонтери. З чаєм на подачу;*

2) 'різноаспектність соціальної активності помічників' – вирішення і побутових питань: *Наші волонтери так швидко все знаходять. Мабуть, попрошу їх після перемоги знайти мені **файного чоловіка**... Не, ну а що! – Пані! Яка мета вашої поїздки до іншої області? – Відвідування **коханця**... – Наразі війна! Залишайтеся, будь ласка, вдома! До вас приїде **волонтер**!* Отже, суспільно-політична номінація переходить у розряд назв-побутовизмів, оскільки в контексті анекдоту синонімізована з назвою пестуна – *коханець*.

Саме протиставлення «МИ – ВОНИ» у новітніх анекдотах про війну стало основою увиразнення самооцінки українців. Відомо, що тривалий час з боку російської пропаганди поширювались і продовжують ширитися певні суспільно-політичні апелятиви «українця / українки», які мають негативний (зневажливий, образливий) семантичний компонент. Назви *фашист, бандерівець, укроп, хунта* і под. об'єднує у свідомості ворога ідеологема 'національно свідомий борець' = *нацист (нацистка)*, 'прихильник (прихильниця) нацизму, член гітлерівської фашистської партії' (за застарілим для української літературно-мовної практики тлумаченням [СУМ-11 V: 230]). Тобто 'ідеологічний ворог'.

Українська ж суспільна свідомість ці номінації сприймає в контексті семантичної транспозиції (енантиосемії): аксіологічна оцінка «–» змінилася на «+», і виділені назви стали часово маркованими словами-самохарактеристиками з піднесеним стилістичним забарвленням. Наприклад: *Якщо вас жодного разу не називали **бандерівцем, фашистом, карателем, укропом, 'Хунтою** – замисліться, може, ви й не така вже хороша людина; **Слуга сатани, неонацистка, бандерівка, наркоманка**, а для нормальних людей – **українка**; – **Ти нацистка і бандерівка!** – Та знаю я, у нас тепер вся країна така!* Це отождення спрямоване насамперед на іронійне спростування ворожої пропаганди, яка намагається дискредитувати наших захисників та український спосіб життя.

У засобах масової інформації за час війни народилися й поширилися негативно оцінені **назви очільника країни-нападника** – Путіна. Пор. зневажливі й вульгарні вторинні номінації: *Кожен раз, коли **пінокіо** брехав, у нього подовжувався стіл; Для казанів це цар... А для всього світу – **Бункерний Щур!**; **Вован** був парубок моторний. А хлопець – так собі, ну*ло; КНДР готова дати притулок путіну і нове ім'я:*

Кон-Чен-Ий!; путін – лох, об'ївся блох, сів у мусорку і здох.
А собака з переляку відкусила йому сраку.

Для самоідентифікації українців актуалізовані й поняття сфери національної політики *нацизм, ксенофобія, екстремізм*. Вони, як відомо, загалом стосуються 'ворожого ставлення до чужого, незнайомого, іноземного'. У свідомості українця, який захищає свою землю, національну гідність, ці лексеми переоцінюються з «-» на «+». Ба більше, т. зв. невідомий автор знаходить конкретно-побутове пояснення цим абстракціям, що й створює іронію: – *Що робиш? – Займаюсь нацизмом, ксенофобією та екстремізмом! – Щооо? – Та борщ варю!*

Соціокультурні стереотипи «українець – воїн-козак», «гуртом і батька легше бити» (як не згадати славних козаків з «Енеїди»!) в анекдотах-гаслах про війну 2022 року підкріплені народними фразеологізмами: *Ворог знав, що ми дуже любимо чубитися між собою, але він не врахував, що ще більше ми любимо когось гуртом бити.*

Отже, жанр анекдоту – це в сучасних умовах узагальнене позначення жартівливих, іронійних, зневажливо-образливих, пародійних творів, що дорівнюють побутовому мінідіалогу або розгорнутому книжному висловленню. Вивчення мови цих текстів дозволило зафіксувати зміни в семантиці загальних назв (воїнів, ворогів, соціально активних помічників, цивільних осіб), а також простежити символізацію новітніх індивідуальних назв політичних лідерів України та світу. Анекдоти виявили акцент на посиленні ролі вторинних номінацій у стилістичному ефекті іронійності. Виокремлені назви є вербалізаторами концептуальних опозицій «СВІЙ – ЧУЖИЙ», «МИ – ВОНИ».

Перспективи дослідження анекдотів на тему війни пов'язуємо з проведенням спостережень за семантико-стилістичним наповненням текстів різних періодів воєнного протистояння Росія – Україна, аналізом ролі фразеологізмів у створенні іронійності, усно-розмовних комунікативно-прагматичних ситуацій періоду воєнного стану, оцінності ментальних рис українців й інших народів та їх представників тощо.

Анекдот. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Анекдот>

Булах М.Б. Аспектологія досліджень мемів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*, Одеса, 2019. № 39. Т. 3. С.104-107.

Калита О.М. Засоби іронії в малій прозі (кінець ХХ – початок ХХІ століття). Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013.

Космеда Т. Риторика українців: порушення норми як мовна гра. *Studia Ukrainica Posnaniensia. Poznań*, 2013. Vol. I. S. 81-90.

ДЖЕРЕЛО

Збірник українських анекдотів. URL: <https://rozdil.lviv.ua/anekdot/anekdot.php?id=5438>

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ-11 – Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.

СУМ-20 – Словник української мови online. Томи 1-12 (А-ПІДКҮРЮВАЧ). URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>

REFERENCES

Anecdote. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Анекдот> (in Ukr.).

Bulakh, M.B. (2019). Aspectology of meme research. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Philology*, 39 (3), 104-107 (in Ukr.).

Kalita, O.M. (2013). Means of irony in short prose (end of the 20th - beginning of the 21st century). Kyiv: Publishing House of M. P. Drahomanov NPU (in Ukr.).

Kosmeda, T. (2013). Rhetoric of Ukrainians: norm violation as a language game. *Studia Ukrainica Posnaniensia. Poznań*, 2013, I, 81-90 (in Ukr.).

SOURCE

A collection of Ukrainian anecdotes URL: <https://rozdil.lviv.ua/anekdot/anekdot.php?id=5438> (in Ukr.).

LEGEND

СУМ-11 – Dictionary of the Ukrainian language : in 11 volumes (1970–1980). Kyiv : Naukova Dumka (in Ukr.).

СУМ-20 – Dictionary of the Ukrainian language online. Volumes 1-12 (A-PIDKURYUVACH). URL: <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0> (in Ukr.).

Статтю отримано 25.08.2022

Svitlana Tereshchenko

SEMANTIC-STYLISTIC OPPOSITIONS IN RECENT TEXTS OF JOKES ON THE TOPIC OF WAR

It was concluded that the genre of anecdote is, in modern conditions, a generalized designation of humorous, ironic, contemptuously insulting, parodic works, which are equal to everyday mini-dialogue or an extended book expression.

The article analyzes the texts of the latest anecdotes from the period of the Russian-Ukrainian war, which intensified from February 2022. The specifics of the specified genre are determined. The linguistic content of these texts is characterized in accordance with the defined end-to-end conceptual oppositions “own - foreign”, “we - them”. The research was conducted from the point of view of the semantic and stylistic content of the mentioned oppositions, their verbalizations in certain lexical units.

As a result, the key nominations related to the theme of war were determined, among them semantic and word-forming innovations, the prevalence of occasional names with a predominantly negative axiology were indicated. The stylistic and semantic functions of proper and common names are differentiated, the phenomenon of loss of onymic semantics by proper names is traced.

The prospects for the study of anecdotes on the topic of war are connected with the observation of the semantic and stylistic content of the texts of different periods of the Russia-Ukraine war, the analysis of the role of idioms in the creation of irony, oral and conversational communicative and pragmatic situations of the period of martial law, the evaluation of the mental traits of Ukrainians and others peoples or their representatives, etc.

Key words: anecdote, irony, opposition, secondary nomination, proper name, common name.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.10>

УДК 811.161.2'37

НЕОФРАЗЕОЛОГІЗМИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

ЦИГВІНЦЕВА

Юлія Олександрівна,

доктор філософії, молодший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України;

вул. Грушевського, 4, Київ, 01001;

E-mail: julivoznuk@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9684-3840>

Yuliia

TSYHVINTSEVA,

Doctor of Philosophy, junior researcher of the Department of lexicology, lexicography and structural-mathematical linguistics of the Institute of the Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine; 4 Hrushevskyi St., Kyiv 01001, Ukraine;

E-mail: julivoznuk@gmail.com

У статті з'ясовано поняття неофразеологізм і проаналізовано нові фразеологічні одиниці за трьома ознаками: способом творення, структурою та морфологічною належністю стрижневого слова. Обґрунтовано та проілюстровано сучасними прикладами вживань новостворені та модифіковані неофразеологізми, виявлено найбільш поширені синтаксичні моделі досліджуваних одиниць. Визначено основні механізми неофразеологізації та роль нових фразеологічних одиниць у системі мови, їхні функції в мовленні українців.

Ключові слова: фразеологізм, неофразеологізм, прецедентний феномен, трансформована одиниця, модифікація, семантична деривація, синонім, мем.

Важливим чинником функціонування мови є її здатність до постійних змін, що виникає у відповідь на суспільні запити й виклики. 24 лютого 2022 року реалії війни, які до того не так масово перебували у фокусі уваги українського суспільства, увійшли в життя кожного українця. Це спричинило активне осмислення подій та творення нових слів і висловів – «свідків» війни (за І.Б. Левонтіною) [Левонтіна 1995]. У зв'язку з цим очевидним є поповнення фразеологічного складу мови новими одиницями.

Нові фразеологізми В.М. Мокієнко називає *неологічними фразеологізмами*, *фразеологічними інноваціями* і трактує їх

як «не зареєстровані тлумачними словниками сучасних літературних мов стійкі експресивні звороти, що або створені заново, або актуалізовані в нових соціальних умовах, або створені трансформацією відомих уже паремій, крилатих слів і фразем, а також словосполучення, запозичені з інших мов» [Мокиєнко 2002: 66]. Іменуватимемо такі одиниці неофразеологізмами.

Новітні концепції трактування фразеологізмів представлені в наукових студіях Н.Ф. Венжинович, О.П. Левченко, П.В. Мацьківа, О.О. Селіванової, М.В. Скаб. Динамічні процеси у фразеологічній системі слов'янських мов досліджували В.М. Мокієнко, А.М. Архангельська, Л.П. Дядечко, М.В. Жуйкова, І.С. Гнатюк, О.А. Стишов, Н.Г. Скиба, Л.М. Пашинська, О. Г. Важеніна, М.М. Вергалюк та ін.

Зважаючи на неоднорідність і широту підходів до розгляду неофразеологізмів, спиратимемося на кілька критеріїв, які запропонувала Л.М. Пашинська [Пашинська 2011: 8] для виокремлення нових фразеологічних одиниць: функціональний (неофразеологізм позначає нове явище дійсності), лексикографічний (неофразеологізм не зафіксований у загальномовних нормативних словниках), хронологічний (неофразеологізм з'явився нещодавно), експресивно-стилістичний (неофразеологізм позначений новизною). Увесь загал неофразеологізмів, дібраних із текстів електронних медіа та публікацій користувачів українського фейсбуку, розподіляємо за трьома ознаками: способом творення, структурою та морфологічною належністю стрижневого слова.

За способом творення серед досліджуваних неофразеологізмів виокремлюємо новостворені та оновлені (трансформовані, модифіковані) одиниці.

Новостворені неофразеологізми постають на основі переосмислення звичайних словосполучень чи речень за допомогою різних типів семантичної деривації, здебільшого метафоризації. У процесі розвитку семантики фразеологічної одиниці з'являється її нове переносне значення, виникає нова стійка асоціація, що мотивує набуття відтворюваної образності. Цей процес ілюструють такі влучні, часто дотепні, вислови про нові явища й події в контексті російсько-української війни:

- *відправити услід за російським кораблем* – прогнати загарбників з України, протистояти, давати рішучу відсіч.

Напр.: *На мітингу люди говорили, що будь-яку допомогу від рашистів відправлять услід за російським кораблем* (Країна, 07.04.2022). Неофразеологізм виник на основі вислову морського піхотинця з острова Зміїний, що одразу став прецедентним феноменом;

- **закрити небо над Україною** – надати Україні засоби протиповітряної оборони, заборонити переліт будь-якого повітряного об'єкта над територією держави, зокрема й ракет. Напр.: *Україна просить МАГАТЕ допомогти закрити небо!* (День, 04.03.2022); *Країни Балтії одногосно закликали закрити небо над Україною* (ФБ, 18.03.2022); *«Єдине, що може нас врятувати, – це надходження техніки та озброєння, яке спроможне розбити плани росіян та закрити нам небо»*, – додає Ягун (Країна, 02.07.2022). Джерелом неофразеологізму є міжнародна військова діяльність, адже «закрите небо» – це складна система комплексної протиповітряної оборони НАТО;
- **кухонні війська України** – заклади громадського харчування чи волонтери, які годують українську армію, територіальну оборону, медиків, біженців. Напр.: *Кухонні війська мінського масиву сьогодні готували «про запас» для бійців територіальної оборони* (ФБ, 07.03.2022);
- **продати квиток на концерт Кобзона** – знищити ворога. Напр.: *Бо, за свідченням полоненого, перед цим, тільки від одного вдалого залпу РСЗО БМ21 («Град»), було продано біля [близько – Ю. Ц.] 30 квитків на концерт Кобзона* (Країна, 27.03.2022);
- **ядерний шантаж** – постійне залякування України та світу ядерною зброєю. Напр.: *Трамп дав пораду Байдену щодо ядерного шантажу Кремля* (ДТ, 26.04.2022); *Тут все у кращих [в найкращих – О. О.] традиціях брехливої росії: фабрикування свідчень військових злочинів, ядерний 'шантаж, псевдоперемоги та істерична критика санкцій* (ФБ, 27.03.2022) тощо.

Зміни фразеологізмів можуть стосуватися їхньої семантики чи форми. Оновлення фразеологізму – це наслідок семантичної трансформації, що полягає у зміні оцінної конотації (напр., високої на низьку), частковій або повній зміні значення. Це також оновлення формальної структури фразеологізму: поширення загальноновживаного вислову, скорочення компонентного складу, заміна одного компонента іншим, різні морфологічні та синтаксичні перетворення. Прикладом вдалого оновлен-

ня фразеологізму є трансформація приказки *хата скраю*, що засвідчена у «Фразеологічному словнику української мови» (далі – ФСУМ) зі значенням «Кого-небудь щось не стосується, не його це справа, хтось не повинен це робити, здійснювати і т. ін.» (ФСУМ 1993: 921). Генеральний регіонально анотований корпус української мови (далі – ГРАК) фіксує багато текстових підтверджень уживання цього фразеологізму в такому значенні у ХІХ ст., на початку ХХ, у текстах діаспори. Однак «небажання втручатися у щось, байдужість, пасивність» під впливом трагічних подій сьогодення змінюється на антонімічне «зацікавленість у розв’язанні проблеми, ініціативність, відчуття обов’язку та спільки» у формулюванні *хата всюди*, пор.: *Моя хата всюди, / Там де гинуть люди, / Там де солов’їна, / Там моя родина. / А у кого скраю – / Я таких не знаю! / І не хочу знати, / А жєну із хати* (ФБ, Микола Савчук, 17.03.2022); *У рамках проєкту «Моя хата всюди» вокальний ансамбль «Горицвіт» Радалівського СБК провів тематичну зустріч із внутрішньо переміщеними родинами* (ФБ, 07.05.2022). У такому значенні сполука *моя хата всюди* співзвучна із фразеологічною одиницею *Моя хата скраю – першим ворога стрічаю*, яка останнім часом актуалізована в мові ЗМІ. Деякі дослідники вважають, що сполука *хата скраю* і без продовження вживалася з таким значенням, бо крайня хата першою зазнає нападу, перебуває на передньому краї боротьби з ворогом. Але ГРАК, наприклад, не підтверджує цієї тези текстово. Та й варіанти вислову *хата скраю* зі словом «перший» корпус реєструє тільки з 2014 року. Сучасні тексти засвідчують функціонування прислів’я зі значенням «активності, небайдужості, готовності стати до боротьби», пор.: *Моя хата скраю – перша ворога стрічаю, / Моя хата збоку – ворогам студи ні кроку, / Хата за городом аж від заходу до сходу / Бо віднині буде моя хата всюди* (ФБ, Катерина Фаліон, 26.05.2022).

Цікавим виявом мовотворчості українців є трансформація вислову Григорія Сковороди *Світ ловив мене, та не спіймав*. Після знищення російською ракетною Національного літературно-меморіального музею Сковороди в Сковородинівці в соціальних мережах читаємо: *Світ ловив його, та не спіймав. Це зробили істоти, які не знають відповіді на питання, що таке свобода і яке в ній добро. А ми знаємо. Як уже хтось сказав, можна зруйнувати музей, але не можна спіймати Сковороду* (ФБ, Ярина Цимбал, 07.05.2022). Використовуючи крилатий

вислів Григорія Сковороди, журналістка Яніна Соколова про затримання в Іспанії зрадника України Анатолія Шарія висловила на своїй фейсбук-сторінці так: **Світ ловив мене та ввіймав** (ФБ, 05.05.2022), акцентувавши увагу на прямому значенні вислову, а не образному, як у Григорія Сковороди. Зміна компонентного складу фразеологізму – це мовна гра, що спрямована на читача і безпосередньо залежить від його фонових знань, а «трансформації піддаються найбільш відомі, актуальні й для нашого часу прислів'я, ... які обігруються в багатьох варіантах» [Глуховцева 2013: 8].

Модифіковані неофразеологізми можуть містити слова *новий/старий* [Глуховцева 2018: 14]. Цю тезу ілюструє неофразеологізм *новий Берлінський мур (стіна)*, де *Берлінський мур (стіна)* – символ перепони, бар'єру, що зумовлює цілковиту ізольованість чого-небудь. Наприклад, **Новий Берлінський мур має з'явитись. Я не в ліберальному тренді, говорю не про ліберальні цінності, але ми живемо не в ліберальні часи** (Країна, 21.04.2022); **Сьогодні світ вступив у нову фазу Холодної війни. Нова Берлінська стіна між демократією та шовіністичною імперією пролягає по лінії українського фронту** (ФБ, 22.02.2022). Фразеологізм *Берлінський мур* свого часу виник на основі асоціацій з відомою сполукою *Китайський мур (стіна)*, що зафіксована у ФСУМ зі значенням «нездоланна перепона, великий бар'єр, що перешкоджає розвитку чого-небудь, зумовлює цілковиту ізольованість чого-небудь» (ФСУМ 1993: 862). А.С. Петренко відносить цю сполуку до прецедентних артефактів, тобто «предметів довідання у широкому сенсі...», що на певному синхронному зрізі поряд зі своїм конкретнопредметним, понятійним значенням набули додаткових аксіологічно-сміслових відтінків, що актуалізуються автором... і декодуються читачем під час їх прочитання, знання про які суголосні у свідомості мовців а) з набутим лінгвокультурним ореолом у межах певної національно-культурної спільноти, або ж б) з додатковими культурно значущими смислами поза межами певної національно-культурної спільноти, які є універсальними для представників різних культур» [Петренко 2021: 74, 77]. Відповідно *Берлінський мур (стіна)* та *новий Берлінський мур (стіна)* – це неофразеологізми, що вербалізують прецедентний артефакт у трансформованому вигляді на основі оцінного компонента 'перепона', а не понятійного складника значення вислову.

За другою ознакою класифікування – граматичною будовою – виокремлюємо неофразеологізми-словосполуки та неофразеологізми-речення. Переважають сполуки, наприклад: **бандерівське смузі** – коктейль Молотова (*Якщо російський командир бригади знатиме, що зайде в місто, а там із кожного вікна його можуть обстріляти або підпалити техніку «бандерівським смузі», то він не захоче заходити туди* (Країна, 07.04.2022)); **влаштувати / зробити Чорнобайвку** – знищити дощенту (*Наші військові влаштували «Чорнобайвку» колоні росіян, які вночі зайшли на територію України* (ФБ, 02.04.2022)); *Отам, ми їм зробимо ще одну Чорнобайвку. Ну, а згодом, там буде соняшникове поле* (ФБ, 24.03.2022)); **колективний Путін** – чинне російське керівництво та частина населення, яка підтримує всі дії Кремля (*«Коллективний Путін» оголосив, що однією з головних цілей війни проти України є запобігання створенню останньою власної ядерної зброї* (День, 05.03.2022)) та ін. Реченням, до прикладу, є неофразеологізм **Побачити Україну і померти** – сумний фінал, який очікує на загарбників в Україні (*Коктейлі Молотова (або «БАНДЕРольки» для непрошених туристів, які приїхали, щоб побачити Україну і померти...* (ФБ, 27.02.2022)). Первинно вислів відомий у формі латинського *Vedi Napoli e poi tuori*, який приписують Вергілію, але він уже не раз був переосмислений, про що свідчать фразеологізми *Побачити Рим і померти, Побачити Париж і померти* тощо. Російсько-українська війна не просто додала ще один варіант цього вислову, а й вплинула на зміну оцінної конотації: якщо попередні фрази мали на увазі ефект повного задоволення від побаченого, досягнення поставленої мети, романтичної завершеності буття, то неофразеологізм *Побачити Україну і померти* – це сумний кінець ворога, який сам прийшов убивати.

За частиномовною належністю стрижневого слова серед досліджуваних неофразеологізмів вирізняємо три групи: 1) сполуки дієслова із залежним іменником: *відправити на концерт Кобзона, закрити небо, бути під парасолькою НАТО, піти услід за російським кораблем*; 2) сполуки іменника з прикметником чи прислівником-означенням (рідко): *економічна спецоперація, смертельні подарунки, узвар по-бандерівськи, ядерний шантаж*; 3) поодинокі вигуківі речення: *Доброго вечора, ми з України!* Переважають іменникові сполуки, адже

постійно виникають нові явища й поняття, які потребують нової образної назви.

Активність деяких неофразеологізмів засвідчує їхня синонімія, зокрема назва запалювальної гранати «коктейль Молотова» – це **бандерівське смузі** і **узвар по-бандерівськи**. Пор.: *Якщо російський командир бригади знатиме, що заїде в місто, а там із кожного вікна його можуть обстріляти або підпалити техніку «бандерівським смузі», то він не захоче заходити туди (Країна, 07.04.2022); Сьогодні в Державному навчальному закладі «Вище професійне училище №8 м. Стрия» (Львівська область) готуємо «Узвар по-бандерівськи» (ФБ, 01.03.2022).*

Важливим показником продуктивності та активності неофразеологізмів є варіантність. Наприклад, для українських мовців відправити загарбників на той світ, знищити – це *відправити на концерт Кобзона* і *купити квиток на концерт Кобзона*; погрози Росії використати ядерну зброю та злочини на атомних електростанціях – *ядерний шантаж* і *ядерний тероризм*; ракетний обстріл – це *«подарунки» від спецпризначенців* і *смертельні подарунки «братів»* та ін.

Візуалізованими неофразеологізмами можна вважати меми. Вони поширені в мережі у формі дотепної короткої інформації іронічного характеру (фрази, зображення, аудіо чи відео), яка відтворює певне ставлення до якихось подій чи обставин. Найпопулярнішими є меми у вигляді зображення із влучним жартівливим текстовим поясненням. Меми апелюють до наших емоцій, та «на перший погляд, просто прикольні, вони допомагають вирішувати серйозні комунікативні завдання. Наприклад, дискредитувати наратив. Або різко змінювати тон комунікації» [Кулеба 2019: 196]. Саме влучні текстові пояснення, образність та суспільна відтворюваність зближують меми з фразеологізмами.

Отже, порівняно з іншими мовними одиницями фразеологізми справді повільно реагують на зміни в суспільстві, зберігають своє значення і функції в мові. Однак сучасні тексти засвідчують виникнення нових сполук, які не просто утворені внаслідок образного вживання лексем, а й уже використовуються зі сформованими та відтворюваними в мовній практиці значеннями, стають константами мови війни. Звісно, не всі такі одиниці фразеологізовані повністю, і час покаже, що залишаться в активному суспільному обігу й заслуговуватиме на фіксуван-

ня в загальномовних нормативних словниках. Досліджувані неофразеологізми дають підстави говорити про те, що динаміка фразеологічних одиниць відбиває не лише мовомислення українців і їхню здатність реагувати на сучасні трагічні події, а й відображає гнучкість і адаптивність української мови, її можливості виконувати комунікативну функцію в постійно змінюваних умовах спілкування.

Гнатюк І. С. Трансформація традиційних фразеологізмів в языкe современной украинской художественной прозы: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1982.

Глуховцева І. Я. Динамічні процеси у фразеології української мови. *Філологічний часопис*. 2018. Вип. 1(11). С. 13-20.

Глуховцева І. Я. Словник модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013.

Кулеба Д. Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. Київ : Книголав, 2019.

Левонтина І. Б. Слова-свидетели. *Мова тоталітарного суспільства*. Київ : Центр близькосхідних досліджень, 1995, С. 93-99.

Мокиєнко В. Проблемы европейской фразеологической неологии. Nowa frazeologia w nowej Europie. Новая фразеология в новой Европе. *Neue Phraseologie im neu Europa. Slovo. Text. Materialy VI Międzynarodowej Konferencji* / Pod red. M. Aleksiejenki, W. Mokijenki, H. Waltera. Szczecin; Greifswald, 2002. P. 63-79.

Пашиńska Л. М. Фразеологічні неологізми в сучасному українському мас-медійному дискурсі. Автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ, 2011. 23 с.

Петренко А. С. Прецедентні феномени у заголовках сучасних засобів масової комунікації: джерела, структура, рецепція. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. ... доктора філософії: 035 Філологія. Інститут української мови НАН України. Київ, 2021. 332 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ГРАК: Генеральний регіонально анотований корпус української мови. М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2021. URL: uacorp.us

День: День: сайт газети. URL: <https://day.kyiv.ua/uk>

ДТ: Дзеркало тижня: сайт газети. URL: <https://zn.ua/ukr/>
 Країна: Сайт журналу «Країна». URL: <https://gazeta.ua/journal>.
 ФБ: Фейсбук: соціальна мережа. URL: <https://www.facebook.com/>
 ФСУМ: Фразеологічний словник української мови. Уклад.:
 В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

REFERENCES

- Gnatyuk, I. S. (1982). Transformation of traditional phraseological units in the language of modern Ukrainian artistic prose. A philology candidate thesis (specialty 10.02.01 – The Ukrainian language). Kyiev (in Russ.).
- Hlukhovtseva, I. Ya. (2018). Dynamic processes in the phraseology of the Ukrainian language. *Filolohichni chasopys*. Vyp. 1(11). 13 – 20 (in Ukr.).
- Hlukhovtseva, I. Ya. (2013). Dictionary of modified set expressions in Usage in the end of the XX and the beginning of the XXI century. Luhans'k: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» (in Ukr.).
- Kuleba, D. (2019). The War for Reality: How to Win in a World of Fakes, Truths, and Communities. Kyiv: Knyholav (in Ukr.).
- Levontina, I. B. (1995). Words-witnesses (p. 93 – 99). The language of a totalitarian society. Kyiv: Tsentri blyzkoskhidnykh doslidzhen (in Russ.).
- Mokiienko, V. (2002). Problems of European phraseological neologies (p. 63 – 79). *New Phraseology in new Europe*. Slovo. Text. Materiały VI Międzynarodowej Konferencji. Pod red. M. Aleksiejenki, W. Mokijenki, H. Waltera. Szczecin; Greifswald (in Russ.).
- Pashyns'ka, L. M. (2011). Phraseological neologisms in modern Ukrainian discourse of mass-media. A philology candidate thesis (specialty 10.02.01 – The Ukrainian language). O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the Ukrainian National Academy of Sciences. Kyiv (in Ukr.).
- Petrenko, A. S. (2021). Precedent phenomena in the headlines of modern mass media: sources, structure, reception. Dissertation for Doctor of Philosophy (035 Philology (the Ukrainian language)). – Institute of Ukrainian Language of NAS of Ukraine. Kyiv (in Ukr.).

LEGEND

ГРАК: Maria Shvedova, Ruprecht von Waldenfels, Sergiy Yarygin, Andriy Rysin, Vasył Starko, Tymofij Nikolajenko et al. (2017-2022):
GRAC: General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian. Electronic resource: Kyiv, Lviv, Jena. URL: <http://uacorpus.org> (in Ukr.).

День: Den': newspaper website. URL: <https://day.kyiv.ua/uk> (in Ukr.).

ДТ: Dzerkalo tyzhnia: website of the newspaper. URL: <https://zn.ua/ukr/> (in Ukr.).

Країна: Kraina: magazine website. URL: <https://gazeta.ua/journal> (in Ukr.).

ФБ: Facebook: social network. URL: <https://www.facebook.com/> (in Ukr.).

ФСУМ: Bilozhenko V. M. (1993). Phraseological dictionary of the Ukrainian language. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

Статтю отримано 10.08.2022

Yuliia Tsyhvintseva

NEOPHRASEOLOGISMS IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR'S CONTEXT

This paper focuses on interpretations of the term “phraseological innovations” and different terms that linguists use to name the new phraseological units. The study found that phraseological innovations are expressive expressions that have not been registered in dictionaries of modern literary languages, or have been reproduced or updated in new social conditions, or have been created through transformations of already known pemiias, winged expressions and phrases, as well as were borrowed from another language.

Based on the texts of the electronic media and the texts of the Facebook, new phraseological units were analyzed according to three features: the method of creation, the structure and the morphological belonging of the core word.

According to the method of creation, we single out newly created and updated (transformed, modified) units among the studied neophraseologisms. Newly created (*відправити услід за російським кораблем, закрити небо над Україною, продати квиток на концерт Кобзона, ядерний шантаж*) and modified neophraseologisms (*Моя хата всюди, Світ ловив його, та не спіймав / Світ ловив його та спіймав, новий Берлінський мур*) are substantiated with modern examples of usage.

On the basis of the grammatical structure, the units that are structurally related to phrases (*бандерівське смузі, влаштувати/зробити Чорнобаївку, колективний Путін*) and sentences (*Побачити Україну і померти*) are singled out.

According to the core word, among the studied neophraseologisms, we distinguish three groups: verb combinations (*відправити на концерт Кобзона, закрити небо, бути під парасолькою НАТО, піти услід за російським кораблем*), noun compounds (*економічна спецоперація, смертельні подарунки, ядерний шантаж*) and single exclamatory sentences (*Доброго вечора, ми з України!*).

The main mechanisms of neophraseologisation are identified: metaphorization, change of connotation, partial or complete change of meaning, spread of a commonly used expression, reduction of a component composition, and replacement of one component by another, various morphological and syntactic transformations in the phrase. It was demonstrated the emergence of new compounds, which function with the meanings formed and reproduced in language practice, become constants of the modern language community.

Key words: phraseology, neophraseologism, precedent phenomenon, transformed unit, modification, semantic derivation, synonym, meme.

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.11>

УДК 81'373.46:821.161.2-1.09»19/20»А.Мойсієнко

ТЕРМІНОЛЕКСИКА В ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

КОЧАН

Ірина Миколаївна,

доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри
українського прикладного мово-
знавства Львівського національного
університету імені Івана Франка;
вул. Університетська, 1, Львів, 79001

E-mail: kim1950@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5709-2933>

Iryna

KOCHAN,

Doctor of Philology, Professor, Head
of the Department of Ukrainian
Applied Linguistics, Ivan Franko
National University of Lviv; street
University, 1, Lviv, 79001

E-mail: kim1950@i.ua

У статті розглянуто термінолексику різних галузей знань у поетичному тексті. Фахова лексика стала невід'ємним компонентом сучасної мови. Вона лежить в основі професійного спілкування, часто ламає стильові межі і під впливом зовнішньо- та внутрішньомовних чинників розширює рамки свого функціонування. Проникаючи в поетичний контекст, терміни позначають реалії сучасного повсякденного життя, професійно-виробничі, науково-технічні поняття, а також стають джерелом художньої образності. У статті запропоновано розглянути ідіостиль письменника саме в такому ракурсі.

Ключові слова: авторська картина світу, поетичний текст, ідіостиль, фахова термінолексика, А. Мойсієнко.

Анатолій Мойсієнко – відомий український поет, автор поетичних збірок «Приємлю» (1986), «Сонети і верлібри» (1996, 1998), «Шахопоезія» (1997), «Сім струн» (1998), «Віче мечів» (1999), «Спалені камені» (2003), «Вибране» (2005), «З чернігівських садів: нові сонети і верлібри» (2008), «Про Вероніку Борачок» (2020) тощо. Його знають також як перекладача з німецької та слов'янських мов. Незважаючи на високий науковий ступінь і достойну посаду у престижному Київському виші, його душа завжди прагнула поетичного слова, музики звуків у поетичних образах.

Досліджуючи ідіостиль письменника, хочеться зануритися в авторську картину світу, зрозуміти його творчу манеру, поетичний словник, образний світ. Звичайно, це важко зробити в одній статті, тому зосередимось на конкретній проблемі, скажімо, на термінах у поетичних текстах зазначеного автора.

Про творчість А. Мойсієнка написано чимало цікавих статей, і зокрема мову його поезій досліджували В. Беркович, Г. Вокальчук, О. Гарачковська, В. Калашник, Х. Сторожук, І. Хлестун та ін. Зокрема епітети детально дослідила Т. Рудюк, метафори були у полі зору А. Білозуб, порівняння у поезіях Анатолія Мойсієнка описала О. Мацько. Терміни у його творах ще не були об'єктом спеціального опису. Проте про терміни в художньому тексті знаходимо наукові роздуми Н. Бойко, В. Власенко, В. Карпової, Ю. Лазебник, Л. Симоненко, А. Цепколенко, В. Ярмак та інших. Деякі автори називають його поезію експериментальною, тобто такою, що містить синтез мистецтв як особливого поєднання різнорідних явищ, творення тексту з допомогою зору, слуху тощо.

«Шлях текстотворення, – на думку В.І. Кононенка, – а на цьому ґрунті й образотворення – вимагає в себе звернення до слова в усіх його структурно зумовлених і семантично закріплених параметрах, з урахуванням його основного значення й конотативно закріпленого смислу» [Кононенко 2014: 12]. Термін як слово чи словосполучення на позначення певного поняття науки, техніки, мистецтва, спорту у творах художньої літератури може вживатися у прямому, позначаючи наукові явища, технічні поняття, пов'язані із сюжетом твору, або ж переносному, закладаючи основу образної системи. У поезії терміни виступають в особливій функції.

А. Мойсієнко як науковець постійно оперує термінами у своїй професійній діяльності. Це переважно філологічна

терміносистема. Однак у його поетичних текстах натрапляємо і на термінолексику різних сфер життя: *політ, аеродром, аероплан, лайнер* (авіаційна лексика), *каторга, тюрма* (пеніціарна), *музика, мелодія, соната, алегро, сонілка, увертюра, оркестровий, симфонія, кларнет, барабан, валторна* (музична), *вірші, гротеск, рима, епілог* (літературознавча), *жнивувати, коса, косарі, поле, стерня, зело, хлібороб, жнива, жито* (землеробська), *ікона, молитися, піст* (сакральна), *тролейбус, трамвай, автобус, зупинка, траса* (транспортна), *гармата, постріл, бій, ворог, захист, гвинтівка* (військова), *блискавки, гроза, дощ, вітер, сніг, сонце, хмари, хуга, мороз* (метеорологічна), *судомма, тіло, болі, рентген, чума* (медична) тощо.

Найбільша за кількістю метеорологічна лексика, оскільки вона є невіддільною частиною загальнонавчаної, адже життя людини тісно пов'язане з природою. Упродовж багатьох віків люди зібрали різноманітні знання про природу: від нерозуміння природних явищ, страху перед ними, властивого древнім людям, до сьогоднішнього наукового пізнання природи, від перших народних прикмет про погоду до формування сучасної науки – метеорології. Ця лексика в українському мовознавстві була у полі зору В. А. Нагіної «Семантико-словотвірна структура української метеорологічної термінології» (Дніпропетровськ, 1986), А. Ф. Малюги «Найменування явищ природи у зіставному аспекті» (Донецьк, 2010) тощо. Якщо термінами послуговуються в спеціальних сферах спілкування, то на сучасному етапі в художньому тексті відбувається переосмислення терміна в образномистецькій площині, де народжуються смислові інновації, зумовлені насамперед контекстом використання. Усі явища природи мають при собі незвичні епітети: *громів же юних* чи *докличусь...; голубих вітрів, золотих вітрів* я не в казці стрів, ой, не в казці стрів...; *роса...; туманець*, *вітри прудкі, тумани-вівці*, *білий сніг, громом-гомом, громовинням*.

Зі словами такої лексики творить автор неповторні метафори: *«грає вітер на дуду в подертому від дощучу картузику»*, *«...на вітах вітру – юна вітровінь, пліть дощу відимага в котрий раз, а не зродить зневіри, гранчасте дерево дощу... І грім ураз високий над лозою... на цілий світ розродиться грозою...»*, порівняння: *«та раптом характерником грайливим з розгону вітер полосне споршиш»*, *«...Вже й замело перони Снігами несходимими, як вічність»*.

Образотвірні функції слова реалізуються в сполучуваності з іншими словами. «*Несходимі як вічність сніги*» – вислів асоціюється з холодом, затяжною зимою, яка заморозила щось важливе і точно вказує на відповідний проміжок часу; йому протиставлено сподівання на щось тепле – почуття надії, мрії, пов'язані з Ірпінем, які мають колись відтанути.

*Така була злива скажена,
Що громи,
Наче сполохані селезні,
Ховали свої товсті вола
В очеретині дощу,
Тільки крякаючи час від часу⁷... (С. 139)*

Ужита в поетичній мові, фахова лексика зазнала певних деформацій у тканині тексту. Як зазначає Л. Українець, «український поетичний дискурс, забезпечуючи потреби соціуму в красі слова, за яким – злет почуттів і високість помислів, детермінує естетичну, а відтак й емоційну функцію мови, які, однак, завжди гармонізовані третьою, засадничою функцією – експресивною» [Українець 2020: 73].

*Лежать покоси, мов покірні леви...
І сонце полудневе – як гора...
Та розстібнеться хмарки кобура –
І постріл грому прямо в тім'я дневі.
І ревно левів буде полювать
Рать блискавок – гроза відточить піки!
Та потім сонце кине знову виклик
Дощу, що полохливий, ніби тать.
І вже дрімотно мліє сіножать...
І мріється про світлу осінь літу...
Стомився коник-срібнокрил сюрчать,
і годі з вітром хула-хуп крутити
Прив'ялим травам...ні навипиньки стать...
І годі сонцю вже їх тренувать. (С. 100).*

Звернімо увагу, що термінолексика чітко окреслює час, зображений у поетичних творах. Зокрема метеорологічна лексика часто вказує на певну пору року: «*Пора дощів ще диха в спину, і чавкіт груддям ще не став, Та вже морозцю перший спінінг*

⁷ Тут і далі цитати подано за збіркою *Мойсієнко А.К. Вибране: Поезії і переклади / Передмова акад. М.Г. Жулинського. Київ: Фенікс, 2006.*

*Хтось розкрутив поверх отав... Зблисне холодною блешнею
Ще вчора лагідний ставок... Ось-ось і кльоне на гачок Зима
хурделиці клешиною»* (С. 40). Це перехід пізньої осені в зиму, тобто конкретний часовий зріз. Наведені рядки містять ще й рибальську термінологію: *спінінг, блешня, гачок, клювати, ставок*, використані як порівняння й метафори в конкретному малюнку-образку з внутрішнім сюжетом.

Дуже майстерно А. Мойсієнко поєднує метеорологічну лексику з астрономічними назвами, які метафоризуються й персоніфікуються: «...на вустах обрію посмішка **сонця**».

*Настіж розчинені двері
Впадають в ріку космосу,
Де всі Магеллани
Мрії пасуть
Обабіч Чумацького Шляху.
Твій космос глибокий
Впадає в ріку цноти,
Перепливати яку –
Означало б
Втратити рівновагу
Між Землею і Космосом... (С. 147).*

Часто вживання спеціальних слів і сполук в оригінальних епітетах, порівняннях, метафорах персоніфікують позначуваний терміном суб'єкт дії, наділяють його рисами живої істоти: «Набиває **вітер** золотий кисет, Злотом люльку креше, Золоті пожежі попасом пасе... Золотим пожежником походжає дощ» (С. 355).

Мовомислення автора суто індивідуальне. Тематика поезій – надзвичайно широка. Термінологіка, яка охоплює не лише терміни, а й професіоналізми, професійні жаргони, номенклатурні назви, у поетичному тексті рідко виконує свою основну функцію – позначення наукових понять. Здебільшого вона стає органічною частиною образної канви твору.

Мистецька термінологіка досить розмаїта. Вона охоплює музику, образотворче мистецтво, художню літературу, театр, кіномистецтво тощо. А кожна з них має низку семантичних підгруп, які вдало переплітаються між собою в поетичних строфах:

*Блакитна музика з-під абажура
Струмує м'яко на папір...
Сопілка весело та журно
Війне мелодією гір (С. 29).*

Світло порівнюється з музикою, яка уособлює творче натхнення автора, його робочий момент – написання поезії, мелодію якої навіть сопілка. Тема музики, що надихає до творчості, розкривається в рядку однойменної поезії *«мене любов'ю за-світили скрипки...»*, де сам музичний інструмент уособлює натхнення, закоханість і переходить у постать коханої *«...юна скрипка, що була тобою»*.

У художніх текстах А. Мойсієнка знаходимо епітети з музичними термінами: *«Соната весни, і зорі соната, і моря соната...Алегро...Фінале.»* і далі: *«сонце червоне – соната п'ята, літа соната...соната вужа...і знову соната весни...Сім світ-лих сонат віддалили в вічність...»*. Рамку тексту створює термін **соната**. **'Сона́та** (італ. *sonata* від лат. *sonare* – звучати) – жанр камерної музики, музичний твір циклічної форми (звичайно 3 або 4 частини) для одного або кількох інструментів, переважно для однієї скрипки й генерал-баса, потім – скрипки та фортепіано, заснований на протиставленні двох тем, що подаються в різних тональностях (СІС: 625).

У поетичних рядках переплелися контрасти весни і літа, зорі і сонця, моря і суші; швидкоплинного і сповільненого. Термін **алéгро** (італ. *allegro* – весело, життєрадісно) – 1. Швидко, жваво (про темп виконання музичного твору). 2. Назва музичного твору або його частини, що виконується в такому темпі. (СУМ I: 33) – переконує нас у тому, що все відбувається в швидкому темпі; весну змінює літо, літо – осінь, осінь – зима... і знову по колу. Так і життя... Воно швидкоплинне.

Музична тематика звучить і в поезії *«Відлечу у черлене світання...»*: *«І полетється враз музика з вуст їх (з віт їх). І пройметься акордами світлими світ увесь»*. **Акорд** (від італ. *accordo* – узгодженість, співзвучність) – сполучення різних за висотою тонів, що сприймаються у звуковій єдності (СІС: 29). Ці термінні назви мали біля себе епітети, які нерідко можуть входити і до складу порівнянь: *«І гойднеться спомин, наче музика, В літеплі вечірньої зорі...»*. Музика – це щось високе, здатне торкатися найтонших струн душі, пробуджувати спогади. А виконавці музики *«... і сивий маестро, і юний скрипаль, коли тільки музика їхній бог, не зазіхнуть на славу комусь вготованих аплодисментів...»*

То що мені навквиль вітер,

То що навів Полонез?

Хмарки, мов ноти на юпітрі

Весняних плес, весняних плес... (С. 331).

Полонéz (від франц. *polonaise* – польський) – 1) старовинний польський тридольний бальний танець – хода урочистого характеру, яким відкривались урочисті танцювальні вечори та бали; 2) музичний твір у ритмі цього танцю (СІС: 537). У поетичних рядках ця назва вказує на відкриття теплої пори року – весни, коли уся природа прокидається, перебудовується, оживає. Музична лексика у складі порівняння посилює це дійство, яке вже написано у нотах, що лежать на пюпітрі, тобто передбачувані. А про що говорить вислів ‘*увертюра шторму*’? Звичайно, про початок чогось бурхливого, непередбачуваного.

Мистецька лексика розбавлена літературознавчими термінами. Поетичне кредо письменника: «*і вірш – тільки віршем високим повинен прийти до людей...*» (с. 339). Ровесник А. Мойсієнка молодий талановитий поет, що рано пішов із життя через невиліковну хворобу, писав дуже глибокі за змістом вірші, які змушували замислитись, розбурхували думку: «*Серпень задививсь мені в зіниці Віршем Леоніда Кисельова...*» (С. 343).

*Зневірितись у слові – це як зло
У власну душу на ганьбу прийняти,
Це мов у ворога просить пощади,
Коли на те прощення не було* (С. 353).

«Обрії образного бачення, – за словами В.І. Кононенка, – можуть розширюватися й звужуватися, набирати різнобарвних форм, перетинатися між собою; визначення тропеїчного характеру вислову стає відносним, стертим; художність тексту зазвичай знижується, але не зникає, лише трансформується у новий образ...» [Кононенко 2018: 143]. «*І скоро промінь мій вірш прохромить Й мою втому і кане у вечір... І засне по тому*» (С. 349). Прохромити – значить пронизати, перетнути променем, освітити думку, надати натхнення, розбурхати уяву... Тому перед нами постає справжній митець, якого надихають до творчості будь-які дрібниці, явища природи.

А щоб творити, треба мати натхнення, яке з’являється не просто так. Його мусить спровокувати щось: «*Музо, ритмом ти розум. О Музо, реве розум... Мила, поета за те опалим...*» (С. 242). Фахова лексика цієї тематики формує «свої *строф* – се сім *струн* серця», а «сім *струн* – се суть *співця*...» (С. 205). Тут різні мініатюрні віршові форми: рубаї (перські чотиривірші) та хоку (трирядковий неримований вірш) глибокого філософського змісту, назви яких винесено в заголовки, що також доповнюють літературознавчу терміносистему.

У системі художніх засобів терміни можуть бути як суб'єктами, скажімо, порівнянь, так і об'єктами: «громи далеко, аж ген-ген з узвиш, озвались буркітливо, ніби в віри спроквола й довго добирають **риму**...» (С. 89).

Слова дорожньо-транспортної лексики також входять у систему художніх образів авторських поезій, напр.: «**Аероплан над білим тілом твоїм шлейфом зорі всоромивсь**...». У поезії А. Мойсієнка нерідко натрапляємо в одному вислові на два, а то й більше художніх засобів: метафори-порівняння, метафори-епітети тощо.

Машини,

До хрипу закохані в даль,
У дикий **дороги** чортополох,
Щоб знятися –
Зручного ждати не стануть
Моменту... (С. 338).

Вражає оригінальністю й потужністю образ – машини, закохані в даль, у дикий чортополох обабіч доріг ..., які зриваються з місця у потрібну мить.

Життя – тролейбус. Вік на ланцюжку. **Життя – трамвай.**
Наїжджені до оскоми **колії** – не збочити, не спочити
У нездвигнених сталевих шорах. **Життя – автобус.**
Оманлива версія свободи, Кожен ковток повітря –
Об камінь чергової **зупинки** в горлі... (С. 116).

Ці рядки мають філософський підтекст. Життя автор порівнює з різними видами транспорту, що супроводжує людину на різних етапах її існування: залежність від певного маршруту, наявності струму і електродротів, за якими їздить тролейбус. Цей вид транспорту асоціюється з дитинством і цілковитою залежністю від батьків. Далі – трамвай, що їздить у сталевих шорах коліями, прокладеними через місто (період навчання). «Трамвай – Мов вивірка – в дупло тунелю. Лиш хвіст, відщемлений Проворним світлофором, Горить червоно В міжжитті Перехрестя...» (С. 140).

І нарешті, автобус – транспорт, здається, не пов'язаний ані з дротами, ані з коліями – це зріле життя. Воно також пронизане певним маршрутом, зупинками, пересадками – перемогами і поразками, що супроводжують нас, нерідко породжуючи переживання. «Зимової **траси** кришталю...».

«**Мотор** – кротом, А висі місив **радар**» – ці технічні терміни невіддільна частина транспортної лексики. Вони тут зіставлені у просторовому ракурсі. Радіолокатор ловить звуки моторів,

які ховаються, як кроти, бо радар сигналізує «стоп!!!». Така буденна ситуація буквально опоетизована, хоча терміни тут ужиті в прямому значенні.

Термінологічні слова, які автор вдало вплітає в канву загальноновживаної лексики, у контексті поезій слугують для створення оригінальних образів. Так вислів: «*Мій давній вірш примерзлий до підмурку, мов до летовища аероплан...*» і далі: «*Ні відчаю в душі...Лише оскома. І скуті кригою мої аеродроми...*» (С. 276) – маємо пряме й приховане порівняння, які окреслюють творчу кризу, відсутність поетичного натхнення.

Аеродром, летовище – це стартові майданчики для злетів, які на цей час «скуті кригою», а «давній вірш примерзлий до підмурівку». Проте є сподівання на новий злет, який здійсниться увись на аероплані. У новому стильовому контексті термін, неемоційний за своєю природою, розвиває емоційно-експресивні відтінки й конотації. Метафора «*і поїзд зелений весни стрімкіш все відходить від мене...*» натякає на зміну пори року, етапу життя, що відбувається надзвичайно швидко.

Як зазначає сам поет, «мова-текст репрезентує й індивідуальний світ окремого автора, окремого твору, і мовотворчість певного історичного проміжку, певної епохи. І в кожному випадку маємо справу з тими чи іншими ознаками-маркерами, що характерні для авторської індивідуальності, фрагмента мовотворчості у відповідних часо-просторових межах...» [Мойсієнко 2008: 12].

Є в поезіях А. Мойсієнка і лексика морської (водної) тематики: «*В чеканні марнім синя хвиля: А парус де, а парус де?*» – персоніфіковані образи. Поет використовує повтор як важливий стилістичний засіб, який сприяє увиразненню мови, підкреслюючи її експресію та виражальні можливості: «*Ще й опівденно не цвіло вітрило...*».

Лексику сільськогосподарської тематики також знаходимо в поезії А. Мойсієнка. Це слова *поле, жнивувати, косарі, коса, стерня* та ін., виявлені у творі «Не заздрю заздрісникам»:

*Тяжкий-бо труд – в думках, як тать,
Самим не сіяєє поле,
Чужеє поле жнивувать
Й не знать, що рано, а чи пізно, ...
Прийдуть справдешні косарі...
Бо вже новий нагледів лан,
Вже й нагострив косу... Та поле
Тобі й стернею стопи сколе. (С. 83).*

Це рядки з глибоким підтекстом, в яких завуальовано складності людського існування, людські взаємини в різних сферах життя.

Наявна в поетичних творах письменника й лексика офіційно-ділового стилю. Так, у білому вірші *«До півночі в **актовій залі** не згасали **дебати** про любов. А біля розчиненого вікна у сусідній кімнаті – двоє закоханих... Не взяли участі в **диспуті** про кохання»*. Усі терміни вжиті в прямому значенні і передають суть того, що справді відбувається: закоханим нецікаві лекції про кохання, закоханість вони відчують у собі й поміж собою.

Суто наукова лексика: *комп'ютер, плагіат, дисертація: «Золотистим **плагіатом** постала перед моїми очима золота осінь...»* (С. 131); *«Нарікаєш на **комп'ютер**, що той розгубив пам'ять...»* (С. 127); *«Ще буде мить блакитних **дисертацій**...»* (С. 289).

Отже, можемо констатувати, що термінолексика в поетичній творчості А. Мойсієнка свідчить передусім про його всебічні зацікавлення та широку обізнаність. За словами О.О. Потєбні, поетичне слово є носієм інтелектуальної та емоційної пам'яті, яка актуалізується в певних образах, здатних у конденсованій формі виражати емоційне ставлення до позначуваного, а отже, має свій внутрішній гносеологічний, соціально-психологічний потенціал.

Білозуб А. Метафора у художньо-поетичному мовленні Анатолія Мойсієнка. *Лінгвістичні студії*. Збір. наук. пр. Вип. 14. Донецьк, 2006. С. 181–184.

Кононенко В.І. Лінгвопоетичні етюди: монографія. Київ-Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2018. 304 с.

Кононенко В. Текст і образ. Київ-Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т імені В. Стефаника», 2014. 192 с.

Кравець Л. Інтелектуалізація української поетичної метафори. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки» (мовознавство)*. Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Вип. 117. Кіровоград, 2013. С. 26–29.

Мацько О. Семантико-стилістичні особливості порівнянь у поезіях Анатолія Мойсієнка. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки» (мовознавство)*. Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Вип. 117. Кіровоград, 2013. С. 44–47.

Мойсієнко А.К. Вибране: Поезії і переклади / Передмова акад. М.Г. Жулинського. Київ: Фенікс, 2006. 528 с.

Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань: УДНУ, 2008, 290 с.

Потебня О.О. Естетика і поетика слова. Київ: Мистецтво, 1985. 302 с.

Рудюк Т. В. Епітетне слово в системі поетичного тексту Анатолія Мойсієнка. *Science and Education a New Dimension*. Philology, V (36). Budapest : www. <http://seanewdim.com>, 2017. Issue ред. УРЕ136. С. 52–54.

Українець Л.Ф. Естетика фонетичного моделювання в поетичних творах Анатолія Мойсієнка. *Young Scientist*. № 5.1 (81.1). May, 2020, с. 73-77.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СІС – *Словник іншомовних слів* / За ред. академ. АН УРСР О.С.Мельничука. Київ: Гол. ред. УРЕ, 1974. 775 с.

СУМ – *Словник української мови*: в 11-ти тт. Київ, 1970–1980.

REFERENCES

Bilozub, A. (2006). Metaphor in the artistic and poetic speech of Anatolii Moisienko. *Linguistic studies*. Gathering. Science. etc. Vip. 14. Donetsk., S. 181–184. (in Ukr.).

Kononenko, V.I. (2018). *Linguopoetic etudes: monograph*. Kyiv-Ivano-Frankivsk: Prykarpattia National V. Stefanyk University (in Ukr.).

Kononenko, V. (2014). *Text and image*. Kyiv-Ivano-Frankivsk: Prykarpattya National V. Stefanyk University (in Ukr.).

Kravets, L. (2013). Intellectualization of Ukrainian poetic metaphor. *Scientific notes. Series "Philological Sciences" (linguistics)*, 117, 26–29. Kirovograd (in Ukr.).

Matsko, O. (2013). Semantic and stylistic features of comparisons in the poems of Anatolii Moisienko. *Proceedings. Series "Philological Sciences" (linguistics)*, 117, 44–47. Kirovograd (in Ukr.).

Moisienko, A.K. (2006). *Favorites: Poetry and translations*. Kyiv: Phoenix (in Ukr.).

Moisienko, A. (2008). *Language as the world of worlds. Poetics of text structures*. Uman: UDNU (in Ukr.).

Potebnya, O.O. (1985). *Aesthetics and poetics of the word*. Kyiv: Art (in Ukr.).

Rudyuk, T.V. (2017). Epithet word in the system of poetic text of Anatolii Moisienko. *Science and Education a New Dimension. Philology, V(36)*, 52–54. Budapest: [www. http://seanewdim.com](http://seanewdim.com),. Issue ed. URE136. (in Ukr.).

Ukrainets, L.F. (2020). Aesthetics of phonetic modeling in the poetic works of Anatolii Moisienko. *Young Scientist, № 5.1 (81.1). May, 73-77* (in Ukr.).

Статтю отримано 14.05.2022

Iryna Kochan

TERMINOLOGY IN POETIC TEXT

Terminology of many fields of knowledge has become a component of modern language. It is the basis of professional communication, often breaks stylistic boundaries and under the influence of external and internal language factors expands the scope of its operation. Penetrating into the poetic context, the terms denote both the realities of modern everyday life and become a source of artistic imagery. A. Moisienko's poetry has not been considered from this point of view yet, so the article intends to consider the idiosyncrasy of the writer in such a perspective.

Anatolii Moisienko is a well-known Ukrainian poet, author of poetry collections: "I Accept" (1986), "Sonnets and Verlibry" (1996, 1998), "Chess Poetry" (1997), "Seven strings" (2003), "Favorites" (2005), "From the Chernihiv Gardens: New Sonnets and Verlibrs" (2008), "About Veronica Borachok" (2020), etc. He is also known as a translator from German and Slavic languages. Despite his high scientific degree and a worthy position at the prestigious Kyiv University, his soul has always longed for the poetic word, the music of sounds in poetic images. Moisienko as a scientist constantly operates with terms. Moisienko as a scientist constantly operates with terms in his professional activity. This is mainly a philological terminology. However, in his poetic texts we come across the terminology of various spheres of life: flight, airfield, airplane, liner (aviation vocabulary), hard labor, prison (penitentiary), music, melody, sonata, allegro, flute, overture, orchestral, symphony, clarinet, drum, horn (musical), poetry, grotesque, rhyme, epilogue (literary studies), *harvest, scythe, mowers, field, stubble, grass, farmer, harvest, rye (agriculture), icon, pray, fasting (sacred), trolleybus, tram, bus, stop, route (transport), cannon, shot, battle, enemy, protection, rifle (military), lightning,*

storm, rain, wind, snow, sun, clouds, hoga, frost (meteorological), convulsions, body, pain, X-ray, plague (medical), etc. In the literary text there is a rethinking of the term in the figurative plane, where semantic innovations are born, due primarily to the context of use.

The author's linguistic thinking is purely individual. The subject of poetry is extremely broad. Terminology, which covers not only terms but also professionalisms, professional jargons, nomenclature names, in the poetic text rarely performs its main function – the designation of scientific concepts. For the most part, it becomes an integral part of the figurative outline of the work. The poetic word is the bearer of intellectual and emotional memory, which is actualized in certain images, able to express in a condensed form the emotional attitude to the signified, and therefore has its own internal epistemological, socio-psychological potential.

Key words: author's picture of the world, poetic text, idiostyle, terminology, A. Moisienko.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.12>

УДК 811.161.2'38(092)

«ЗГОРАЮТЬ ОЧІ СЛІВ, ЗГОРАЮТЬ СЛІВ ПОВІКИ» (ОБРАЗНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СОМАТИЗМІВ У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО)

БОЙКО

Надія Іванівна,

доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри
української мови, методики її
навчання та перекладу
Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя,
вул. Графська, 2, м. Ніжин, 16611
E-mail: bni_bni52@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0881-743X>

Nadiia

BOYKO,

doctor of philological sciences,
professor, head of the department
Ukrainian language, methods
learn and translate
Nizhyn State
University named after Mykola Gogol,
Grafaska str., 2, Nizhyn, 16611
E-mail: bni_bni52@ukr.net

*Статтю присвячено з'ясуванню особливостей викорис-
тання соматичних одиниць, належних до загальномовного
словника; виявленню їхнього образного потенціалу в поетич-
ній картині світу Миколи Вінграновського. Відзначено ши-
рокий діапазон образного вживання соматичних лексем,
обґрунтовано семантичну специфіку їх функціонування –
через поєднання з етнічно маркованими словами-образами
мрія, надія, пісня, краса, любов (кохання) тощо; уведена
до складу оригінальних, незвично змодельованих тропе-
їчних, емотивно-оцінних структур. Простежено процеси
образотворення на основі асоціативних зближень прямих
і переносних значень соматизмів, зовнішнього і внутріш-
нього портретування ліричного «я», актуалізації етнічних
уявлень про жіночу красу, вроду крізь призму поетичного
мовомислення автора й естетизації семантичних планів со-
матичних лексичних одиниць.*

Ключові слова: соматизми, образний потенціал соматиз-
мів, поетична картина світу, об'єктивація семантичних пла-
нів соматизмів, Микола Вінграновський.

У сучасній лінгвістиці домінує антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ, що передбачає апелювання до людського чинника, до аксіологічних парадигм етносу, до виявлення й аналізу індивідуально-авторських виразово-зображальних (експресивних) засобів у структурі ідіолекту (ідіостилію) окремого письменника. До актуальних та перспективних аспектів належать дослідження індивідуального мовомислення, світосприймання; способів об'єктивації внутрішнього світу людини, психології образності мовотворчості митця – чинників, що моделюють особливості його мовного світу. Сучасні лінгвостилістичні студії зосереджені на специфіці процесів антропоморфізації, моделюванні складних образних структур у художніх контекстах, об'єктивації авторського світобачення і світорозуміння, виразності індивідуальної мови, яка часто залежить від того, «які функції виконують загальномовні засоби в індивідуальній мовній практиці» [Єрмоленко 1999: 305].

Важливо з'ясувати, як знаходять індивідуальне використання соматичні одиниці, належні до загальномовного словника, які семантичні особливості й трансформації їм властиві у функції образних центрів тропеїчних структур, у процесах моделювання метафоричних, метонімічних номінацій, що об'єктивують нетипові погляди художника слова на світ, фрагменти довкілля, поведінку людини, специфічні риси зовнішності та внутрішнього світу, їх зіставлення, «акумуляовані попереднім досвідом народу в серію образів», що відбивають гаму різнопланових емотивно-оцінних характеристик [Бойко 2005: 294].

Творчий шлях М. Вінграновського формувався як під впливом однолітків, так і старших представників покоління шістдесятників (Григор Тютюнник, Дмитро Павличко, Ліна Костенко, Віктор Близнець та інші), а також дещо молодших (Валерій Шевчук, Володимир Дрозд та інші), які, за влучним висловом Івана Дзюби, «ознаменували нову хвилю в українській літературі, визначали обличчя молодого тоді літературного покоління. Їх називали «дітьми війни» [Дзюба 1986: 5].

Дослідники встановили, що в шістдесятників була відсутня споріднена манера мовотворчості, проте помітним стало домінування в мовомисленні багатьох поетів психологізму, тяжіння до філософського наповнення ліричних мотивів, поетичних картин світу (І. Драч, Л. Костенко, Б. Олійник, Д. Павличко); трансформування художньої образності, багатство виразо-

во-зображальних (експресивних) засобів, ускладнення мови поезій (М. Вінграновський, В. Стус, І. Драч, І. Калинець), наявність у їхніх поетичних текстах «широких асоціативно-метафоричних зв'язків» [Зборовська 1999: 78]. Українська література, починаючи з другої половини ХХ століття, тривалий період «переживає час однієї з найінтенсивніших взаємодій традиційних і новаторських стилевих тенденцій» [Глівінська 2004: 4], а тому не втрачають актуальності проблеми «функціонування мови як першооснови стилю в текстах української художньої словесності означеного періоду» [Там само].

М. Вінграновський належить до митців широкого творчого діапазону як у плані мовотворчості, так і мистецького таланту. Доля обдарувала його щедро й розмаїто. Він був і поетом, і прозаїком, і сценаристом, і режисером-постановником, і кіноактором. До поезії автор мав своє особливе ставлення, оскільки саме в поезії вбачав образну першооснову, духовні виміри й джерела своєї мовотворчості, шляхи до естетизації фрагментів довкілля.

75-й випуск часопису «Культура слова» (2011) присвячено різноаспектному аналізу мовотворчості письменника. С. Єрмоленко статтю про поетичний мовосвіт Миколи Вінграновського найменує словами автора, які містять соматизм *долоня*, – «Слово на долоні мови»: *Цвітуть обмерзлі криниці / Холодним квітом мармуровим. / Дитя заснуло на руці, / Як слово на долоні мови...* (Вінграновський 1986: 94). Дослідниця зазначає, що «затишно, тепло, звично Слово на долоні мови, бо ця тепла долоня, як і добра, ніжна материнська рука, завжди підтримає, пригріє, захистить. Для поета Слово – це його дитя: він плекає Слово, пестить його, вірить у нього і довіряє йому всі свої думки й почуття. Поет у мові відкриває Слово, яке промовляє його голосом, його інтонацією, яке на долоні мови запише тільки йому притаманні образи» [Єрмоленко 2011: 6].

Письменницька мовотворчість М. Вінграновського пов'язана з ретельним і постійним пошуком *свого* слова, за допомогою якого митець знаходить способи і засоби для репрезентації індивідуально-авторської образної системи, свого внутрішнього світу, свого ліричного «я». Письменник завжди творчо підходив до моделювання художніх образів, сприймав лексико-семантичне мовне різнобарв'я як визначальний і ключовий чинник для художника слова.

Поетичну творчість М. Вінграновського активно досліджували в мовознавчому й літературознавчому аспектах. Про це свідчать численні монографії і статті, у яких літературознавці високо оцінюють мовну майстерність автора, виділяють із-поміж домінант ідіостилію поета «розкутість» форм висловлювань, поглиблену й витончену метафоричність, а мовознавці – оригінальність мовомислення, «віддалену асоціативність, схильність до словесного експерименту, контрасту тощо» [Глівінська 2004: 5].

У мовотворчості М. Вінграновського дослідники виявили специфіку функціонування окремих слів-образів, акцентуючи на ключових: *мрія, надія, пісня, доля, слово, мова* тощо. Спостережено, що ці опоетизовані образи корелюють із соматизмами, оскільки вони у творчості митця взаємопов'язані, доповнюють один одного або об'єктивують свою образність саме через них, наприклад: *Це слово людської надії, / Це слово крізь хрести і прах, / Крізь тил віків, усе в сльозах, / Пробилось, вижило, зоріє, / Горить у мене на устах!..; ...тихий туман, пригорнувшись до себе, / Вечеряє поле піснями з долин, / Над селами й полем вечеряє небо, / Вмокаючи в ріки хлібини хмарин. / І серце вечеря своїм сподіванням, / І думка-порадниця мріями свіжими, / Вечеряють очі просторами ніжними, / І губи вечеряють чистим мовчанням* (Вінграновський 1986: 97). Народнопоетичні образи *надії, мрії, слова, пісні* доповнені й увиразнені соматизмами – *на устах, серце, губи, очі*.

Внутрішній стан ліричного «я» передано через поєднання слова-образу *пісня* і соматизму *рука*: *Кажу ж, кажу ж у звіреному сні / У зимі, в осені, у літі, у весні. / Весною, літом, восени, зимою / Дві білих пісні рук твоїх зі мною* (Вінграновський 1986: 104). Експресивний потенціал рядків увиразнюють лексичні повтори, що мають темпоральне значення, а також візуально-фонаційний образ, уналежнений до індивідуально-авторських метафоричних структур – *Дві білих пісні рук твоїх зі мною*.

До особливостей поетичної картини світу Миколи Вінграновського належить корелювання соматизмів зі словом-образом *краса*. Як складник української етнічно маркованої картини світу слово-образ *краса* постає в різних поєднаннях із соматизмами. Наявність таких варіантних комбінацій у поетичній картині світу автора зумовлена особливостями його світобачення та світосприймання, гуманістичними чинниками,

тяжінням поетичних текстів до виразного антропоцентризму та етноцентризму. Цьому сприяла й стильова специфіка його поетичної творчості: глибокий психологізм, філософське наповнення візуально-фонаційних образів, мотивів, моделювання в поезії несподіваних і широких асоціативно-метафоричних зв'язків, мотивованих народнопісенними образами-символами, наприклад: *Озер осінніх сонні небеса, / І щучі дні, настроєні на спінінг, / І помідорів на зорі наспілих / Краса притомлена, примружена краса; Я знов коханий... Боже мій! Хороший вік той, у якому живе твій подих долі й мрій, Краси і грації; Брат спав, як і належить хліборобу. / Грудьми до неба і чолом до нього. Яке чоло!.. Яка рука!.. Немає гарніших рук ні в якому краю!* Слово-образ краса персоніфіковано внаслідок поєднання його з епітетами *притомлена, примружена* (у першому контексті), він слугує й об'єктиватором почуттєвої сфери, передаючи захоплення ліричного «я» красою трудівника полів, хлібороба, брата (останній контекст). Оцінний потенціал лексеми розкрито через поєднання із соматизмами *груди, чоло, рука*, повторюваними в контексті. Вони корелюють зі словом-образом краса, його пряме значення увиразнює оклична інтонація, об'єктивована на письмі розділовими знаками.

Слово-образ краса в поетичній творчості автора в поєднанні із соматизмами передає і внутрішню красу (духовність, високість помислів), що живе в пам'яті ліричного героя, наприклад: *В душі моїй печаль стоїть неждана, / В проміннях пам'яті – обличчя дороги. / Душа у кожного прекрасним осіянна, / Бо кожен з них мені не догорів. / Натхнені скромністю і тихою любов'ю, / Вони мені сердечністю цвіли* (Вінграновський 1986: 196). Лексема сакральної семантики душа, виявляючи тяжіння до внутрішнього, високого, духовного, корелює із соматизмом обличчя.

В іншому контексті поєднання слова-образу краса з низкою соматизмів забезпечило оригінальне портретування емоційної (вродливої й молоді) жінки. Водночас таке поєднання породжує складні асоціативні ланцюжки, які визначити й прокоментувати можна по-різному. Незаперечним лишається домінування почуттєвих інтенцій ліричного «я», увиразнених семантикою емотивно-оцінних лайливих слів (*відьма, тиран*) та образною перифразою *хурделиця краси: Ти відьма мого серця. / Я – тиран, / А ти мільйон тиранів. / І невдовзі приглянувсь я, за планом виник план. Твій крупний план – неспинена і рвійна /*

Хурделиця краси, аж племінь по кістках. / Середній план твої – радість мого мрійва. / Загальний план твої – діти на руках... (Вінграновський 1986: 151).

Із-поміж особливостей образної картини світу М. Вінграновського виокремлюємо поєднання соматизмів із лексемами-емотивами *любов, кохання* і їхніми похідними: *Я скучив по тобі, де небо молоде, / Два наших імені розлука вполювала, / Й за руки їх, закоханих, веде, / Отак довіку б їх не розлучала; Священна чаша доброти / В руках всеспільності й любові / І світ, об'єднаний у слові / Краси, і правди, і мети* (Вінграновський 1986: 27). Використання в одному контексті іменників на позначення емоційно-психологічних (на основі семантичних планів лексем *доброта, любов*) виявів внутрішньої людської діяльності вказує на їхню об'єднувачу роль навколо ідеї, мови, універсальних цінностей – *краси, правди, мети*. Стрижнем складної метафорично-символьної структури постає соматизм *руки*, що тримають *священну чашу доброти*.

Внутрішньопортретна характеристика ліричного «я» з використанням соматизмів домінує в поезіях М. Вінграновського і належить до особливостей його поетичної картини світу: *Мій друже, плач! Вона любила, / В колисці губ її гойдавсь / Твій сон любові, і летіла, / Напнувши ніжності вітрила, / Твоя душа, і світ займавсь / Світанням почуттів невпинних / І юних слів напівдитинних – / Як ти любив! Як ти кохавсь!* (Вінграновський 1986: 151). Поєднання соматизму *губи* із низкою найменувань емоційних станів і почуттєвих інтенцій ліричного героя (*плач, любила, сон любові, ніжності вітрила, душа, світання почуттів невпинних, любив, кохавсь*) засвідчує виразну емоційну маркованість поетичного світу автора.

Контексти поезій М. Вінграновського, що містять соматизми у функції зовнішньопортретних характеристик людини, лише на перший погляд є безобразними, емотивно нейтральними, наприклад: *Степліло подихом легким, / Степліло в прикрощах минулих / Тепло заснулої руки, / Тепло вродливих губ заснулих...* (Вінграновський 1986: 45). Семантичні плани повторюваних лексем *степліло, тепло* та оцінного прикметника *вродливий* умотивовують думку про відсутність абсолютно емотивно й аксіологічно нейтральних (немаркованих) контекстів із соматизмами в поезіях автора.

Спостережено, що назва останньої поетичної збірки М. Вінграновського («Губами теплими і оком золотим»

(1984) містить два соматизми. І. Дзюба її характеризує так: «Дивовижна оця невеличка книжечка... в ній на кожній маленькій «діляночі» буття стільки й предметної реальності, і химерії, і казки, і доброї витівки, і гумору, і загамованої жури: найбуденніші будні людини і природи постають як світова містерія...» [Дзюба 1986: 11]. Порівняймо з інтонаціями юнацького максималізму, активною громадянською позицією, яку проголошував молодий Вінграновський, використовуючи со матизми: *Творись, мій труд! На тебе ми проллєм / Всі грози дня, а не чорнильну воду! / Для мене найпроблемніша з проблем – / Проблема **серця і чола** народу.*

Образні побудови в поетичних творах М. Вінграновського репрезентовані контекстами, що засвідчують уживання соматизмів з індивідуально-авторськими новотворами, які номінують емоційні стани й реакції ліричного героя: *Поблимало **впівцастя** – й будь здоров! / Пісочок хитрий: наче він з **невчора**... / Посушу сірники в твоїм **волосі*** (Вінграновський 1986: 175); *Солом'яними стиглими **руками** / Мене всього зненацька обекла, / Та зупинилась скирта: біля мене / Стояла жінка світла і чужа, / Із мовою нерідною для скирти, / З великими, як **зненависть, очима**, / В яких любов гойдалася моя...* (Вінграновський 1986: 66). Соматизми перебувають у полі рефлексії над прямими й переносними семантичними планами лексем у функції контекстуально мотивованих означень до соматизмів (*солом'яні стиглі **руки***), їхніх порівняльно-зіставних аксіологічних висновків (*світла і чужа*) та порівняння глибини емоцій з параметричними ознаками соматизма *очі*.

Асоціативність образної системи автора із центром «соматизм» та контекстуальні зв'язки різнопланових емотивно-оцінних значеннєвих планів лексем виявляють метафоричні моделі, у яких домінують емоційні стани: *Чорняве **полум'я**, чорняву ту **завію** / Узяв у **душу**, як блакитний сон. / А чути плач – то плаче телефон, / Просунувши у ніч свою холодну **шию*** (Вінграновський 1986: 46). Контекст репрезентує візуальний метонімічний образ (колір волосся – чорнява дівчина), виразнений зіставними семантичними планами ад'єктивів *чорний – блакитний*. Випадки поєднання зовнішніх рис і внутрішнього портретування людини в поезіях автора не є епізодичними: *Припало, пригорнулось, причинилось, / Заплакало і – нікма утекло / Чорняве **полум'я** з **печальними очима*** (Вінграновський 1986: 46). Контексти об'єктивують традиційне для етноментальної свідомості українців образне зіставлення: *емоція – вогонь (полум'я)*.

Ключовою лексемою образної вербалізації почуттєво-емоційних станів ліричного «я» слугує соматизм *серце*, що належить до максимально навантажених екзистенційними семантичними планами: *Вашій мрії я **серцем** **заграю** / В бузинуву сопілку дитинства*

свого; **Щеміло серце** по усіх усядах, / І обнімались – при базарі й людях – / До **шиї шия** – соняшник з конем (Вінграновський 1986: 71). Контексти виявляють як традиційні фразеологізовані образні парадигми семантичних планів субстантива *серце* (1), так і відхід від них та актуалізацію індивідуально-авторських асоціацій виразного антропоцентричного спрямування (2), наприклад: 1. **Доки в серці бажання не пізні**, / Доки юності чиста пора, – / **Подаруй мене, Земле, Вітчизні / І води подаруй із Дніпра; Серце в серце і руки в руки.** / Ми клялися в **душі до дна** (Вінграновський 1986: 87). 2. **Прилетіли коні – ударили в скроні.** / **Прилетіли в серпні – ударили в серце.** / **Отакі-то коні – сльози на долоні** (Вінграновський 1986: 177); **Кого мені в розхристаному полі?** / **Тут серце переборює думки; І серце вечеря** своїм сповіданням, / **І думка-порадниця мріями свіжими / Вечеряють очі просторами ніжними, / І губи вечеряють чистим мовчанням...** (Вінграновський 1986: 97).

В індивідуально-авторській інтерпретації почуттєво-емоційних станів ліричного героя соматизм *серце* безпосередньо пов'язаний із семантичними планами інших найменувань частин тіла, що зазвичай слугують метонімійними заміниками лексеми : *І сміх, і шепіт серцю милий, / Гуцулки погляд чорнокрилий; Собі ми знаєм ціну не з учора... / Наш голос дихає, і серце не мовчить... / Іде по наших спинах Чорногора, / Та в пальцях нетвердих м'яке перо не спить...* (Вінграновський 1986: 109).

Художню майстерність та нестандартність образного мовомислення М. Вінграновського виявляють моделі із центром «соматизм», що поєднують кілька таких найменувань, маніфестуючи несподіваність асоціативних зв'язків та актуалізуючи почуттєво-емоційні й аксіологічні значеннєві плани: *І карі очі, і голівку кару / Звело дівча на ту над гаєм хмару* (Вінграновський 1986: 57); *Вашим ім'ям сповнять гортань / І тихотихими губами / Проміння пальчиків гортать...* (Вінграновський 1986: 90); *Карим оком, чорною бровою / Ти мене у серці понесеши* (Вінграновський 1986: 26). Образний потенціал соматичних найменувань *очі, голівка, брови* та ін. в ідіолокті автора безпосередньо пов'язаний із їхньою можливістю метоніміїної заміни макрообразу *людина*.

Оригінальність образної системи поетичних творів М. Вінграновського із застосуванням соматизмів простежено й у багатьох інших контекстах, де поєднано тропи: 1) епітет і порівняння: *Коли твоя рука солодка, ніби слава, / Червонооким пальчиком майне / В лимонній тиші...* (Вінграновський 1986: 76); 2) епітет і метафору: *Щока, та тінь, та тінні очі, / І ми самі на самоті... / І дощ цілує опівночі / Кульбаби очі золоті* (Вінграновський 1986: 96); *Тут океанні очі – море-море. / Далеко йти – далеку даль нести* (Він-

грановський 1986: 29). У контексті метафоричний епітет *океанні* до ключового соматизма *очі* увиразнює його колірні та параметричні семантичні плани, збагачені й метафоричною моделлю у формі орудного відмінка; 3) кілька епітетів: *І золоті вогневі очі, / Де обнялись життя і смерть* (Вінграновський 1986: 27); *Я журюсь... Вчорашніми очима я дивлюсь / В твої сьогоднішні передвечірні очі* (Вінграновський 1986: 104); *Осінніми імлистими устами / Не бий, не ріж, не доріжай мене* (Вінграновський 1986: 171). В останньому прикладі образність контексту виявлено на основі поєднання трьох епітетних семантичних планів (часових (*осінніми*), зорових та дотикових (актуалізованих на основі художнього означення *імлистими* (прикметник від *імла* («повітря, густо насичене водяною парою; туман» – СУМ IV: 19)); 4) повтори епітетів та соматизмів: *Я так не міг! Мабуть, моя колиска / Гарячими руками колисалась... / І глиняна моя у квітах миска / Гарячими руками наливалась...* (Вінграновський 1986: 198). У контексті соматизм *руки* забезпечує моделювання образу найріднішої людини – матері. Образний потенціал узуальної синекдохи як різновиду метонімії увиразнює повторюване означення, апелюючи до почуттєвої сфери на основі актуалізації переносного вживання багатозначного ад'єктива («//Який виражає, пристрасть, сильне почуття» – СУМ II: 37).

Діапазон образного потенціалу соматизмів у поетичній картині світу М. Вінграновського надзвичайно широкий – від лексико-семантичної до тропеїчної й етнолінгвальної парадигм. Ключові семантичні вектори його об'єктивації – це поєднання соматизмів з етнічно маркованими словами-образами *мрія, надія, пісня, доля, краса, любов (кохання)* та ін. Образність соматизмів виявляється у складі оригінально змодельованих тропеїчних, емотивно-оцінних, асоціативно увиразнених мовних структур та крізь призму індивідуально-авторської естетизації семантичних планів соматичних лексичних одиниць.

Частотність використання соматизмів уможливило характеристику образних структур із центром «соматизм» через хронологічно-світоглядні й етнолінгвальні, культурологічно зорієнтовані авторські інтенції, їх об'єктивацію і вплив на загальний експресивний план усього висловлення. Повноту реалізації образного потенціалу соматизмів забезпечують контексти, у яких репрезентовано комплексні моделі, що поєднують кілька образно маркованих соматичних лексем. Такі образні моделі засвідчують оригінальність мовомислення М. Вінграновського, його вміння знаходити неочікувані асоціативні зв'язки, виявляючи індивідуально модифіковану й багату систему емотивно-оцінних значеннєвих планів соматизмів.

Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія. Ніжин: Аспект Поліграф, 2005.

Вінграновський М. С. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1986.

Глівінська Л.К. Лексична ідіосистема в поезіях М. Вінграновського: автореф. ...канд. філол. наук: спеціальність 10.02.01 – українська мова. Київ, 2004.

Дзюба І. Духовна міра таланту. *Вінграновський М. С. Вибрані твори /* передм. І. Дзюби. Київ: Дніпро, 1986. С. 5–22.

Дядченко Г. В. Соматизми в українській поетичній мові кінця ХХ – початку ХХІ століття: лексико-семантична та тропейна парадигми: автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 2014.

Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ, 1999.

Єрмоленко С.Я. «Слово на долоні мови». *Культура слова*. 2011. Вип. 75. С. 6–13.

Захалаявко І.С. Експресивний потенціал соматизмів в ідіолекті Миколи Вінграновського. *Вісник студентського наукового товариства*: зб. наук. праць. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2019. Вип. 22. С. 125–127.

Зборовська Н. Шістдесятники. *Слово і час*. 1999. № 1. С. 74–80.

Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

REFERENCES

Boiko, N.I. (2005). *Ukrainska ekspresyvnna leksyka: semantychnyi, leksykohrafichnyi i funksiionalnyi aspekty: monohrafiia*. Nizhyn: Aspekt Polihraf (in Ukr.).

Vinhranovskyi, M. S. (1986). *Vybrani tvory*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.).

Hlyvynska L.K. (2004) *Leksychna idiosystema v poeziiakh M. Vinhranovskoho: avtoref. ...kand. filol. nauk: spetsialnist 10.02.01 – ukrainska mova*. Kyiv (in Ukr.).

Dziuba, I. (1986). *Dukhovna mira talantu. Vinhranovskyi M. S. Vybrani tvory*. Kyiv: Dnipro, 5–22 (in Ukr.).

Diadchenko, H. V. (2014). *Somatyzmy v ukrainskii poetychnii movi kintsia XX – pochatku XXI stolittia: leksykosemantychna ta tropeichna paradyhmy: avtoref. dys. kand. filol. nauk*. Kyiv (in Ukr.).

Yermolenko, S.Ya. (1999). *Narysy z ukrainskoi slovesnosti (stylistyka ta kultura movy)*. Kyiv (in Ukr.).

Yermolenko, S.Ya. (2011). «Slovo na doloni movy». *Kultura slova*, 75, 6–13 (in Ukr.).

Zakhalyavko, I.S. (2019). *Ekspresyvnnyy potentsial somatyzmiv v idiolekti M. Vinhranovskoho. Visnyk studentskoho naukovooho tovarystva*, 22, 125–127 (in Ukr.).

Zborovska, N. (1999). *Shistdesiatnyky. Slovo i chas*, 1, 74–80 (in Ukr.).

Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980 (in Ukr.).

Статтю отримано 10.09.2022

Nadiia Boyko

**«EYES BURN WORDS, WORDS BURN EYELIDS»
(IMAGINARY POTENTIAL OF SOMATISMS IN THE POETIC
PICTURE OF THE WORLD C: A MFC @ VINHRANOVSKYI)**

The article clarifies the peculiarities of the use of somatic units belonging to the general language dictionary; their imaginative potential is revealed in Mykola Vinhranovskiy's poetic picture of the world. A wide range of figurative use of somatic lexemes is noted, the semantic specificity of their functioning is substantiated – due to the combination with ethnically marked words-images *dream, hope, song, beauty, love*, etc.; the introduction of original, unusually modeled tropeic, emotional and evaluative structures.

Processes of image formation based on associative convergences of direct and figurative meanings of somatisms, external and internal portraiture of the lyrical “I”, actualization of ethnic ideas about female beauty, beauty through the prism of the author's poetic language thinking and aestheticization of semantic plans of somatic lexical units are traced.

The range of the figurative potential of somatisms in M. Vinhranovskiy's poetic picture of the world is extremely wide – from lexical-semantic to tropeic and ethnolinguistic paradigms. The key semantic vectors of its objectification are a combination of somatisms with ethnically marked words-images *dream, hope, song, beauty, love*, etc. The imagery of somatisms is revealed in the composition of originally modeled tropeic, emotive-evaluative, associatively expressed linguistic structures and through the prism of individual authorial aestheticization of the semantic plans of somatic lexical units.

The frequency of the use of somatisms enables the characterization of figurative structures centered on “somatism” through chronological-worldview and ethnolinguistic, culturally oriented author's intentions, their objectification and influence on the general expressive plan of the entire expression. The full realization of the imaginative potential of somatisms is provided by contexts in which complex models combining several somatisms are represented. Such figurative models testify to the originality of M. Vinhranovskiy's linguistic thinking, his ability to find unexpected associative connections, revealing an individually modified and rich system of emotional and evaluative meaning plans of somatisms.

Key words: somatisms, figurative potential of somatisms, poetic picture of the world, objectification of semantic plans of somatisms, Mykola Vinhranovskiy.

**«ПАНІ ЗВЕЛІЛА ЗАРАЗІСІНЬКО СТУЛИТИ ГУБУ»
(ВИРАЖАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ПРИСЛІВНИКІВ-
ДЕМІНУТИВІВ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ
АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО)**

ДІЛЬНА

Оксана Андріївна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри гуманітарної
освіти Львівського обласного
інституту післядипломної
педагогічної освіти;
вул. Огієнка, 18а, Львів,
Львівська область, 79007
E-mail: dilnamartynyak@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7798-7374>

Oksana

DILNA,

PhD in Philology, Docent of the
Humanities Education Department of
Lviv Regional Institute of Post-Diploma
Pedagogical Education;
Ohienka St., 18a, Lviv,
Lviv region, 79007
E-mail: dilnamartynyak@gmail.com

У статті проаналізовано стилістичні функції прислівникових демінутивів у прозових творах Агатангела Кримського. Виділено дві категорії похідників: ті, що утворені від прикметників зі значенням здрібнілості; ті, у яких демінутивний суфікс додають безпосередньо до твірної основи у процесі творення прислівника. Зосереджено увагу на тому, що прислівники-демінутиви здебільшого виступають засобами увиразнення, надають висловлюванню особливого колориту, суттєво не змінюючи значення твірної основи.

Ключові слова: виражальні можливості, стилістична функція, демінутив, демінутивний суфікс.

Називаючи українську мову милозвучною, зазвичай маємо на увазі її властивість уникати збігу голосних і приголосних звуків, що виявляється в низці чергувань. На нашу думку, такий підхід спрощує розуміння і трактування поняття милозвучності, адже не враховує мовних засобів інших рівнів, окрім фонетичного, які співтворюють у цьому процесі.

Українська мова має багатий арсенал засобів емоційного вираження, приміром, демінутиви, які утворюють від слів усіх

самостійних частин мови. Л. Скалозуб припускає, що саме завдяки зменшено-здрібнілим формам слова «українська мова й характеризується надзвичайною милозвучністю» [Скалозуб 2012: 157]. Тобто милозвучність – це не лише «здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання та до створення звукових образів у висловлюванні» [Українська мова 2000: 342], але й роль морфем, лексем, графем та інших одиниць, які надають мові відповідного стилістичного колориту, експресії та емоційності.

Демінутиви, окрім первинної функції називати зменшені предмети, поняття, ознаки тощо, здебільшого розширюють свої можливості в художній мові, допомагаючи виражати широку палітру смислових відтінків, емоцій і почуттів. Нові значеннєві відтінки слова в українській мові творять здебільшого за допомогою суфіксів, серед яких і демінутивні.

В. Самойленко слушно зазначає, що демінутивні суфікси можуть змінювати зміст лексеми як на мейоративне (позитивне), так і на пейоративне (негативне) значення, або не створювати оцінного значення загалом [Самойленко 2020: 106]. Отже, не змінюючи денотативного значення твірної основи, ці суфікси надають новотвору суттєвого емоційно-оцінного навантаження, яке часто є не менш важливим, ніж поняттєве [Федоренко 2005: 86], бо створює потрібне стилістичне звучання.

Дослідження демінутивних утворень уже тривалий час перебуває в сфері зацікавлення українських мовознавців (Г. Хомечко, Г. Сагач, Л. Шутак, М. Кравченко, О. Бондар, Н. Руда, О. Федоренко, Л. Скалозуб, Л. Бойко, С. Каленюк). Найчастіше дослідники зосереджуються на аналізі здрібнілих іменників і прикметників, хоча похідники від слів інших частин мови так само мають значний стилістичний потенціал.

Загальновизнаною є думка, яку підтверджують стилістичні ремарки у словниках, що демінутиви належать до сфери розмовної мови. Тому їхнє використання в художньому стилі «маркує текст наближеністю до розмовного звучання» [Андреева 2019: 70]. Окрім цього, традиційно вважають, що слова зі зменшено-пестливими суфіксами використовують для стилізації під народнопоетичну творчість [Бойко 2010: 383]. Приміром, С. Єрмоленко твердить, що «той, хто знайомиться з пісенною мовою, не може не помітити, що навіть слова, зміст яких не викликає ніяких позитивних емоцій, набувають у піснях здрібніло-пестливої форми» [Єрмоленко 1999: 110]. Г. Сагач називає

ває зменшено-пестливі суфікси «засобами-актуалізаторами національної специфіки української мови» [Сагач 1977: 6].

Мова художньої прози Агатангела Кримського тривалий час не була об'єктом зацікавлення українських мовознавців, але заслуговує на окреме дослідження, адже це допоможе довершити мовний портрет знаного науковця й непересічного літератора.

Аналізуючи мовне оформлення оповідань А. Кримського, зокрема таких, як «Батьківське право», «Перші дебюти одного радикала», «Та хто ж таки справді винен?!», «З літопису преславних діянь панів Присташів» («Жид-погонич», «Сирота Захарко», «В народ!») і «Бейрутські оповідання» («Растлініє нравів», «Соломониця, або Соломон у спідниці»), що вміщені в п'ятитомному виданні творів письменника, переконуємося в наявності низки мовних засобів, що відіграють ключову роль у творенні індивідуального стилю Кримського-письменника.

Серед мовних засобів, що надають прозовим текстам Агатангела Кримського особливої виразності, найбільш помітними й оригінальними є демінутивні прислівники. На підставі проведеного стилістичного аналізу оповідань можемо виділити серед них дві групи: 1) прислівники-демінутиви, що виражають зменшену ознаку іншої ознаки або дії; 2) прислівники-демінутиви, що не мають здрібнілого значення, а лише дублюють значення мотивувального слова.

До першої групи належать здебільшого прислівники, що утворені за допомогою суфікса *-о* від якісно-кількісних прикметників-демінутивів із суфіксами *-есеньк-/ісіньк-, -еньк-/оньк-*. Особливістю цих похідників є те, що здрібніле значення вони успадковують від мотивувальних прикметників і «зберігають здатність виражати ознаку суфіксами суб'єктивної оцінки» [Прилипко 1999: 52]. Зменшену ознаку також виражають окремі похідники, мотивовані прислівниками міри і ступеня.

Прислівники із суфіксом здрібності *-есеньк-/ісіньк-* посилюють ступінь вияву названої мотивувальним прикметником ознаки, вказують, що вона виявляється значною чи дуже високою мірою. Отже, відіграють стилістичну роль, наближену чи тотожну до тієї, яка притаманна ступеньованим формам прислівника, наприклад: *Хлопець удавав спокійного і звичай-несенько вклонився панам* (КА: 498); *Адже без того «шкодливого жрецького класу» любісінько, мовляв, можна перебутися* (КА: 509); *Здається, що як реаліст, так і ідеаліст однакові-*

сінько були п'яненські (КА: 389); ...*витягти ноту так високо та тонесенько* (КА: 504); *Ви, пане геній Химченко, задля нас є точнісінько такий самий ученик, як і всі...* (КА: 407). У наведених прикладах прислівники підкреслюють особливий спокій, притаманний поведінці оповідача або персонажа, який виконує дію. А повтор того самого демінутива підкреслює спокій природи, стан довкілля: ... *море тихесенько-тихесенько плескалося* (КА: 595).

Вказівка на високий ступінь вияву ознаки іншої ознаки чи дії в поєднанні з пестливо-голубливим тоном, який створюють прислівники з демінутивними суфіксами, часто виразно контрастує зі змістом висловлювання, у якому мовець критикує вчинок персонажа. Завдяки прислівникам, що мотивовані прикметниками-демінутивами, ця критика, з одного боку, звучить дещо іронічно, а з другого, до певної міри завуальовано, наприклад: *От і той кожух: Грицько, я ж знаю, тепер його носе спокійнесенько, не почуває нікоторого гріха...* (КА: 488); ... *в школі панує деспотичний авторитет і педагоги спокійнісінько переступають усяку справедливість* (КА: 370). Характеризуючи дії, виконувані персонажами, автор наголошує на їхньому спокої та незворушності в конкретних життєвих ситуаціях, що, на думку мовця, є зухвалістю.

Прислівник відприкметникового походження *легесенько*, називаючи ознаку, зменшує міру її вияву і підкреслює делікатність, малопомітність. Приміром: *І нехай-но цар московський легесенько порушить губами – запанує по цілому світі мир і тиша або запалає всесвітня війна* (КА: 563); ...*чисто всіх батьків можна легесенько переконати* (КА: 599).

Прислівники із суфіксом *-еньк/-оньк-* у прозових творах письменника використано з метою увиразнити мову, надати їй особливої милозвучності й голубливого тону. Ці утворення підсилюють якісну ознаку, вказуючи на високий ступінь її вияву, а саме: *Подорожніх понабиралося в цвіткінську залу вже чималенько* (КА: 476); *Батьки тих дівчат, які вчилися в «Бакурат ель-их-сен», теж могли сьогодні радіти чималенько* (КА: 596). У мові оповідача прислівникові форми виражають його трепетно-співчутливе ставлення до персонажів, про життя яких він розповідає. Це свідчить про особливе авторське людинолюбство. Автор підкреслює все «позитивне в героях використанням демінутивних суфіксів» [Самойленко 2020: 107].

Нерідко прислівникові демінутиви на *-еньк/-оньк-* автор умисне вводить у невідповідний контекст, аби увиразнити висловлювання. У цьому разі пестливо-голубливий тон, який створює прислівник, логічно суперечить діям і вчинкам, про які йдеться, а саме: а) байдужість до важливої події: *Всім іншим педагогам було байдуженько, що одбувається така священна справа, як читання одміток* (КА: 390); б) спокій на фоні нервового збудження мовця: *«Мабуть, заробила», – питаю я привітненько, а сама аж трусяся та колотюся, чую навіть, як серце мені лускотить од злості* (КА: 451); в) спокій, що супроводжує різку категоричну відмову: *...та й сказала була Катерині Йванівні дуже солоденько і з великою християнською добродушністю, що не дасть їй тих листів...* (КА: 593). Такі висловлювання з уст оповідачів і оповідачок засвідчують іронію та неабияке почуття гумору автора.

В іншому контексті прислівник-демінутив вдало пом'якшує ознаку іншої ознаки або дії і висловлювання загалом. Попри значний вияв ознаки, розуміємо, що той, хто виконує дію, робить це дуже делікатно й невимушено, наприклад: *...а вже ж воно частенько буває так, що своїх власних гадок і засад хлопець-підліток не встиг іще виробити* (КА: 370); *Корніцький аж надто хитренько засміявся і глузливо прикусив спідню губу* (КА: 405); *Тоді й дівчата сміленько і жартівливо одказували їм дещо, не зходячи зі своїх місць* (КА: 554).

Виразний просторічний колорит у тексті створює поєднання в одному реченні прислівникових демінутивів із лайливою лексикою, приміром: *Скотина! – пробубонів князь, уже як Химченко одійшов далеченько* (КА: 387). Тут чітко розмежовуємо висловлювання персонажа і мову автора. Людинолюбство автора засвідчує використання здрібніло-пестливої форми, яка пом'якшує і згладжує ефект від грубого висловлювання персонажа.

Характерним для художньої мови Кримського є розмовний прислівник *плохенько*, про що свідчить використання цитат із твору автора як ілюстративного матеріалу в одинадцятитомному Словнику української мови. Вжито це слово у двох значеннях: 1) спокійно: *Спершу всі сиділи мовчки, плохенько* (КА: 482); *...а я прощаю, – вона плохенько махнула рукою* (КА: 500); 2) кволо: *Мовчить або плохенько відкаже: «А куди мені тепер подітись?!»...* (КА: 460); *– Та я ж тим шматочком не заївся, – плохенько сперечався Захар* (КА: 487). Прикметно, що

прислівник, характеризує дію, применшує ступінь її вияву і створює співчутливо-прихильний колорит мови.

Прислівник міри і ступеня *трішечки*, пом'якшуючи висловлювання, указує на менший вияв ознаки дії, приміром: ...*тричі вилаяла юного «дарвініста» пані. Захарко трішечки сторопів* (КА: 483). В іншому контексті ступінь вияву ознаки дії автор додатково применшує, повторюючи двічі ту саму здрібнілу форму: – *Може б, ви трішечки-трішечки підсобили мені?..* (КА: 469).

Утворений від зменшено-пестливого прислівника заперечний похідник *нітрішечки* особливим чином характеризує дію. З одного боку, демінутив додатково применшує значення мотивувального прислівника *трохи*, а з другого боку, частка *ні* заперечує значення прислівника, засвідчуючи неможливість навіть такого малого ступеня вияву ознаки дії. Наприклад: *Вони стояли по коліна в воді, але не конфузилися нітрішечки* (КА: 432). У цьому випадку демінутив можна замінити стилістично нейтральним прислівником *зовсім*, який також указує на відсутність дії, названої дієсловом.

До другої групи демінутивів належать ті новотвори, що в семантичному плані зовсім не видозмінюють значення твірного слова. Це похідники, утворені безпосередньо від прислівників часу, місця, міри і ступеня, способу дії за допомогою різних суфіксів здрібності (*-ісіньк-, -ечк-, -еньк-*).

У прозовій мові А. Кримського поширений розмовний прислівник-демінутив *заразісінько*, що надає висловлюванню пестливо-голубливого тону, хоча й позбавлений здрібнілого значення. Він, як і його мотиватор *зараз*, вказує на час дії. У художніх текстах Кримського цей похідник використано у двох значеннях: 1) у той самий момент; негайно (його еквівалентом може слугувати менш стилістично виразне поєднання прислівника *зараз* із часткою *же*): *Декотрі, помолнені з довгої наради, заразісінько вибралися додому* (КА: 390); *Захар був радніший іще диспутувати на цю тему, але пані звеліла заразісінько стулити губу* (КА: 485); 2) моментально, відразу: ...*але заразісінько, нахмуривши брови, рішуче промовив тівогосом* (КА: 373); *Скоро він роззявляв рота та починав свою айнову ноту, заразісінько роззявляли рота й вони та й підтягали братові дуже енергічно* (КА: 540). Демінутив надає висловлюванню особливої виразності, милозвучності, просторічного колориту і викликає прихильне ставлення до персонажів.

Побутовують у прозових творах Кримського прислівники із суфіксом *-ечк-*, які виражають здрібніло-пестливе значення та мають яскраве емоційно-експресивне навантаження. Цей словотворчий формант творить похідники від прислівників різних розрядів, зокрема: способу дії, міри і ступеня, часу, місця.

Особливого розмовного колориту й голубливого тону текстові надає здрібнілий похідник від прислівника *так*, який не змінює значення мотивувального слова і так само вказує на спосіб дії, підтверджуючи, що дія відбувається по-особливому, приміром: *Звісно, коли б він зваживсь **оtakeчки** розмовляти з батьком під який-небудь інакший час, а не сьогодні, то справа не скінчилася була б добром задля нього* (КА: 382); *Я із рік прожив у Неморожі, то й сам трохи не звик **оtakeчки** говорити* (КА: 485). Прислівник характеризує дію, що названа дієсловом **розмовляти**, тобто йдеться про манеру розмови, яка видається мовцеві недоречною в цьому контексті. Одночасно прислівник пом'якшує тон висловлювання.

Демінутив *takeчки* в іншому контексті дублює значення прислівника *дуже*, але в стилістичному плані є більш виразним, а в семантичному – більш утаємниченим: *Чоловік той тоді й спитавсь, чого це я сумую, та спитавсь **takeчки** прихильно* (КА: 455); *Це так він говорить у товаристві, та **takeчки** печаловито* (КА: 460).

Виразним засобом стилізації слугує розмовний прислівник *тутечки*. Цей похідник дублює значення мотивувального прислівника місця *тут* і не має жодних додаткових значеннєвих відтінків, але надає висловлюванню особливого розмовного колориту. Він слугує засобом позитивної характеристики персонажів, які використовують цей прислівник у своєму мовленні, наприклад: – *Я не мо...жу, тату, бути **тутечки**, як... ви... читатимете. Я не можу, бо мені... – з плачем говорив Гнат* (КА: 376); *І де він вивчивсь тій невірній пісні? **Тутечки** такої не співають* (КА: 443); *Тю-тю на тебе? Яке **тутечки** тобі діло? Ти ще мені не пані!* (КА: 484).

Виключно засобом увиразнення слугує прислівник *теперечки*, утворений за тією ж словотвірною моделлю. У семантичному плані він дублює мотивувальний прислівник часу *тепер*, а в стилістичному – наділяє висловлювання відтінками розмовності й пестливості: *Хто знає, може, саме **теперечки** впало в молоду хлопчаєву душу перше насіння безвірства?* (КА: 383); – *Ой, кумо, – бідкалася та жінка, що до неї найпершої*

зайшов Олесь, – дивіться, який **теперечки** світ настав! (КА: 522), В Бейруті **теперечки** аж двоє медичних факультетів з європейськими професорами... (КА: 537). Рідше у прозовій мові Кримського натрапляємо на здрібнілий прислівник *тепереньки*, що так само надає висловлюванню просторічного відтінку: *Ні на що мені швець **тепереньки**?* (КА: 520).

Значний стилістичний потенціал має прислівник часу *недавнечко*, хоча виражає те саме значення, що і його мотиватор *недавно*. Аналізуючи конкретні приклади використання, припускаємо, що він хронологічно наближає подію, яку характеризує, зменшує часовий проміжок: *Отого, що йому **недавнечко** жінка померла та покинула шестерко дрібних жиденят* (КА: 431); *...**недавнечко** я довідався, що одна з них спокійнісінько шила собі щось у неділю і всі школярки на те дивилися* (КА: 561); ***Недавнечко** Трохим сказав Мотрі, що далі вона вже й хазяйнуватиме...* (КА: 460); *...**недавнечко** мусив я сто карбованців оддати в пансіон за твою сестру, а оце тепер доведеться за тебе платити* (КА: 475).

Аналізуючи демінутивні прислівники в художній мові Агатангела Кримського, переконуємося в їхньому невичерпному стилістичному потенціалові. Це однаковою мірою стосується тих прислівників, що виражають здрібніле значення, і тих, що лише дублюють семантику мотиваторів. Демінутиви обох груп з'яскравлюють авторську мову та беруть участь у творенні ідіостилю письменника. Часто саме ті словотвірні засоби, що позбавлені можливості змінювати семантику мотивувального слова, надають йому більше стилістичних відтінків, ніж ті, що творять слова з новим значенням. Важливість демінутивів засвідчує те, що Агатангел Кримський застосовує їх навіть тоді, коли контекст не передбачає здрібнілого значення, отже, «демінутиви чітко засвідчують ставлення автора до зображуваного» [Андрєєва 2019: 71], яке завжди є прихильним і співчутливим. Широка палітра стилістичних відтінків, що їх надають висловлюванню здрібнілі форми прислівників, – від співчутливо-прихильного до іронічного – дають можливість читачеві порізнено інтерпретувати текст, знаходити щоразу нові конотації. У цьому й виявляється майстерність письменника, що створює на основі звичних мовних засобів авторські стилістичні явища, цікаві й продуктивні для різнопрочитання і глибокого багатаспектного аналізу.

Андрєєва Т. Стилістичне навантаження демінутивів у поезії Тараса Шевченка. *Одеський лінгвістичний журнал*. 2019. Вип. 13. С. 64 – 76.

Бойко Л.П. Стилістичні можливості суфіксів суб'єктивної оцінки в поезії Д.Павличка. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Частина 3. С. 382 – 388.

Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 1999.

Прилико Н.П. Структура й генеза прислівників. *Говірки Чорнобильської зони: Системний опис*. / П.Ю.Гриценко, Г.В.Воронич, Л.І. Дорошенко та ін. Київ, 1999. С. 51 – 60.

Сагач Г.М. Эмоциональные суффиксы имен существительных в современном украинском литературном языке: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.02. «украинский язык». Киев, 1977. 28 с.

Самойленко В.В. Специфіка використання демінутивів у сучасних творах для дітей. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13. Т. 1. С. 104 – 107.

Скалозуб Л.Г. Дериваційні особливості демінутивної лексики (на матеріалі творів Марка Вовчка та Остапа Вишні). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2012. Вип. 5. С. 157 – 164.

Українська мова: Енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000. 752 с.

Федоренко О.Д. Емотивно-оцінна функція демінутивів у газетній комунікації. *Стиль і текст*. Вип. 6. Київ: Інститут журналістики, 2005. С. 83 – 87.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

КА – Кримський А.Ю. Твори: У 5 томах. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1972.

REFERENCES

Andreyeva, T. (2019). Stylistic load of diminutives in Taras Shevchenko's poetry. *Odesa Linguistic Journal*, 13, 64 – 76 (in Ukr.).

Boiko, L.P. (2010). Stylistic potential of suffixes of subjective evaluation in D. Pavlychko's poetry. *Topical Issues of Slavic Philology*, XXIII (3), 382 – 388 (in Ukr.).

Yermolenko, S.Ya. (1999). Outlines of Ukrainian literature (stylistics and culture of language). Kyiv: Dovira (in Ukr.).

Prylypko, N.P. (1999). The Structure and genesis of adverbs. *Subdialects of Chornobyl zone: systemic description*; P.Yu. Hrytsenko, H.V. Voronych, L.I. Doroshenko et al. Kyiv, 51 – 60 (in Ukr.).

Sahach, H.M. (1977). Emotional suffixes of nouns in modern Ukrainian literary language: Extended Abstract for Candidate of Humanities Dissertation: speciality 10.02.02. “Ukrainian language”. Kiev (in Rus.)

Samoilenko, V.V. (2020). Specifics of using diminutives in modern works for children. *Transcarpathian Philological Studies*, 13 (1), 104 – 107 (in Ukr.).

Skalozub, L.H. (2012). Derivative peculiarities of diminutive lexis (based on Marko Vovchok’s and Ostap Vyshnia’s works). *Topical issues of Philology and Translation Studies*, 5, 157 – 164 (in Ukr.).

The Ukrainian Language: Encyclopedia (2000). Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P. Bazhana (in Ukr.).

Fedorenko, O.D. (2005). Emotive and evaluative function of diminutives in newspaper communication. *Style and text*. Kyiv. Institute of Journalism, 6, 83 – 87 (in Ukr.).

LEGEND

KA – Krymskyi, A.Yu. (1972). Works: In 5 Volumes. V. 1. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Статтю отримано 29.08.2022

Oksana Dilna

«PANI ZVELILA ZARAZISINKO STULYTY HUBU» (EXPRESSIVE FUNCTIONS OF DIMINUTIVE ADVERBS IN AHATANHEL KRYMSKYI'S PROSE WORKS)

The article analyzes stylistic functions of adverbial diminutives in Ahatanhel Krymskyi’s small prosaic works, namely in the following stories: “Father’s Right”, “A Radical’s First Debut”, “Who really is to Blame?!”, “From the Manuscript of the Glorious Deeds of the Prystashis gentry” and “Beirut Stories”. Two categories of derivatives are identified: those derived from adjectives with diminutive meaning; those where diminutive siffix is added directly to the word-building stem in the process of adverb formation.

Attention is paid to the fact that derivative adverbs-diminutives do not change the denotative meaning of the stem, but become an expressive means and give the utterance special colouring. Adverbial diminutives mainly have significant emotional and evaluative load which is as important as semantic one. Adverbs with diminutive suffixes do not always focus on the fact that that attribute of the attribute or the attribute of an action is diminished. Most frequently these word forms attract reader's attention with the unusual form and enable the author of the work to send important signals to the reader. For example, emphasize compassionate and gentle attitude of the storyteller or a character to the other character of the work, make the utterance sound ironic, reduce too categoric statements, encode the meaning, etc. The rigorous analysis has proved that adverbial diminutives make Ahatanhel Krymskyi's language more expressive and are characteristic feature of writer's individual style.

Key words: expressive potential, stylistic function, diminutive, diminutive suffix.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.14>

УДК 811.161.2: 81'42

ЕПІТЕТ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ВОЛОДИМИРА БАРЧУКА

ПЕНА

Любов Іванівна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка, 57, м. Івано-
Франківськ, 76000

E-mail: liubov.pena@pnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7154-4617>

Liubov

PENA,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Ukrainian
Language Department;

Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University, St. Shevchenko,
57, Ivano-Frankivsk, 76000

E-mail: liubov.pena@pnu.edu.ua

У статті схарактеризовано особливості функціонування епітетів як одного з художньо-зображальних засобів у дебютній поетичній збірці Володимира Отина (Барчука) «Піднебесна вежа»: визначено групи епітетів за різними ознаками, з'ясовано їхнє функціонально-стилістичне навантаження в текстах названої збірки, звернено увагу на явище ампліфікації з використанням епітетів. На основі аналізу доведено, що епітетне різноманіття є однією з визначальних рис ідіостилу автора.

Ключові слова: епітет, метафора, оксиморон, ампліфікація, поетична мова, ідіостиль.

Доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Володимир Барчук знаний у науковому світі. Він є дослідником граматичного рівня мови: морфології та синтаксису, граматичної категоріології, а також історії мови, сфери комунікативної і когнітивної лінгвістики. Недавно дебютував поетичною збіркою «Піднебесна вежа», підписаною псевдонімом Володимир Отин. У ній представлена філософська, інтимна, пейзажна лірика, вірші патріотичного спрямування, жартівливі образки. Це зібрання яскравих текстів, насичених глибокими підтекстами, вкарбованими в небанальні рими, текстів із виразними, вражаючими художніми засобами – епітетами, метафорами.

Зазначені поетичні тексти об'єднала Мова, Слово. Як можемо прочитати, «Слово, що вмістило в собі всесвіт» [Отин 2022: 15]. Поетизм *слово* трапляється в багатьох віршах. Він же став назвою однієї із поезій. Пор. авторську сполучуваність в одній із цитат:

*Слово незронене, вічне й сакральне,
Слово і радості й болю...
Слово насмішливе, рвійне й завзяте,
Слово моєї сили...
Слово любов, й минуще, й нетлінне,
Слово єства могого* [Отин 2022: 40].

Поет-мовознавець відкрив себе як словотворець і як пісняр, а також (це для багатьох справжнє відкриття) – як творець музики та чудовий виконавець. *Музика* постає як метафора основи світотворення, пор. рядки з однойменної поезії «Музика»:

*Вона не потребує визнання,
Щоб бути... Як малярство або слово...
Бо є підложжям світу, бо вона,
Як і наш світ, народжена з любові* [Отин 2022: 55].

Епітетика Володимира Отина – це поєднання традиційного (*незайманий день, дрібна конюшина*) і новітнього, незвичного в поетичних словосполученнях, що разом «працюють» на створення цілісного образу, незабутньої зорової картини, що вкарбовується в пам'ять. Читаєш і уявляєш, як «...*день брунькував в краплях рос на дрібній конюшині, / Величався, незайманий, свіжістю теплих колось / Колисав сонм надій хлібодарних на житній перині / І у грудях землі нуртував, як чуттєвая млюсть*» [Отин 2022: 5]. Або ж як «*Падав перший осінній день на груди м'якої землі / І ротом шукав її перса* [Отин 2022: 47]. Важко не помітити і підсилення конкретно-чуттєвих епітетів різноманітними за структурою і семантикою метафорами, зокрема природо-, антропоморфну метафору 'народження нового дня' (*день брунькує; день ротом шукав перса землі*), різноманіття персоніфікацій, як-от: «*Ридає крізь сніжницю дощ*» [Отин 2022: 461]; «*За шибою вже сирість моросить, / І ніч глибока потребує сну...* [Отин 2022: 71].

У цій розвідці концентруємо увагу саме на індивідуально-авторському вживанні епітетів. Вони, як відомо, «подібно до майстерного малярського твору або сучасної кольорової фотографії приваблюють зір соковитими барвами..., описують,

малюють, оцінюють, виразнюють словесне зображення... пробуджують думку, допомагають розвивати мовне чуття, повертають увагу до поєднання слів різної семантики, до взаємодії традиційного і новаторського у мовотворенні» [Словник 1998: 5].

У лінгвістиці епітети розглядають у широкому (будь-яке означення, що вживається для вирізнення предмета думки, для називання ознаки – чи то постійної, узвичаєної, що часто повторюється і відома мовцям, чи то особливої, оригінальної, яку помітив тільки автор, яка пов'язана з конкретним текстом, з індивідуальним авторським стилем) й вужчому розуміннях (лише художні емоційно-образні означення, що відзначаються оригінальністю, нечастим уживанням, індивідуальним змістовим наповненням). Однак межа між ними досить умовна, нечітка й рухома, адже «нерідко звичайне, широковживане означення набуває в художньому контексті нових асоціацій, нового естетичного змісту, перетворюючись на яскравий образ» [Словник 1998: 3].

У творах Володимира Отина функціонують як узвичаєні епітети, так і індивідуально-авторські. Вони означають:

- назви осіб (*волелюбне покоління, підступний тать, враг лихий, сивий мудрий дід* та ін.);

- назви частин тіла (*дрібні ноги, прикляклі коліна, спрагли долоні нив, життєдаєне лоно, прив'ялі очі, бездонні очі, згаслі очі, обважнілеє тіло* тощо);

- назви із часовою семантикою (*привітне літо, швидкоплинна година, щедротнеє літо, незворотна мить, нескінченне літо, неповторна мить, тривожна ніч* та ін.);

- поетизми із просторовим значенням (*земний шлях, білий світ, вічний простір, завмерлі ниви, пожнивні лани, безмежно найдовші дороги, поля неозорі, рідна(я) земля, безмежний степ, отча земля, квітуча земля, прозорі далі, чисте поле і багато ін.);*

- назви почуттів та відчуттів людини (*праведна любов, безмежна світла любов, вірна дружба, найвища любов, довічний біль, синівська туга, гірка розпука* й ін.);

- найменування найрізноманітніших природних реалій (*жовтий лист, холодна вода, холодний потік, блакитнеє небо, чисте повітря, мерехтливі зорі, безкрає небо, ясне сонце, трави високі* тощо);

- абстракти (*свята потреба, нестримний порив, вселюдська доля, праведний сенс, досяжна мрія, медовая сить, пізня осіння щедрість, високі поривання, вічний скарб душі, незнищенна правда, примарна слава, дар святий, нездійсненні мрії тощо*);

- інші номінації, що різноаспектно окреслюють світ людського буття (*живлющий нектар, тихий спокій, розкриті обійми, гарячі сльози, дзвінкий сміх, чиста юнача сльоза, сокровенні слова, недоладне слово, напутнє слово, незгасний вогонь любові, небесний вівар, праведний шлях, безмежна синява, праведний труд, біленька хата, гіркі солоні сльози, трудна борня й ін.*).

Більшість із наведених ілюстрацій зафіксовано у «Словнику епітетів української мови», «Новому словнику епітетів української мови».

Для ідіостилю Володимира Отини все ж прикметнішими є власне індивідуально-авторські епітети, якими він щедро означив українське буття. Вони характеризуються свіжістю, оригінальністю і надзвичайною влучністю: *чепурне, охайне щасття* [Отин 2022: 8], *сутінні бажання* [Отин 2022: 8], *присстигли уста* [Отин 2022: 13], *найнезнаніші землі* [Отин 2022: 14], *тривкі серпневі дні урочисто-величні* [Отин 2022: 20], *перелітні підхмарні зітхання* [Отин 2022: 24], *квітчасті звершення* [Отин 2022: 31], *ранні сонячні пестоці* [Отин 2022: 32], *невгамовний політ* [Отин 2022: 36], *всечасова ріка* [Отин 2022: 39], *щемна жага, перестиглі груди, захмарний вирій* [Отин 2022: 42], *німа безнадія* [Отин 2022: 47], *творіння неземне – не перейдешиє і не проминуше* [Отин 2022: 47], *ненароджені грози* [Отин 2022: 57], *промерзлі світанки* [Отин 2022: 61], *тремтлива ніжність* [Отин 2022: 66], *тепла млавка насолода* [Отин 2022: 66], *цнотливі крапельки* [Отин 2022: 66], *зоряно-земне буття* [Отин 2022: 69], *високе безмежжя* [Отин 2022: 72], *безбарвні й липкі мрії, розквітлі мрії, замріяний серпень* [Отин 2022: 73], *холодна вирва* [Отин 2022: 75], *брудно-сірий чад, незаймано-білий єдваб* [Отин 2022: 76], *трепетний і невагомий ефір* [Отин 2022: 81], *неземні небеса* [Отин 2022: 87], *всеземна любов* [Отин 2022: 89], *щемна ностальгія* [Отин 2022: 93], *чисті джерельні надії, жорстокосердий світ* [Отин 2022: 105], *вулканний рев* [Отин 2022: 114], *пухнасті тумани* [Отин 2022: 116], *терпка туга, липка зневіра, солонка каламуть* [Отин 2022: 125] та ін. Ноді колоритність епітета, а отже, всього контексту, залежить від сполучуваності: «звичайне» означення починає

«вигравати незвичними барвами» саме завдяки несподіваному сусідству з означуваним словом. Епітет набуває ознак метафори, що має ускладнену стилістичну семантику: поєднуються семи ‘звук’ і ‘колір’ *дзвінке підхмар’я* [Отин 2022: 60], ‘простір’ і ‘психологічна оцінка’ *хиже безмір’я* [Отин 2022: 75], ‘щільність’ і ‘зорове сприймання реалії’ *густа і тягуча порожнеча* [Отин 2022: 120], ‘простір’ і асоціація з ‘птахом’ *небо крилате* [Отин 2022: 121] та ін.

Арсенал художніх означень Володимира Отина настільки кількісно великий і якісно різноманітний, що епітет можна вважати однією з домінант його поетичної мови. Епітети в його текстах мають такі значення:

- виражають зовнішні ознаки істот та предметів (*пережовклий і перем’ятий лист, розкинуті крила, розімліле осоння* й ін.);

- виражають внутрішні властивості людини (*лихий крадій, стомлений погляд, розгублені душі* тощо);

- вказують на час (*весняні сни, осінні дива, квітнева зима, осінні чари, зимові печалі, травневі грози, липневі меди, вересневі зітхання* та ін.) тощо.

Характерним для аналізованої поезії є використання в ролі епітетів прикметників-кольоративів, які автор поєднує з означуваними словами найрізноманітнішої семантики. Деякі з них сприймаються як закономірні, певною мірою передбачувані, напр.: *сірі світи* [Отин 2022: 25], *жовтогаряче літо* [Отин 2022: 98], *багряне сонце* [Отин 2022: 62], *сині висоти* [Отин 2022: 68], *чорна недоля* [Отин 2022: 121]. Інші ж є несподіваними, суто авторськими, однак досить переконливими й доречними: *сині болі, синій крик, синій мент* [Отин 2022: 8], *сизий жаль* [Отин 2022: 62]. Сильний вияв болю, потужність крику автор асоціює із синім кольором. Із цією ж барвою холодного, темного спектру переплітається сум прощання, яке підсилюють (за контекстом) *сутінні бажання* (також наближені до темного, тому й невиразного, невизначеного). Жаль же пов’язується з голубиним оперенням – *сизим*. Завдяки такому неочікуваному поєднанню епітетів з означуваними словами поезії набувають високої художності, естетичності, а образи – картинності й самобутності.

Стилістичний ефект того чи іншого епітета залежить від його функціонально-стильових характеристик щодо:

- розмовного (*розхристаний вітер* [Отин 2022: 93], *каламутні моря* [Отин 2022: 105] й ін.);

- власне поетичного (*осяйний світ* [Отин 2022: 8], *марні мрії* [Отин 2022: 8], *рясний сніг* [Отин 2022: 12], *німий крик* [Отин 2022: 27], *піняві хвилі* [Отин 2022: 37], *життєдайне лоно* [Отин 2022: 89], *благосне віно* [Отин 2022: 40], *сліпа непокора* [Отин 2022: 122], *величні мрії* [Отин 2022: 69], *життєдайний дзвін* [Отин 2022: 104], *нестримно-благе почуття* [Отин 2022: 127] тощо);

- книжного (*профанні світи* [Отин 2022: 25], *світотворчий Маєстро* [Отин 2022: 55], *невіртуальні міражі* [Отин 2022: 58], *премудра печаль* [Отин 2022: 62], *віртуальні доли*, *надреальні примари* [Отин 2022: 79], *мільйоннопіксельна людяність*, *віртуальні рани* [Отин 2022: 80] та ін.) прикметникового означення.

У художніх означеннях Володимира Отина виразно проявляється потужний оцінний компонент, що передає ставлення поета до висловлюваного, допомагає повніше розкрити суть зображуваного. Читач же отримує цілісну панорамну картину й поринає в авторський задум, насолоджуючись не тільки змістом, а й формою вислову. Прикарпатський поет-мовознавець, без перебільшення, уміє майстерно дібрати потрібне слово, влучно окреслити деталь, яка є важливою для створення словесного образу й опису відповідного фрагмента дійсності. Автор наділений здатністю віртуозно виділяти найбільш істотне, присутнє, яскраве, що допомагає увиразнити художню мову. Місткі, насичені, зчаста несподівані епітети надають його поезіям інформативності й водночас стислості і точності репрезентації, наповнюючи їх потужним ліричним струменем. Саме за допомогою епітетів досягається висока концентрація смислів: іноді художнє означення замінює собою цілі речення-пояснення або й розлогіші описи.

В.Барчук розширює межі сполучуваності слів, збагачуючи таким чином зображальну здатність мови, підносячи її на новий якісний рівень.

Майстерність автора у використанні епітетів полягає, на наше переконання, ще й у тому, що він у межах «означення + означуване» поєднує лексеми з протилежними чи навіть несумісними значеннями: *вірна втрата* [Отин 2022: 10], *солodka неволя* [Отин 2022: 69], *тепла туга* [Отин 2022: 39], *безшлюбна удова* [Отин 2022: 69], *шкалка блискучо-тьмяна* [Отин 2022: 107].

Такі сполучення тяжіють до оксюморона. Пор. один із філософськи осмислених художніх образів зміни пір року:

В зимовім тілі весняна мрія

Снила-тужила про привілля... [Отин 2022: 31].

Загалом у мові лексеми *зимовий* і *весняний* не сприймаємо як антоніми. Однак у наведеному уривку вони виражають антоніміїні відношення: відчувається полярність *холод – тепло*, *сум – радість* саме завдяки використаним епітетам.

Контекстуальні антоніми *весняний – осінній* (зі значеннями *веселий – сумний*, *розквіт – занепад*) вдало створюють конкретно-чуттєву картину зміни настрою ліричного героя, пор. уривок:

Нам сниться весняне цвітіння

Під шерех сумний осінній [Отин 2022: 54].

Досить часто автор вдається до прийому ампліфікації – своєрідного нанизування в порівняно невеликому тексті багатьох епітетів. Це сприяє, з одного боку, вияскравленню певних реалій, їхньому точнішому представленню, а з другого, – згущенню смислів, концентрації вислову. Наведемо кілька ілюстрацій:

Осінь... Надія...

Руша від порогу

В ту ж прозору блакить піднебесну,

Щоб здолати дорогу,

Оновлена мрія

Про усміхнену весну [Отин 2022: 24];

І я притулюся до лона

Вогкими, мов лід, долонями.

І мій розтривожений подих

Занурю в твій спраглий спокій,

Твою вересневу усмішку,

На росах останніх замішану... [Отин 2022: 41].

І в першому, і в другому випадках майже кожний іменник має при собі художнє означення, що вдало підкреслює його семантику.

Прочитуємо ще кілька уривків, у яких нагромадження епітетів допомагає відтворити цілісну картину з акцентуванням на різних ознаках і властивостях описуваних реалій, а ще – створити особливий ритм:

Я так далеко забрів,

Неначе у лісі

Безхвоім, безлистім

Я міряю шлях від **розлогих** полів
 Й **зелених** дібров моїх **вранішніх** снів
 По схилі **стрімкім** й **прямовиснім** [Отин 2022: 44];
 Такий **неповторний** цей квітень!
 Пророчить **щедротнеє** літо:
 Пророчить **високі** трави
 Й **травневі** **вечірні** заграви,
 А червню – **медовую** сить,
 І липню – поля колосить [Отин 2022: 60];
 Сад у цвіту. У сонця на долоні
 Його романтика **весняних** білоцвіть.
 В **шаленім** **біло-** і **рожевопелюстковім**
П'янкім танку **німий** екстаз любові
 Нектаром блага заливає світ.
 Шаленство **розімлілих** весноцвіть...
 Сад у цвіту. Він снить вчорашнім щемом
Набухлих, розтривожених бруньок,
 Томлінням **всеземним** і **вседоземним**
 В просвітництві **п'яного** переддення,
 Як снить бджолі весну **пухкий** пилок.
 Передчуття **стривожених** бруньок...
 [Отин 2022: 64].

У вірші «Елегія» за допомогою багаторазового повторення прикметника **сірий** із різними лексемами створено відповідну конкретно-чуттєву картину:

Сірі стіни будівлі,
Сіре небо,
 Голуби на **сірій** покрівлі
 Читають **требник**.
Сірі очі світанками **сірими**
 Не пересняться.
Сірі будні мріями міряю
 В **сірій** мряці.
 Чиї то кольори?
 Чия то зваба і згуба?
 Чиї то тьмяніють зорі?
 Чиї то губи
 Шепочуть про **сіру** спрагу,
 Про **сірі** ночі,
 Про **сіру** всесильну магію?..
 І **сірі** очі... [Отин 2022: 38].

Прикладом використання ампліфікації як художнього прийому увиразнення висловлювання є й уривок із поезії, назва якої стала назвою збірки. Наведена цитата іще раз підкреслює, що в ідіостилі В. Отина переважає бажання дати конкретно-чуттєву оцінку багатогранної реальності – в кольористиці, тактильних і звукових відчуттях, емоційному сприйманні, внутрішній оцінності, статиці чи динаміці:

*Тихо в **вогкім** надвечір'ї
Зникає **химерне** марево
Надії і віри.
Я не страждаю,
Бажання мене не бентежить –
В пустелі німій і безкрайї
Я піднебесна вежа.
Я усміхнуся,
Як згадка звияжить дійсність,
Як **ревне** благання зрушить
Застиглу дрімотну вічність [Отин 2022: 42].*

З наведених ілюстрацій чітко простежується стійка тенденція щодо способу вираження епітетів у поетичному мовленні Барчука-поета: це переважно прикметники, рідше дієприкметники. Менш репрезентовані епітети-прикладки: *знада-весна* [Отин 2022: 32], *роки-птахи*, *акорд-реквієм* [Отин 2022: 87], *душі-каліки* [Отин 2022: 107], *матір-земля*, *руки-коси* [Отин 2022: 116], *чорний попіл-крук* [Отин 2022: 122], *бранці-сиротята*, *доленька-ріка* [Отин 2022: 125] тощо.

Епітети в аналізованій збірці є не тільки одним із засобів створення поетичного тексту, вони не просто називають ознаки, притаманні відповідним реаліям, виділяючи їх із ряду однорідних. Вони стилістично марковані: для створення яскравого образу, переконливості та повноти опису, колоритності оповіді, ліричності зображення, впливу на емоції, почуття читача, пробудження його сенсорних асоціацій тощо. Зазначені епітети переважно вирізняються новизною, художністю, точністю, доречністю, а створювані з їхньою допомогою конкретно-чуттєві словесні картини – довершеністю, реалістичністю, почасти небуденністю, піднесеністю й урочистістю. Художні означення впливають на формування естетичного смаку читачів, їхнє відчуття слова.

Отже, епітетне різноманіття й функціональне навантаження художніх означень є однією з домінант ідіостилю Володимира

Отин. Епітетам у текстах аналізованої збірки властиві такі функції: текстотвірна, обмежувально-видільна, описово-поширювальна, образотвірна, функція індивідуалізації світосприймання ліричного героя, основними з них уважаємо дві останні.

Отин В. Піднебесна вежа: вибрані вірші. Івано-Франківськ: НАІР, 2022.

Биби́к С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови / За ред. Пустовіт Л.О. Київ: Довіра, 1998.

Єрмоленко С.Я., Єрмоленко В.І., Биби́к С.П. Новий словник епітетів української мови. Київ: Грамота, 2012.

REFERENCES

Otyń, V. (2022). Heavenly Tower: Selected Poems. Ivano-Frankivsk: NAIR (in Ukr.).

Bybyk, S.P., Yermolenko, S.Ya., Pustovit, L.O. (1998). Dictionary of epithets of the Ukrainian language / Ed. Pustovit L.O. Kyiv : Dovira (in Ukr.).

Yermolenko, S.Ya., Yermolenko, V.I., Bybyk, S.P. (2012). New Dictionary of epithets of the Ukrainian language. Kyiv: Hramota (in Ukr.).

Статтю отримано 11.09.2022

Liubov Pena

THE EPITHET IN THE POETIC SPEECH OF VOLODYMYR OTYN ?

Volodymyr Barchuk, doctor of philological sciences, professor of the Ukrainian language department of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, known in the scientific world as a linguist – a researcher of the grammatical level of the language: morphology and syntax, grammatical categoryology, as well as the history of language, the field of communicative and cognitive linguistics, recently debuted with a poetic collection “Heavenly Tower”, signed under the pseudonym Volodymyr Otyń.

The article characterizes the peculiarities of the functioning of epithets as one of the artistic and pictorial means in the indicated book. Groups of epithets have been identified according to various characteristics: permanent and individually authored, the latter of which significantly predominate; structural features of epithets,

ways of expression are indicated. The functional and stylistic load of epithets in the texts of the named collection is clarified, and attention is also drawn to the phenomenon of amplification with the use of epithets, characteristic of poetic texts. It has been established that the use of colorative adjectives in the role of epithets is characteristic of Volodymyr Oтын's poetry. A stable trend has been observed regarding the way epithets are expressed: they are mainly adjectives or adverbs, adverbial epithets are represented less frequently. The most diverse in terms of semantics are the groups of signified words with which the author combines epithets: spatial and temporal names, names of human feelings and sensations, names of natural phenomena, abstract concepts, etc. The functions of epithets in the analyzed poems are indicated: text-creative, restrictive-exclusive, descriptive-extensive, image-creating, individualization function. On the basis of the analysis, it is proved that the wealth of epithets and the high frequency of its use are one of the defining features of Volodymyr Oтын's idiostyle.

Key words: epithet, metaphor, oxymoron, amplification, poetic speech, idiostyle.

ПОЕТИЧНА УНІВЕРСАЛІЯ КАЛИНА У ВІРШОВІЙ МОВОТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

БЕЦЕНКО

Тетяна Петрівна,

доктор філологічних наук,
професор кафедри української
мови і літератури Сумського
державного педагогічного універси-
тету ім. А. С. Макаренка

E-mail: tpb2016@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1936-6673>

Tetiana

BETSENKO,

Doctor of Philological Sciences,
Professor of the Department of
Ukrainian Language and Literature;
Sumy State Pedagogical University
named after A. S. Makarenko

E-mail: tpb2016@ukr.net

У статті запропоновано аналіз ліричного дискурсу Тараса Шевченка щодо денотативно-конотативного змісту поетичної універсалії «калина». Встановлено, що для мовостилі митця характерна концентрація понять, які апелюють до народного світобачення, національного осмислення буття.

Визначено, що поетична універсалія «калина» розгорнута як вербалізація сем 'дівчина', 'врода', 'молодість', 'коханя', 'розквіт почуттів', 'заручення', 'вірність' (відповідно до фольклорної традиції слововживання). Простежено, що в художній мові Кобзаря поетичній універсалії «калина» поряд з денотативно-конотативними відтінками позитивного змісту притаманні конотації негативного плану, що взаємопереплітаються із семами 'смерть', 'сум', 'пам'ять'. У мовосвіті митця окреслено функціональне навантаження слова-символу «калина» із семантикою 'Україна', 'простір національного буття'. Зроблено висновок, що Тарас Шевченко узагальнив фольклорно-пісенний досвід в аспекті змістово-емоційного наповнення поетичної універсалії «калина», розширив її семантику та естетику.

Ключові слова: поетична універсалія, мовно-естетичний знак національної культури, слово-образ, поетична семантика, народнопоетичні джерела.

В українській культурі, зокрема в поетичній традиції, знак-символ **калина** є одним із найуживаніших і найулюбленіших. Його, на наш погляд, доцільно кваліфікувати як *поетичну універсалію*, тобто як канонічний у поетичному континуумі слово-образ, як усталений поетичний знак-символ із притаманною семантикою, образним змістом, естетикою, що стійко закріпленний у свідомості мовноносіїв і послідовно відображений у традиції поетичного словесно-образного вживання як *мовно-естетичний знак національної культури*.

Загальновідомо, що пошанування *калини* ґрунтується на практичному досвіді її використання в побуті – зокрема, квітів, кори, ягід – з лікувальною метою, як продукту харчування, як рослини, що очищує воду (калину садили біля колодязя), як окраси садиби. В обрядових дійствах куш *калини* в увяленні наших предків поєднує «красиве і корисне», що поцінюване людиною і знайшло увіковічення в словесно-художньому мистецтві. Тому *калина* як рослина у свідомості мовноносіїв набула символічного узагальнення і поетизації. Відомі широкому загалу українські прислів'я та приказки про *калину*, у яких засвідчений народний світогляд, народний естетичний ідеал: *Красива, мов червона калина. Любуйся калиною, коли цвіте, а дитиною, коли росте. Молода дівчина гарна, мов калина.*

Знак-символ *калина* розглядали М. Костомаров, В. Войтович, В. Жайворонок та ін. Слово-образ *калина* був предметом наукових спостережень О. Кузьменко.

Нагадаємо, *калина* – «1. Кущова рослина родини жимолосцевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди. 2. Ягоди цієї рослини» (СУМ IV: 76).

У художній літературі, народній творчості поетизується вся рослина. Естетизація слова-образу *калина* сягає народнопоетичної творчості. У піснях поетичної символізації зазначають усі частини цієї рослини: квіти, ягоди, гілочки, весь куш. Ще М. Костомаров відзначав, що *калина* – дерево, вищою мірою опоетизоване в українців: «у піснях *калина* зустрічається доволі часто і є символом краси, дівочтва і любові» [Костомаров: 73].

В українській народнопісенній творчості поетична універсалія **калина** символізує дівочу вроду, молодість, красу; *цвіт калини ламати* – шукати судженого:

*Цвіт-калину ламала,
Ламала, ламала,
Комарики-дзюбрики, ламала.*

*Ламала, ламала,
Комарики-дзюбрики, ламала.*

Калина в лісі. Дівчина, що ходила, ламала калину, в'язала її в пучечки, кидала на доріжку і моргала хлопцям – такий розвиток сюжетної лінії пісні. За В. Жайворонком, «*ходити по калину* – шукати милого, судженого» [Жайворонок 2006: 269-271], «*калинові пучечки* – символ кохання взагалі; рослина (зокрема її ламання, а також цвіт) символізує також кохання взагалі» [Там само].

Цвіт калини ламати і чекати судженого – основа сюжету народної пісні «По садочку я ходила, цвіт калини ламала...», де калина – символічне кодування «дівочої чистоти й краси; вічної любові, кохання, вірності», «заручення». «*Ламати калину* – означало виходити заміж, любити» [Коцур, Потапенко, Куйбіда 2015: 327]; однак «*рубання (ламання) калини* означає також заручини чи одруження без згоди дівчини» [Жайворонок 2006: 269-271]. У пісні, крім того, – це ще й прагнення зберегти вірність: навіть під вінцем з нелюбом дівчина ламала калину, тобто намагалася бути вірною коханому: «*Під вінцем вона стояла, цвіт калини ламала...*». Адже калина в народній творчості символізувала саме «вірне, довічне кохання» [Коцур, Потапенко, Куйбіда 2015: 327]. Період цвітіння калини стереотипований в поетичній сполуці *цвіт калини* – час кохання для дівчат; віщує шлюб; символ незайманості [Войтович 2002: 433]. Пор. це за таким уривком:

*Коло млина калина,
Коло млина, лелю-полелю,
Калина.
Там дівчина ходила,
Там дівчина, лелю-полелю,
Ходила.*

Цвіт калини ламала... (2)
Та в пучечки в'язала... (2)
Та й складала на візок... (2)
Та й повезла на торжок... (2)
Та й продала за шажок... (2)
Та й купила голубця... (2)
Та й привезла додому... (2)
Та й пустила додолу... (2)
Я ж думала – голубець... (2)
А то Йванко-молодець... (2)

У літературній творчості продовжив традицію естетизації поетичної універсалії *калина* Тарас Шевченко. Він, як відомо, значно поглибив, по-своєму трансформував естетичне сприйняття численних фольклорних образів-символів, зокрема таких, як *явір, тополя, барвінок, гай, степ, долина, луг, садок, зоря, ворон, соловей...*

У Шевченковій мовотворчості *калина* – невід’ємний атрибут українського пейзажу (разом з номенами *долина, гай*); як і в народних піснях, *калина* пов’язується з дівчиною, молодістю, коханням: *Зацвіла в долині / червона калина, / Наче засміялась / дівчина-дитина. / Любо, любо стало, / Пташечка зраділа / І защебетала. / Почула дівчина / І в білій свитині / З біленької хати / Вийшла погуляти / У гай на долину. / І вийшов до неї / З зеленого гаю / Козак молоденький; / Цілує, вітає, / І йдуть по долині, / І йдучи співають. / Як діточок двоє, / Під тую калину / Прийшли, посідали / І поцілувались. / Якого ж ми раю / У Бога благаєм?* Очевидно, що рідний український пейзаж осмислюється як рай (з калиною у долині, із щебетом пташки, із зеленим гаєм, біленькою хатиною, із співом козака...). У поезії Шевченка фіксуємо формулу не «цвіт калини» – як у народній творчості, а **зацвіла червона калина**. *Калина* порівнюється із *дівчиною-дитиною*. Митець поєднує традиційні уявлення про красу калини і красу дівчини та молодість, проте значно максималізує і поглиблює таке бачення, закорінене в народному світогляді. *Калина* символізує українську дійсність, є атрибутом національної буттєвості і водночас інтегрує уявлення про національну особистість, з якою зіставляється *калина* в цвітінні.

Саме завдяки Шевченкові в поетичному континуумі виформувалося уявлення про *калину* як символ України, що підтверджено в подальшому в поезії Івана Франка «Червона калино, чого в лузі гнешся».

Поетична універсалія *калина* в ліричній інтерпретації Т. Шевченка актуалізує семи двох планів: позитивного емоційного змісту (замилування красою дівчини, захоплення молодістю, високими, чистими, красивими почуттями, вірністю) і негативного (драматизму почуттів та переживань, спричинених смертю героя / героїні): оплакування смерті героя / героїні, сум, туга за загубленим життям. Тому *калина*, з одного боку, – це молодість, замилування вродою, кохання, окраса довілля, буяння життя, ознака національного буття, з другого – довічна розлука з коханою людиною, спричинена смертю; смерть; невимовні

душевні страждання, зумовлені смертю коханої людини; пам'ять, знак пам'яті на могилі. Ці два плани тісно взаємодіють, переплітаються. Послідовно поетична універсалія *калина* вписується в коло таких поетизмів, як *гай, долина, козак, дівчина, соловей, криниця, верба, вода, могила* та ін.

Показово, що негативні конотації, характерні для слова-образу *калина*, значно драматизують ліричну оповідь і є невіддільними компонентами семантичної структури поетичної універсалії поряд з позитивними конотативними відтінками. Конотації трагічного, драматичного почасті заступають конотації позитивного змісту, хоча більшою мірою спостережене їх поєднання. Прикладом того, як у поезії Шевченка поетична універсалія *калина* виразно репрезентує естетику трагічного, є вірш «Чого ти ходиш на могилу ...». Слово-образ *калина* засвідчений у ряду таких знакових понять, як *могила, дівчина, її милий, смерть, плакати, пташка: Не сон-трава на могилі / Вночі процвітає, / То дівчина заручена / Калину саджає, / І сльозами поливає, / І Господа просить, / Щоб послав він дощі вночі / І дрібні роси. / Щоб калина прийнялася, / Розпустила віти.*

Образ-символ *калина* доволі складно вплетений у вірш. Дівчина ходить на могилу до милого і там саджає калину (дія *саджати калину* символізує заручення). Протягом усього тексту дія розгортається навколо калини, що росте на могилі милого. Калина виступає персоніфікованим об'єктом: дівчина розмовляє з калиною як із живою істотою. Семантичний діапазон поняття *калина* об'ємний: він концентрує семи 'дівчина', 'любов', 'заручення', 'розлука', 'туга, плач за коханим', 'смерть', 'пам'ять'. У вірші зосереджена увага на діях, пов'язаних із калиною, які виконує головний персонаж – дівчина: *калину саджає, з калиною плаче, розмовляє; під калиною спала* і навіки спочила.

Поетична універсалія *калина* неодноразово засвідчена на тлі поезії у складній конструкції семантико-синтаксичного паралелізму із запереченням: ключовими вузлами є поетизми *сон-трава, могила* (світ природи) і *заручена дівчина, що калину саджає на могилі, плаче* (світ людського буття серед природи). Конститутивними постають емоції негативного трагічного плану: *сльози, ріки-сльози, сльозами поливати, плакати, могила.*

Поетична універсалія *калина* в конкретному текстовому функціонуванні оповита емоціями туги, безмірного плачу

(*ріки-сльози*) і водночас емоціями високого почуттєвого змісту – любові, вірності, пам'яті про милого (*і три літа на могилу / Дівчина ходила*). Саджання калини на могилі символізує «вірне, довічне кохання» [Коцур, Потапенко, Куйбіда 2015: 327]; є знаком пам'яті про спочилого. Калина виступає своєрідним посередником між світом живих і покійних, мінілокусом, де відбувається спілкування закоханих (у образі пташок, що щебечуть): «*Може, пташкою прилине / Милий з того світа...*».

Образ *калини* набагато об'ємніший, глибший за той, що знаходимо в народнопоетичних джерелах. Феномен Шевченка тут вбачаємо в тому, що він зміг по-авторському перетворити, змінити, ускладнити та інтегрувати всі змістові лінії народного світогляду стосовно уявлень про калину і додати своє світосприйняття. Калина в уяві Шевченка подібна до людини, зокрема – дівчини. Калина в нього виступає ще й своєрідним персонажем: дівчина говорить з калиною. Проте міфотворчий складник відсутній: калина не відповідає їй безпосередньо словами (людською мовою), а лише реагує на прохання дівчини: *І калина прийнялася, / Віти розпустила*.

Констатуємо неперевершеність Шевченкового розуміння природи і буття, органічність світовідчуття, феноменологічність відтворення світу природи і світу людських переживань у єдності, монолітності (у буденних реаліях). *Калина* у його творчій уяві – 'дівчина'; *калина на могилі* – 'пам'ять про милого'; *доглядати за калиною*, поливати її, ростили – 'зберігати пам'ять про коханого і страждати водночас'.

Отже, для Т. Шевченка-поета *калина* – жива, одухотворена реалія, атрибут щоденного буття. Образ *калини* викликає почуття замилювання і суму водночас, співпереживання за долю персонажів. Теплою і душевним болем пронизана лірична оповідь майстра слова. Інтерпретація поетичної універсали *калина*, запропонована Тарасом Шевченком, – прагнення митця показати довколишній світ у єдності людини з природою (перебування людини в просторі Всесвіту, у просторі національного буття, у просторі взаємин з природою). Тому світ природи – співучасник переживань, настроїв, намірів і дій людини.

У поезії «Ой три шляхи широкії» Тарас Шевченко також використовує фольклорний символ *калина* й усталену дію *саджання калини*; при цьому саджає калину заручена дівчина (бо, як відзначалося, *калина* постає символом шлюбу, кохання, вірності): *Три явори посадила / Сестра при долині... / А дівчина*

заручена – / Червону калину. Доля дівчини і доля калини виявляються взаємопереплетеними, взаємозумовленими: *Калина зов'яла /... А дівчину заручену / Кладуть в домовину.* Слово-образ *калина* в Шевченковому баченні, у кінцевому результаті, охоплює у своїй внутрішній формі поняття *смерть, пам'ять, плач, сум.*

Отже, семи 'кохання', 'заручення', 'молодість', 'дівчина', 'краса' формують вершину семантичної структури поетичної універсалії; їм полярні, проте взаємозумовлені семи, що доповнюють і формують цілісність образу, – 'плач', 'туга', 'смерть', 'пам'ять', 'могила'. У такий спосіб Шевченко – через поетичне слово-образ – оприявнив складність, суперечливість, незворотність буття, показав долю людини в єдності з довколишнім світом.

Саме семи 'молодість', 'кохання', 'вірність', 'пам'ять' (вічний спомин про коханого, що загинув), 'смерть' (милого і дівчини, яка його кохає) характерні для поетичної універсалії *червона калина* у вірші «Думка»: *Коли ж згинув чорнобривий – / То я погибаю. / Тоді неси мою душу / Туди, де мій милий; / Червоною калиною / Постає на могилі. / Буде легше в чужім полі / Сироті лежати – / Буде над ним його мила квіткою стояти. / І квіткою, й калиною / цвісти над ним буду.* Калиною цвісти на могилі, – певне, означає 'зберегти кохання і вірність навечно'.

Ще в одній відомій поезії Т. Шевченка, поряд з номенами *поле, долина, верба*, характерним складником мовно-естетичного національного образу буття є *калина з соловейком*: *Сонце гріє, вітер віє / З поля на долину, / Над водою гне з вербою / Червону калину; / На калині одиноке / Гніздечко гойдає...; Засне долина. На калині / І соловейко задріма* («На вічну пам'ять Котляревському»). *Калина* тут слугує уособленням України, а *соловейко* – митця, співця українського народу, зачинателя нової української мови і літератури – Івана Котляревського.

На окрему увагу заслуговують поетичні стереотипи *як калина*. Адже це вже крок до символізації, яку виконує поетична універсалія. Калина стає метафорою краси – і духовної, і матеріальної. У словесному творі вона є частиною конкретно-чуттєвого зорового образу, який вміло вимальовує словом Шевченко – художник і поет: *Як маківка на городі, / Ганна розцвітає; / Як калина при долині / Вранці під росю, / Так і Ганнуса червоніла, / Милася сльозю* («Утоплена»). Книжно-поетичне уявлення

поєднане з народнопоетичним, адже орнаментоване іншими знаковими для українського народнопоетичного континууму одиницями (*долина, вранці, роса, роса – сльози*).

Шевченків поетичний дискурс – унікальний, безмежний у плані сприйняття, осмислення, декодування. Він знаковий у багатьох вимірах. Як бачимо, домінуючу роль у поетичному словнику Шевченка-віршотворця посідають універсальні образи-символи. Неперевершеність, феноменальність Шевченка вбачаємо в майстерному засвоєнні та поєднанні народнопоетичного досвіду з авторською інтерпретацією, трансформованим сприйняттям та переосмисленим використанням традиційних образів-символів. Кобзар творчо послуговувався фольклорними джерелами; він не копіював народнопоетичні символи, сюжети, мотиви, теми тощо, а лише брав з народної скарбниці усталені знакові одиниці і витворював на їх основі неперевершені авторські поетичні формули, поетичні моделі світу. Тому мовостиль Шевченка як основоположника української літературної мови вважають складною ієрархічною системою [Єрмоленко 2014], упорядкованою за найвищими законами словесно-художньої творчості.

Щодо концептуально-знакового наповнення слово-образу *калина* простежуємо взаємодію сем 'дівчина', 'врода', 'молодість', 'кохання', 'розквіт почуттів', 'заручення', 'вірність' (відповідно до фольклорної традиції слововживання); почасти семи 'краса', 'молодість', 'кохання', 'заручення', 'вірність' перетинаються із семами 'смерть', 'сум', 'плач', 'пам'ять'. З мовотворчістю Тараса Шевченка співвіднесене розширення змісту поетичної універсали *калина* як «Україна», «простір національного буття».

Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002.

Коцур В.П., Потапенко О.І., Куйбіда В.В. Енциклопедичний словник символів культури України. Корсунь-Шевченківський, 2015.

Єрмоленко С. Мовно-естетичні знаки української культури. К., 2009.

Єрмоленко С. Філософія мови Тараса Шевченка. *Українська мова*. 2014. №2. С. 3-18.

Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006.

Костомаров М. Слов'янська міфологія. URL : litopys.org.ua > kostomar > kos

Словник української мови: в 11 томах. Київ, 1973. Т.IV.
Шевченко Т. Поезії: у двох томах. Київ: Веселка, 1988.

REFERENCES

- Voytovych, V. (2002). Ukrainian mythology. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
- Kotsur, V.P., Potapenko, O.I., Kuybida, V.V. (2015). Encyclopedic dictionary of cultural symbols of Ukraine. Korsun-Shevchenkivskiy (in Ukr.).
- Yermolenko, S. (2009). Linguistic and aesthetic signs of Ukrainian culture. Kyiv (in Ukr.).
- Yermolenko, S. Ya. (2014). Taras Shevchenko's philosophy of language. *Ukrainian language*, 2, 3-18.
- Zhaivoronok, V. V. (2006) Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference. Kyiv: Dovira (in Ukr.).
- Kostomarov, M. (1973). Slavic mythology. URL: //litopys.org.ua/kostomar > kos (in Rus.).
- Dictionary of the Ukrainian language (1973). Kyiv. Volume IV. (in Ukr.).
- Shevchenko, T. (1988). Poetry: in two volumes. Kyiv: Veselka (in Ukr.).

Статтю отримано 12.09.2022

Tetiana Betsenko

THE POETIC UNIVERSALITY KALYNA IN THE POETRY OF TARAS SHEVCHENKO

The article presents an attempt to consider the lyrical discourse of Taras Shevchenko on the example of the analysis of the denotative-connotative content of the poetic universal of viburnum. It was established that the linguistic style of the artist, iconic in many dimensions, is characterized by the concentration of concepts that appeal to the national worldview, the national understanding of being. The dominant role in the poetic dictionary of the poet Shevchenko is occupied by universal images and symbols. Shevchenko's phenomenality can be seen in the masterful assimilation and combination of folk poetic experience with the author's interpretation, transformed perception and reinterpreted use of traditional images-symbols.

It was observed that Kobzar creatively used folklore sources; he did not copy folk poetic symbols, plots, motifs, themes, etc., he selected established symbolic units from the folk treasury and created on their basis unparalleled author's poetic formulas, poetic models of the world. In this regard, the linguistic style of Shevchenko, as the founder of the Ukrainian literary language, is considered a complex hierarchical system organized according to the highest laws of verbal and artistic creativity.

The analysis of Shevchenko's lyrical linguistic style makes it possible to make sure that in his perception the poetic universal of viburnum is represented with the semantics of 'girl', 'beauty', 'youth', 'love', 'engagement', 'loyalty' (according to the folklore tradition of word usage); the poetic universal of viburnum is also characterized by connotations of a negative plan, which are intertwined: to a certain extent, the seven 'beauty', 'youth', 'love', 'engagement', and 'loyalty' in the semantic structure of the poetic universal intersect and interact with the seven 'death', 'sorrow', 'crying', 'memory'; this interpretation of the word-image viburnum is clearly represented in the artist's outlook and style. Taras Shevchenko is credited with delineating the poetic universal of the viburnum with the semantics of 'Ukraine', 'the space of national existence', 'a sign of national reality'. Taras Shevchenko generalized the folklore-song experience in terms of content and emotional filling of the poetic universal of viburnum, expanded its semantics and aesthetics.

Key words: poetic language, linguistic style, poetic universality, word-image, semantics, aesthetics, folk poetry (folklore) sources.

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.16>
УДК [811.161.2'38'373.46:57]:070

СТИЛІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ БІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ В СУЧАСНИХ ЗМІ

КУХАРЧИШИН
Марія Іванівна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського
прикладного мовознавства
Львівського національного
університету ім. Івана Франка;
вул. Університетська 1, Львів, 79000
E-mail: mariafilolog@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2314-9601>

Mariia
KUKHARCHYSHYN,

Ph.D in Philology, Associate Professor
of the Department of Ukrainian
Applied Linguistics, Ivan Franko
National University of Lviv;
1 University St., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: mariafilolog@ukr.net

У статті проаналізовано особливості функціонування біологічної термінологіки в мові сучасних засобів масової інформації. Виокремлено основні тематичні групи біологічних термінів та простежено семантичні трансформації, спричинені зміною їхнього стилістичного статусу. З'ясовано, що термінологіка є органічним компонентом сучасних засобів масової інформації.

Ключові слова: термін, біологічна термінологіка, мова засобів масової інформації, детермінізація.

Визначною рисою стилістичної системи сучасної української літературної мови є взаємопроникнення стилів та їхніх елементів. Найбільш виразно цю тенденцію відбиває стиль ЗМІ. Особливо помітним є вплив наукового стилю на сучасні засоби масової інформації. Л. Туровська щодо цього зазначає: «Мова масової комунікації відображає усю багатофункціональність сучасної української мови, ступінь її інтелектуалізації та рівень культури, зокрема через поширення термінів різних галузей знань та їхню загальномовну адаптацію» [Туровська 2016: 106]. Зважаючи на те, що основною функцією ЗМІ є висвітлення актуальних проблем суспільства, інформування громадян, активне проникнення елементів наукової мови в канву публіцистичних текстів закономірне. Термінологія різноманітних наукових галузей органічно вплітається в тексти ЗМІ, засвідчуючи тенденцію до інтелектуалізації сучасної української мови.

За підрахунками дослідників, «близько 60% нових слів у періодичних виданнях є термінами» [Чорновол 2003: 119]. Такі показники, безперечно, зумовлюють жваве зацікавлення лінгвістів проблемами поширення термінологіки в мові ЗМІ. Особливості функціонування термінних одиниць різних галузей у мові засобів масової інформації досліджували М. Навальна, Д. Сизонов, О. Стишов, Л. Туровська, Г. Чорновол, Н. Яценко та ін. Однак специфіка вживання біологічної термінологіки в мові ЗМІ опинилася поза лінгвістичною увагою.

Мета цієї статті – дослідити особливості функціонування біологічних термінів у засобах масової інформації, виділити основні тематичні групи біологічних термінів та простежити семантичні трансформації, спричинені зміною їхнього стилістичного статусу в мові ЗМІ.

Із широкого арсеналу наукової лексики до засобів масової інформації потрапляють найбільш актуальні для суспільства поняття. Повсякденна увага ЗМІ значною мірою спрямована на проблеми охорони природи, здоров'я людини, продуктів харчування, генетичної спадковості, що неминуче активізує залучення термінологіки біологічних наук до мовних атрибутів цього стилю. Популяризації біологічних термінів сприяє також використання широкого жанрового розмаїття текстів ЗМІ – наукових оглядів, матеріалів про життя та діяльність учених, інтерв'ю з відомими дослідниками біологічної галузі, різноманітних видів реклами.

Проникаючи до чужого стилю, наукова лексика часто втрачає свої первісні ознаки і набуває іншого стилістичного «заряду». М. Навальна слушно зауважує, що стилістичну роль можуть виконувати не тільки слова, що за своєю природою мають емоційне чи експресивне забарвлення, але й будь-яке слово, вжите в мовленні внаслідок свідомого стилістичного добору [Навальна 2018: 61]. Це твердження стосується і термінологіки, поява якої в ЗМІ також є результатом цілеспрямованого авторського добору. Впадає у вічі передусім вживання біологічних термінів у газетних заголовках, адже саме заголовок є найважливішим компонентом тексту, він «слогує своєрідним організаційним центром матеріалу», а залучення до заголовків галузевої термінології є «додатковим засобом активізації уваги читача» [Литвин, Голубінка 2019: 164]. Наведемо кілька прикладів: «*Полювання на ГМО або гонитва за невидимкою*» (ДТ, 05.10.2012), «*Ліберальна мімікрія*» (Д, 06.09.2017), «*ДНК Рівненського Полісся*» (УК, 18.08.2022), «*Зайва хромосома*» чи «*правильна статистика?*» (Д, 14.04.2020), «*Перетворення біомаси на громадян або ефект Бродського-Азарова*» (УП, 21.10.2010). Така незвична сполучуваність слів, поєднання лексики різних реєстрів у заголовках зацікавлює та інтригує читача, спонукає до прочитання тексту, тому використання термінологіки в заголовках, на нашу думку, є одним із стилістичних прийомів засобів масової інформації.

Цікаво, що подекуди автори пояснюють «ідею» метафоризації термінів у заголовках. Наприклад, у статті «*Новий штам авторитаризму*» (УП, 22.11.2010) читаємо: «*Авторитаризм має багато спільного зі штамами* вірусів. Подібно до вірусів він, не міняючи суті, має багато форм та здійснює різний вплив*». Разом з тим автор подає дефініцію терміна в кінці статті: «*Штам – чиста культура вірусів, бактерій, інших мікроорганізмів*. Зауважуємо, що семантична інтерпретація терміна залежить від його «відомості», тобто частоти поширення поза системою. Зазвичай пояснюють вузькогалузеві терміни, які можуть бути незрозумілими для читача: *Відомо, що такі речовини, як лектини (рослинного, тваринного, бактеріального походження), можуть проявляти протипухлинну дію, яка реалізується через різні механізми: апоптоз, аутофагію, інгібування (гальмування) проліферацію (розмноження) пухлинних клітин тощо* (ДТ, 12.10.2018). На думку Г. Чорновол, «функціонування спеціальної одиниці з поясненням, з одного боку, посилює її

номінативні характеристики, а з іншого – має певний стилістичний ефект: підкреслює належність слова до іншої сфери традиційного вживання і його фрагментарність у тексті. При цьому відбувається часткова зміна предметної співвіднесеності, встановлення нових зв'язків, які розширюють обмежені рамки професійного терміновживання» [Чорновол 2017: 290].

Явище міграції термінів за межі їхніх терміносистем називають «детермінологізацією» чи «детермінізацією». Детермінізація може мати два вияви в мові: 1) функціонування термінів із спрощеним компонентним складом значень та появою нової парадигматичної і синтагматичної значеннесті; 2) створення нового значення в мовних актах вторинної номінації.

Мова ЗМІ репрезентує ці два типи детермінізації біологічних термінів: спостерігаємо тенденцію використання термінів біологічної царини в прямому значенні (інформативна функція, популяризація нових знань для реципієнта) і в переносному значенні (стилістично-експресивна функція). Порівняймо два контексти: *Ембріон людини позбавили дефекту, відкоригувавши ДНК* (БНУ, 28.09.2017). У цьому контексті термін вжито в його прямому значенні «організм на ранніх стадіях розвитку, який починається зачаттям, внутрішньоутробним розвитком і завершується вилуплюванням із яйця або народженням» (СУБТ: 201). Однак у багатьох випадках маємо справу із повною детермінізацією, що супроводжує появу нового переносного значення: *Він відганяв хижих риб, щоб вони не з'їли ембріон майбутнього українського суспільства і влади, той протокраїнський провід, потенційні члени якого, хай роз'єднані, але зростають в час його президентства* (УП, 14.01.2010). Термін *ембріон* втрачає своє первісне значення і набуває переносного «початковий стан чого-небудь, що здатне до розвитку; початок, зачаток» (СУМ-11 П: 476).

Термінна лексика, перенесена в авторській текст, допомагає образно, промовисто схарактеризувати суспільно-політичні процеси, конкретних публічних осіб, відтворити складні політичні перипетії: *Російський біс, як вірус, нікуди й не йшов із цього суспільства. При ослабленні соціального імунітету він організм пригнічує, при посиленні – сидить собі в клітках організму відносно тихо. Можливо, він колись і зникне, але точно не від гарячого чаю та малини, якими поки що за потужністю є наші інформаційні контрдії. Зате вони повністю народні й без ГМО* (ДТ, 05.11.2018). Метафоричне вживання біологічних

термінів увиразнює сприймання суспільства як живого організму, який має свої «клітини», свій «імунітет» і може піддаватися впливові «вірусів». За нашими спостереженнями, така метафора дуже поширена в текстах засобів масової інформації: *Ймовірно, вже скоро настане суспільний біль силою X, який спровокує природну реакцію самозахисту від роз'їдаючої України **інфекції** під назвою «політики кольору».* Тоді включаться останні, але найефективніші сили суспільного **імунітету**, які очистять державний **організм** від гниючих **паразитів** (УП, 01.01.2011). Застосування виділеної термінологіки допомагає досягнути мети медійного мовлення – привернути увагу та емоційно вплинути на реципієнта. Отже, термінна лексика, набуваючи певного емоційного забарвлення, стає інструментом мовного впливу на реципієнта, створення потрібних авторові конотацій для прогнозованого сприйняття вербалізованої реальності [Сизонов 2012: 1]. Зауважуємо, що однією з особливостей функціонування біологічної термінологіки в мові ЗМІ є набуття саме негативної конотації. Це підтверджує думку О. Стишова про те, що в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття, особливо в розмовному мовленні та дискурсі засобів масової інформації, переважає негативно-оцінна лексика, утворена семантичним способом [Стишов 2019: 84].

Серед біологічних термінів, що зазнали семантичних трансформацій у ЗМІ, можна виділити окремі тематичні групи:

- **назви наук та розділів біології:** анатомія, генетика, екологія, патологія, селекція, фізіологія та ін. Наприклад: *Коли ми так багато говорили про **генетику** на Запоріжжі, на Донбасі – це ж міста завезені, немає там ніякої **генетики*** (БНУ, 23.11.2016). У системі біологічних наук *генетика* – це наука про спадковість і мінливість живих організмів та методи керування ними (СУБТ: 124). У газетному тексті актуалізована сема «спадковість», інші компоненти усічені; *Очевидно, буде багато переконливих даних, які покажуть усю внутрішню **анатомію** успіху «команди Зе»* (ДТ, 24.05.2019). Термін *анатомія* – розділ морфології, що вивчає форму й будову окремих органів, систем і організмів у цілому (СУБТ: 51) – в цьому контексті вжитий у переносному значенні «внутрішня будова, невидиме влаштування чого-небудь» (СУМ-20: 48);

- **терміни на позначення різних видів організмів чи груп організмів:** амеби, бактерії, бацили, виводки, віруси, гібриди,

інфузорії, мікроби, мікроорганізми, мутанти, паразити, плазуни тощо. Наприклад: *Саме ви своїми мікробами та бактеріями брехні заразили цілу країну, згаявши шанс великої держави, обмінявши його на конверти від олігарха* (УП, 01.09.2020). У реченні терміни *мікроби* або *бактерії* набувають значення «поширювачі яких-небудь негативних явищ у суспільстві» (СУМ-11 IV: 733). Дефініції термінів у біологічному словнику: *мікроби* – дрібні організми, помітні лише під мікроскопом, серед яких є представники різних великих таксонів: прокаріоти (бактерії, мікроскопічні синьо-зелені водорості, архебактерії), еукаріоти – мікроскопічні гриби, мікроскопічні форми водоростей і найпростіші (СУБТ: 290); *бактерії* – мікроскопічні одноклітинні прокаріотичні організми, що не мають хлорофілу і пластид, розмножуються поділом клітин навпіл (СУБТ: 72); *Наразі важко визначити місце походження вірусу: чи він був експортований з Росії, чи все-таки це українська мутація не до кінця знищених мікроорганізмів кучмізму* (УП, 22.11.2010). У біологічному словнику *вірус* – інфікувальний агент, що складається з РНК або ДНК і білкової оболонки; вражає теплокровних хребетних тварин та вищі рослини (СУБТ: 72), у цьому реченні його вжито в переносному значенні «те, що викликає, породжує якісь негативні явища» (СУМ-20: 480); *мікроорганізми* – найдрібніші організми з прокаріот і еукаріот... яких видно лише під мікроскопом (СУБТ: 72);

- **терміни на позначення частин організмів:** жало, клітина, нейрон, пагін, паросток, пуп'янок, тканина, фермент, хромосома та ін. Наприклад, термін *ферменти* – біологічні каталізатори; специфічні високоспеціалізовані білки, які синтезуються в живих клітинах і здатні значною мірою уможливити, пришвидшувати взаємозв'язані біохімічні реакції (СУБТ: 566), в мові ЗМІ вживають у переносному значенні «те, що сприяє розвитку, посиленню чого-небудь» (СУМ-11 X: 577): *Ба більше – побачимо і те, чи здатне сьогоднішнє українське суспільство самотужки виробити такий потрібний йому «фермент опозиції»* (УП, 03.11.2010). Детермінізується і термін *паростки*, який в біологічному словнику має визначення – пагони, що утворюються на дереві внаслідок проростання сліпих бруньок (СУБТ: 382): *Суспільству нав'язують атмосферу суцільного страху, в нас намагаються вбити останні паростки милосердя і шляхетності, привчити до думки, що українці мають жити за принципом «своя хата скраю» і мовчати* (УП,

28.12.2010). У переносному значенні паросток – «ознака, перші прояви того, що починає розвиватися» (СУМ-11 VI: 65);

- **терміни на позначення біологічних процесів, станів та явищ:** адаптація, анабіоз, атаксизм, атрофія, відбрунькування, гіпертрофія, дозрівання, живлення, мімікрія, мутація, наклёвування, некроз, проліферація, тонус. *Так, постійно говорять, що спілки – це сталінський пережиток, атаксизм радянської епохи* (ДТ, 8.09.2017). Термінне значення: поява в нащадків (людей, тварин, рослин) ознак, що були властиві їх далеким предкам (СУБТ: 66). Виникло переносне значення терміна «те, що є пережитком минулого» (СУМ-20: 480); *Завдання журналістів – тримати суспільство в «тонусі» і нагадувати, що війна триває* (Д, 28.09.2018). Термін вжито в переносному значенні «загальний рівень настроєності, характер настрою чого-небудь» (СУМ-11 X: 192). Первісне значення: «стан тривалого скорочення або напруження м'язів і тривалого збудження нервових центрів, без виявів стомлюваності» (СУБТ: 551). Ще один приклад: *Партія якийсь час активно мімікрувала* (ДТ, 21.05.2010). У загальномовному значенні здатність мімікрувати – пристосовуватися до умов, обставин життя, істотно змінюючи свої погляди, переконання і т. ін. із певною метою (про людину); маскуватися (СУМ-20: 1640). Значення терміна *мімікрія* – «подібність одних тварин чи рослин або їхніх органів до інших, або до предметів навколишнього середовища; виникла в процесі еволюції як захисне пристосування організмів, що сприяє виживанню їх у боротьбі за існування» (СУБТ: 295);

- **терміни на позначення генетичних понять:** ген, генотип, генофонд, геном, генетичний код, ДНК, клон, клонування. До прикладу: *Формування такої моделі почалося ще на попередньому етапі розвитку сучасної української держави і зумовлювалося станом суспільства та його політичної системи, наявністю у значної частини населення своєрідного геному авторитаризму...* (ДТ, 24.06.2016). У цьому контексті термін *геном* набуває значення «сукупність значущих ознак чого-небудь», первісне значення – «сукупність генів, що містяться в одинарному (галоїдному) наборі хромосом. Повний набір генів, які визначають усі властивості організму» (СУБТ: 125). Схоже значення формується і в терміна *генотип*: *Цей результат не тому, що зникли режисери як генотип, а тому, що країні нав'язують зовсім іншу систему цінностей...* (ДТ, 13.01.2012).

Генотип – «сукупність спадкових властивостей особин, що визначає норму її реакції на всі можливі умови середовища, є носієм генетичної інформації, що передається від покоління до покоління й контролює розвиток, будову, життєдіяльність і біологічні властивості організму, тобто сукупність усіх його ознак» (СУБТ: 125).

Отже, засоби масової інформації, маючи великий вплив на формування мови читачів, фіксують і “обробляють” для загального вжитку актуальну для цього часу термінологію, забезпечують високий рівень обізнаності пересічних носіїв мови з термінами. Частина біологічних термінів зазнає стилістичної трансформації в мові ЗМІ. Вирвана зі своєї природної сфери функціонування, лексика біологічної царини надає публіцистиці новизни та свіжості, влучності висловлювання і стає засобом вербалізації суспільних процесів.

Литвин О., Голубінка Н. Вживання терміна в публіцистичному тексті. *Український смисл: науковий збірник* / за ред. І. С. Попової. Дніпро: Ліра, 2019. С. 157–167.

Навальна М. Слово на перехресті стилів. *Лексика на перетині наукових парадигм: монографія* / за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. С. 65–113.

Сизонов Д. Лінгвопрагматичний потенціал медичної термінології в українських ЗМІ: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ, 2012. 20 с.

СТИШОВ О. Динаміка лексичного складу сучасної української мови. *Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб.* Біла Церква: Авторитет, 2019. 198 с.

Туровська Л. Відображення семантичних зрушень у термінології в сучасних ЗМІ. *Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри: зб. наук. праць.* Рівне, 2016. С. 106–110.

Чорновол Г. Особливості використання термінів економіки сучасними електронними ЗМІ. *Термінологічний вісник.* 2017. Вип. 4. С. 289–294.

Чорновол Г. Стилiстичні проблеми функціонування спеціальної лексики в неспеціальних текстах (на матеріалі економічної термінології). *Українська термінологія і сучасність: зб. наукових праць.* Вип. V. Київ: КНЕУ, 2003. С. 118–122.

REFERENCES

- Lytvyn, O., Golubinka N. (2019). Use of the term in a journalistic text. Ukrainian meaning: a scientific collection / edited by I. S. Popova. Dnipro: Lira, 157–167 (in Ukr.).
- Navalna, M. (2018). The word at the crossroads of styles. Vocabulary at the intersection of scientific paradigms: a monograph / edited by L. Struhanets. Ternopil: Yu. V. Osadtsa, 65–113 (in Ukr.).
- Sizonov, D. (2012). Linguopragmatic potential of medical terminology in Ukrainian mass media: Thesis Paper on philol. science candidate. Kyiv (in Ukr.).
- Styshov, O. (2019). Dynamics of the lexical composition of the modern Ukrainian language. Lexicology. Lexicography: teaching. manual Bila Tserkva: Authority (in Ukr.).
- Turovska, L. (2016). Reflection of semantic shifts in terminology in modern mass media. Scientific terminology of the new century: theoretical and applied dimensions: coll. of science works Rivne, 106–110 (in Ukr.).
- Chornovol, G. (2017). Peculiarities of the use of economic terms by modern electronic mass media. Terminological gazetteer. Issue 4, 289–294 (in Ukr.).
- Chornovol, G. (2003). Stylistic problems of the functioning of special vocabulary in non-special texts (on the material of economic terminology). Ukrainian terminology and modernity: coll. scientific works. Vol. V. Kyiv: KNEU, 118–122 (in Ukr.).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- БНУ – сайт новин «BBC News Україна».
- Д – газета «День».
- ДТ – газета «Дзеркало тижня».
- СУБТ – Словник української біологічної термінології / ред. Д. М. Гродзинський, Л. О. Симоненко. Київ: КММ, 2012. 744 с.
- СУМ-11 – Словник української мови: В 11-ти т., Київ 1970–1980, т. 1–11.
- СУМ-20 – Словник української мови online. Томи 1-12. URL: <https://sum20ua.com/>.
- УК – газета «Урядовий кур'єр».
- УП – газета «Українська правда».
- УТ – сайт журналу «Український тиждень».

LEGEND

- BNU – news site “BBC News Ukraine” (in Ukr.).
D – the newspaper “Den” (in Ukr.).
DT – the newspaper “Dzerkalo Tyzhnia” (in Ukr.).
DUBT – Grodzynskiy D. M., Symonenko L. O. (Ed.) (2012). Dictionary of the Ukrainian Biological Terminology. Kyiv: KMM (in Ukr.).
DUL-11 – Dictionary of Ukrainian language in 11 volumes (1970–1980). Kyiv (in Ukr.).
DUL-20 – Dictionary of Ukrainian language in 20 volumes. (Vol. 1–12)/ URL: <https://sum20ua.com/> (in Ukr.).
UK – the newspaper “Uriadovyi kurier” (in Ukr.).
UP – the newspaper “Ukrainska pravda” (in Ukr.).
UT – website of the magazine “Ukrainskyi tyzhden” (in Ukr.).

Статтю отримано 31.08.2022

Mariia Kukharchyshyn

STYLISTIC TRANSFORMATION OF BIOLOGICAL TERMINOLOGY IN MODERN MASS MEDIA

This article examines how biological terminology functions in contemporary mass media language. Additionally, it identifies the major thematic groups in biological terminology and traces their semantic changes in the language of mass media.

The primary function of mass media is to highlight current problems of society and to inform ordinary people, so it is natural that scientific language is actively incorporated into journalistic narratives. Usually, the most relevant terms for society enter mass media. Everyday attention of the mass media is largely focused on issues of health, food, conservation and genetic inheritance, which inevitably activates the involvement of the terminology of the biological sciences in the attributes of this style.

In the language of mass media, biological terms can function in a direct sense, performing a directly informative function and indirectly an epistemological function, popularizing new knowledge for readers, and in a figurative sense, performing stylistic and expressive functions. Terminology, used in a figurative sense, not only helps to figuratively and eloquently characterize socio-political processes, specific public figures, reproduce complex political vicissitudes, but it also becomes a tool of linguistic influence on the recipient.

Among the biological terms that have undergone semantic transformations in the language of mass media, it is possible to outline separate thematic groups: names of sciences; terms for different types of organisms or groups of organisms; terms for parts of organisms; terms for biological processes, states and phenomena; terms for genetic concepts.

When taken outside of its natural domain, the biological vocabulary can give journalism novelty and freshness, accuracy and effectiveness. With frequent use, the terminology becomes clear to readers and becomes part of their active vocabulary.

Key words: term, biological terminology, language of mass media, determinologization.

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.17>

УДК 811.161.2

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ НЕОЛОГІЗМИ В ТСН-КАХ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

ПАШИНСЬКА

Людмила Михайлівна,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української
філології Київського національного
лінгвістичного університету;

вул. Велика Васильківська, 73, Київ,
03150

E-mail: ludmila_7171@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5764-1747>

Liudmyla

PASHYNKA,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor, Associate
Professor of the Department of
Ukrainian Philology of the Kyiv
National Linguistic University;

St. 73 Velyka Vasylykivska St., Kyiv,
03150

E-mail: ludmila_7171@ukr.net

Статтю присвячено індивідуально-авторським неологізмам у ТСН-ках відомого українського письменника Юрія Андруховича. Здійснений аналіз найпродуктивніших способів творення okazionalizmів засвідчує, що лексеми створюють яскраві оригінальні образи, передають емоції, виразно описують ситуації, характеризуються експресією, емоційним навантаженням, зумовленим авторським асоціативним світосприйняттям. Зауважено, що задля підвищення ефективності текстів, створення комічного автор активно використовує такий стилістичний прийом, як каламбур. Виділено перифрази з тематичних дописів письменника, що відзначаються образністю, чіткістю побудови, тематичною загостреністю; будучи другими найменуваннями предметів, явищ, виділяють їхні важливі риси, ознаки, потреба в яких зумовлена тематичним спрямуванням авторського тексту.

Ключові слова: авторські неологізми, okazionalizmи, каламбур, перифрази.

Значний інтерес у творчості відомого українського письменника Юрія Андруховича становлять авторські записи, які публікувалися на сайті tsn.ua «Телевізійної служби новин» каналу «1+1», – ТСН-ки. Ці тематичні колонки стали основою книги автора «Тут похований Фантомас». Збірка охоп-

лює переважно статті політичного характеру, має вигляд щоденника, у якому автор передає власні переживання, думки, погляди на події в Україні та світі.

ТСН-ки Ю. Андруховича вирізняються емоційністю та експресією внаслідок активного використання автором експресем (емоційно забарвлених лексем), які нерозривно пов'язані з передаванням почуттів, переживань, настроїв, емоцій в оцінці описуваних подій, явищ, людей, а також створюють у текстах інтенсифіковану напругу. Найбільш поширеними емоційно забарвленими засобами аналізованих текстів є авторські неологізми, що з'являються внаслідок пошуку письменником більш влучної, експресивно насиченої порівняно із загальноповживаною лексикою форми передачі думок, переживань, для увиразнення якоїсь конкретної ситуації, образу, фрагменту дійсності.

Поряд із терміном *індивідуально-авторські неологізми* або *оказіоналізми*, у мовознавчих дослідженнях паралельно використовують такі назви цього поняття, як *індивідуальні новотвори*, *індивідуальні (авторські) слова/фраземи*, *індивідуально-стилістичні неологізми*, *літературні неологізми*, *неологізми контексту*, *одноразові неологізми* тощо. Тлумачимо *індивідуально-авторський неологізм*, або *оказіоналізм*, як слово чи вираз, який не відповідає загальноприйнятому вживанню, має індивідуальний характер, зумовлений певним контекстом. Оказіоналізми належать до неологізмів, але стилістичних, авторських, які зазвичай не мають широкого вживання, є експресивно забарвленими, утвореними на основі наявного в мові слова або словосполучення, іноді з порушенням законів словотворення чи норми. Такі одиниці зберігають свою новизну незалежно від реального часу їх утворення [Пашинська 2011: 24].

Авторські неологізми ТСН-ок оригінальні, неповторні, досконалі, вони як форми вираження думок, настроїв, емоцій унаслідок експресії та виразності надають текстам яскравого стилістичного ефекту. Зі статей збірки Юрія Андруховича виділяємо такі найпродуктивніші способи творення оказіоналізмів:

1) творення іменників шляхом складання слів або основ: *сміттєїжа*, *мікрмова*, *екотерорист*, *радіотьотка*, *м'ясожер*, *пан-кавоман*, *чарка-двіруга*, *поет-середняк*, *паскагігант*, *братани-юзери*, *коти-смітюхи*, *цигани-прошаки*, *читачі-злостивці*, *«антифашисти»-мажори*, *ура-патріотизм*, напр.: *Американські діти не можуть жити не тільки без*

гамбургерів та картоплі фрі, але й без такої от, як довільно й трохи зневажливо перекладає «джанк-фуд» українська діаспора, *сміттєїжі* [Андрухович 2015: 77]; *Бомж – і на каву. Диви який пан-кавоман* [Андрухович 2015: 146]; *Саме тому в нас є Руданський, поет-середняк із особливим гумором. Цей гумор – щось середнє між грузинським та англійським* [Андрухович 2015: 164]. Аналізований матеріал засвідчує, що складні іменники найчастіше поєднують в одному слові два несподівані, далекі одне від одного за своєю семантикою поняття, які створюють нову оригінальну мовну одиницю. Такі лексеми характеризуються додатковим емоційним навантаженням, зумовленим авторським асоціативним світосприйняттям. А контекст у свою чергу увиразнює, пояснює змальований образ, ситуацію, фрагмент дійсності;

2) творення прикметників шляхом складання слів або основ: *дилетантсько-поверховий, меломаніякальний, венецько-весільний, забобонно-побожний, відьомсько-фантастичний, кримінально-блатні, бюрократично-безкрилі*, пор.: *Іноді дилетантсько-поверхове око чужинця вихоплює з навколишнього краєвиду щось таке, чого ми, його сталі мешканці, просто не помічаємо* [Андрухович 2015: 51]; *Наш сучасник, наче справжній герой архаїчної народної казки, забобонно-побожний і злочинний водночас* [Андрухович 2015: 184]. Неологізми-прикметники допомагають створити яскраві оригінальні образи, передати емоції, виразно описати ситуацію. Переважно серед наведених прикладів бачимо поєднання в одному слові синонімічних понять, що свідчить про тонке відчуття, великий художній смак, а також широкий світогляд, лінгвістичне обдарування автора;

3) творення складних дієприкметників унаслідок складання слів або основ: *мандатоносний, незворушливо-незламний, шансонозалежні, розчулено-вдячні*, напр.: *«Queen» подобається всім, навіть гопникам і шансонозалежним* [Андрухович 2015: 66]; *Коли ж навздогін за мандатоносним гопником кинулися журналісти – зі слушною, до речі, заувагою, що лежачого взагалі-то не б'ють, а якщо б'ють, то тільки відморозки, – він лише шкiрився й картинно блазнював: «Какой ужас!»* [Андрухович 2015: 126]. Наведені приклади оказіоналізмів характеризуються авторським пошуком емоційних, експресивних, образних слів, які яскраво змальовують й увиразнюють ситуацію, подію. Поєднання стилістично забарвлених засобів тут часто забезпечує жартівливу, комічну, грайливу конотацію;

4) суфіксальний: *фейсбучата, гадіки, прошаки, поповичі, священичі, Троляндія, клікабельність, кусючість, покусанець, синдроматика, коломийщини, гієністіїші*, пор.: *А ще ж є думка мережевої молоді, котра, дивом знаходячи час поміж «однокласнікамі» і «фейсбучатами», стверджує, що українська мова несучасна, бо на «діскатеках» нею не спілкуються* [Андрухович 2015: 109]; *Ми ж і обирали «Свободу» для того, щоб вона цим гадікам «давала здачі», «чистила їдальники» і взагалі «товкла пики»* [Андрухович 2015: 126]. Авторські нововвори тут представлені багатством і різнобарв'ям використання українських суфіксів зменшувально-пестливої семантики, на позначення понять, ступеневих форм, творення назв людей, роду діяльності, явищ;

5) префіксальний, префіксально-суфіксальний: *нессавці, мегаугруповання, мегазлочинний, недогуляний, заризикувати, витуманити*, напр.: *Судячи із цих безсмертних вішованих гуморесок, і в позаминулому сторіччі цигани знали українську мову незгірше за самих українців. Я б навіть заризикував твердженням, що краще* [Андрухович 2015: 85]; *Нам з усякими нессавцями взагалі, як кажуть росіяни, «не по путі»* [Андрухович 2015: 9]. Названі способи творення підкреслюють схильність автора до неабияких, оригінальних засобів вираження думок. Власне українські та іншомовні префікси додають нового значення вже відомим іменникам, прикметникам, дієсловам.

Задля підвищення експресивності текстів, створення комічного автор активно використовує такий стилістичний прийом, як каламбур. Каламбур (франц. *calembour* – гра слів) – це різновид гри слів, стилістичний зворот мови, який ґрунтується на комічному використанні різних значень слів, що мають однакове чи схоже звучання чи графічне оформлення. Комічно-сатиричний ефект створюється шляхом обігрування однозвучних чи близькозвучних мовних одиниць, використанні омонімії, паронімії, полісемантичності [Колоїз, Малюга 2001].

Серед поширених оказіональних каламбурних утворень Ю. Андруховича виділяємо такі:

1) поєднання різних форм того самого слова: *кожному полку – сина полка; свій до свого по своє; право не мати жодних прав; він лузер над лузерами; стають переливаннями з пус- того у ще пустіше*, пор.: *Саме від останніх галицькі українці*

свого часу навчилися успішного економічного опору, втіленого в гаслі «Свій до свого по своє» [Андрухович 2015: 141];

2) поєднання спільнокореневих слів: *на захист захисників; офіцерам – офіцерське; владі – владське; донищувати недонищене; мат-перемат; перехожих прихожан; «правильно» – правильним; вони кайфували, ми всі це бачили. Якщо вони так і залишаться при своєму кайфі*, пор.: *Бо це ж і ще один привід засвітитися своїми «добримими ділами» і пограти показними м'язами: «Кожній дитині – по автоматом! Кожному полку – сина полка! **Офіцерам – офіцерське! Владі – владське***» [Андрухович 2015: 95];

3) каламбури, побудовані на повторюваних частинах різних за значенням слів: *тату і табу; і класично, і класово; усі ці поповичі, священничі; виправити слово «куліч» на «куліи»; еспресо п'ють італійці, а тут п'ють «експресо», вимовляючи це слово твердо і впевнено, ніби купуючи квиток на уявний експрес*, пор.: *Усе класично – як книжка пише. **І класично, і класово*** [Андрухович 2015: 49];

4) римування на жартівливій етимологізації: *прослушки-наружки; «путіни» й «распутіни»*, пор.: *Це ж для них усе – усі ці «путіни» й «распутіни», усе це сало й китайські вишиванки* [Андрухович 2015: 92];

5) антропонімічні каламбури – побудовані на схожості в звучанні між яким-небудь словом та власним іменем чи прізвищем особи: у виконанні блискучого Тараса *Компаніченка з компанією*; *норовить виправити Ірванця на іранця*, пор.: *Це з козацького бенкетного канта, що завершує альбом «Terra Cosaccorum» – чергову збірку старовинної української музики у виконанні блискучого Тараса **Компаніченка з компанією*** [Андрухович 2015: 16];

6) топонімічні каламбури – побудовані на схожості в звучанні між загальною назвою і дійсним або вигаданим географічним найменуванням: *«сумно» через оті Суми; хоч греблю гати, цих тролів – на якусь Троляндію – тролі знають*, пор.: *Але в його випадку слово «сумно» підходить особливо добре – **через оті Суми*** [Андрухович 2015: 99];

7) поєднання складних слів і слів, від яких вони утворені: *Віршовів не вистачає. Бо вірші не пишуться – ловляться; Кликали хмари розганяти. І він їх розганяв. У карпатських людей навіть слово на таких, як він, є відповідне – **гонихмарник***;

8) поєднання складних слів зі спільною частиною: *віршомази, віршорізи, віршолози, віршоломи, віршолови; мезазлочинне мезагрупування; мезасвітлових мезалідерів*, пор.: *Провсі ці звукові пошуки й ефекти, які, власне, і зробили з тогочасних флоридів мезасвітлових мезалідерів* [Андрухович 2015: 148].

Як бачимо, однією з функцій каламбуру у ТСН-ках Юрія Андруховича є функція творення гумору, сатири, іронії, надання описуваному оцінного характеру, особливої виразності. Уведення в текст оказіональних утворень зумовлене намаганням автора підсилити експресивність повідомлюваного, оживити розповідь, надати їй жартівливого відтінку, представити текст семантично-багатоплановим.

Також у ТСН-ках широко використовуються перифрази – індивідуально-авторські новотвори, які не тільки називають явища, але й характеризують їх, перетворюючи якусь потенційну ознаку в головну для певної мовної ситуації. Серед таких виокремлюємо перифрастичні звороти:

1) назви країн та народів: *уламок Російської імперії – Україна; жандарм Європи, тюрма народів – Царська Росія; єдині справжні генетичні європейці – білоруси; піддані мішанці – українці; народ вершників – башкири*, пор.: *Помаранчева революція ще 2004-го засигналізувала: Україна справді виривається з-під російського контролю. Вона – тепер уже не тільки юридично, але й фактично – перестає бути уламком Російської імперії* [Андрухович 2015: 224];

2) назви політичних діячів, партій: *маленький Путін, Вован Красно Солнышко – Путін; «батьа», турботливий батько народу, добрий велетень-захисник, наш самодержавець, гордий зек, єнакіївський зубр – Віктор Янукович; злякисні бандюки, пухлина на тілі нашої батьківщини, кляті ригоанали, паскудні ригоанали, хруни-запроданці, купка якихось дегенератів й окупантів – представники Партії регіонів*, пор.: *Вікторові Федоровичу цей батьківський образ, мабуть, подобається. Його ж навіть і дружина «батьою» величає. Турботливий батько народу, суворий, патріархальний і добрий. Та не просто добрий, а добрий велетень-захисник* [Андрухович 2015: 202];

3) назви людей за професією, родом діяльності: *мандатноносний гопник – депутат; замумійовано-гіпсові персонажі – співаки; «люди городская» – ремісники; Боккаччо, тільки маленький, поет-середняк, такий собі сільський голова, повітовий*

староста – письменник Степан Руданський; *Зорро*, *Робін Гуд*, *Брюс Вілліс із міцними горішками*, *внутрішні органи всенародного тіла* – представники міліції; «*очкарики*», «*учоні*», «*сільно умні*», «*інтелігенція в маминих кофтах*» – представники науки, освіти, пор.: *Тоді я, до речі, справді повірив, що крига скресла і що ми більше ніколи не повернемось до тюремного кічу та всіх тих замуїйовано-гіпсових персонажів, що чомусь мають себе за співаків і співачок* [Андрухович 2015: 65];

4) назви тварин, птахів: *хвостаті егоїстичні задаваки* – коти; *зоопаркові, циркові і домашні в'язні* – тварини; *наш український тотем, птах-сніговик із червоним носом* – лелека, пор.: *Звичка мучити братів наших менших воістину непозбувна. Перед Різдяними святами всіх цих зоопаркових, циркових і домашніх в'язнів стає шкода ще більше* [Андрухович 2015: 12].

Перифразам тематичних дописів Юрія Андруховича властива образність, чіткість побудови, тематична загостреність; як другі найменування предметів, явищ, вони виділяють їхні важливі ознаки, потреба в яких зумовлена тематичним спрямуванням авторського тексту.

Отже, авторські неологізми ТСН-ок Ю. Андруховича є результатом індивідуальної мовотворчості, особлива виразність яких пояснюється абсолютною новизною, свіжістю, несподіванкою. Саме прагнення до образного й оригінального вираження думки сприяло творенню письменником виразних, влучних оказіональних утворень, насичених емоційністю та експресією, гумором, іронією та сарказмом, що, безсумнівно, надало текстам яскравого стилістичного ефекту.

Андрухович Ю. І. Тут похований Фантомас. Брустурів: Дискурс, 2015. 240 с.

Бабак Г. О. Каламбур у фразеологічній системі французької та української мов. Горлівка: Вид-во ГДПШМ, 2004.

Герман В. В. Дієслівні словотвірні моделі авторських неологізмів у сучасній поезії. *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ: Вища школа, 1998. С. 171 – 175.

Колоїз Ж. В. До питання про диференціацію основних понять неології. *Вісник Запорізького ун-ту: Філологічні науки*. Запоріжжя, 2002. № 3. С. 78 – 83.

Колоїз Ж. В., Малюга Н. М. Каламбур як забезпечення оказіональної експресії. Чернівці, 2001.

Коломієць М. П. Перифрази в сучасній українській мові. Дніпропетровськ, 1984.

Леонова Н. В. Деякі аспекти специфіки новотворів у лексиці творів українських письменників-фантастів. *Ономастика і апелятиви*. Дніпропетровськ. 2000. Вип. 12. С. 86 – 90.

Мазурик Д. В. Нове в українській лексиці: Словник-довідник. Львів: Світ, 2002. 130 с.

Пашинська Л. М. Фразеологічні неологізми в сучасному українському мас-медійному дискурсі. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011.

Тимчук О. Т. Семантико-стилістичне явище гри слів в українській мові. Київ, 2003.

Чабаненко В. А. Норми словотворення і мовна експресія. Мовознавство. 1980. № 2. С. 13 – 20.

REFERENCES

Andruhovych, Yu. I. (2015). Fantomas is buried here. *Brusturiv: Discourse*. (in Ukr.).

Babak, G. O. (2004). Pun in the phraseological system of the French and Ukrainian languages. *Horlivka: Publishing house of the GDPIIM* (in Ukr.).

Herman, V. V. (1998). Verbal word-formation models of author's neologisms in modern poetry. *System and structure of East Slavic languages*. Kyiv: Higher School. 171-175 (in Ukr.).

Kolois, Zh. V. (2002). To the question of the differentiation of the main concepts of neology. *Herald of Zaporizhia University: Philological Sciences*. Zaporizhzhia. No. 3, 78-83 (in Ukr.).

Kolois, Zh. V., Malyska, N. M. (2001). Puns as a means of occasional expression. *Chernivtsi* (in Ukr.).

Kolomiets, M. P. (1984). Periphrases in the modern Ukrainian language. *Dnipropetrovsk* (in Ukr.).

Leonova, N. V. (2000). Some aspects of the specificity of innovations in the vocabulary of works of Ukrainian science fiction writers. *Onomastics and appellations*. Dnipropetrovsk. Issue 12, 86 – 90 (in Ukr.).

Mazuryk, D. V. (2002). New in Ukrainian vocabulary: Dictionary-reference. Lviv: World (in Ukr.).

Pashynska, L. M. (2011). Phraseological neologisms in modern Ukrainian mass media discourse. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House (in Ukr.).

Tymchuk, O. T. (2003). Semantic and stylistic phenomenon of word play in the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).

Chabanenko, V. A. (1980). Norms of word formation and linguistic expression. *Linguistics*. No. 2, 13-20 (in Ukr.).

Статтю отримано 26.08.2022

Liudmyla Pashynska

INDIVIDUAL-AUTHOR NEOLOGISMS IN TSN-KY BY YURIИ ANDRUKHOVYCH

The article is devoted to the individual author's neologisms in the TSNs of the famous Ukrainian writer Yuri Andrukhovych. The analysis of the most productive ways of creating occasionalisms proves that lexemes create bright original images, convey emotions, clearly describe situations, are characterized by expression, emotional load, determined by the author's associative worldview. It is noted that in order to increase the effectiveness of the texts, to create a comic, the author actively uses such a stylistic technique as a pun. Paraphrases from the thematic posts of the writer are highlighted, which are marked by imagery, clarity of construction, and thematic acuity; being the second names of objects, phenomena, their important features, signs, the necessity of which is caused by the thematic direction of the author's text, stand out.

Key words: author's neologisms, occasionalisms, pun, paraphrases.

У СВІТІ ВЛАСНИХ НАЗВ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.18>

УДК 811.161.2'373.2

ПОЛІВАРІАНТНІСТЬ ОСОБОВОГО ІМЕНІ ЯК ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

АНДРІЄНКО

Лілія Олегівна,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, E-mail: lileja842@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5113-6966>

Liliia

ANDRIIENKO,

PhD in Philology, senior researcher of the Department languages of Ukraine O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4 Hrushevskiyi St., Kyiv 01001, Ukraine, E-mail: lileja842@gmail.com

*У статті осмислено феномен поліваріантності особового імені. Подано авторську дефініцію терміна **поліваріантність особового імені**. Здійснено аналіз варіантної парадигми окремих імен, за якими в сучасному українському антропоніміконі закріпився статус офіційно-документальних. Простежено шляхи й способи розподілення вихідного імені, розглянуто окремі варіанти одного імені за характером змін, які відбувалися в системі вокалізму, консонантизму і на структурно-морфологічному рівні. На численних прикладах чоловічих та жіночих особових імен проаналізовано найтиповіші адаптивні зміни, що привели до появи варіантних рядів.*

Ключові слова: власне ім'я, особове ім'я, антропонім, український антропонімікон, поліваріантність особового імені, морфологічна й структурна адаптація.

Особове ім'я – ім'я особи, імення людини народжується з материнського і батьківського благословення й супроводжує її все життя, міцно вплітається в канву національної традиції, стає невід'ємною частиною світової культури. Пам'ять слова, пам'ять імені – категорії історичні. Адже саме в категоріях спадкоємності осмислюється вибір і присвоєння імені, знаходження його для конкретної людини в космосі імен, пошук наймилозвучніших варіантів, суголосних характерові й вдачі того, хто отримає це ім'я, поширення, наділення культурними смислами тощо.

Ця пам'ять проявляється, зокрема, у поліваріантності особового імені, що свідчить про змінність його матеріальної оболонки, підвладної часові й місцю. Водночас «нема найменших підстав вважати національномовну своєрідність структури особових імен суто формальним, зовнішнім явищем: за специфічними структурними рисами особового імені часто криється значний масив етнокультурної інформації» [Белей 2016: 199].

Тож не випадково особове ім'я є об'єктом вивчення багатьох мовознавчих дисциплін, які охоплюють широкий спектр досліджень у галузі етимології, діалектології, історії мови, аж до інтегративних студій з лінгвокультурології, етнолінгвістики й соціономастики, і знаходять практичне застосування у сфері кодифікації мови, прескриптивного мовознавства, перекладу й міжмовної ідентифікації власних назв, лінгвістичної експертизи документальних записів імені, мовної освіти тощо.

Український іменник є національним надбанням, тому, безперечно, заслуговує на всебічне вивчення і з погляду етнокультурного, і з суто лінгвістичного.

Найпотужніший пласт українського іменника становлять хресні ймення, запозичені з давньогрецької, давньоєврейської, латинської мов та мов народів, дотичних до візантійської культури. З плином часу імена, котрі набували на українських територіях поширення й популярності, поставали у відмінних фонетичних варіантах та розбіжних структурно-морфологічних формах (і що популярнішим було ім'я, то більше його варіантів виникало), у яких все виразніше оприявнювалися характерні риси української мови. Таким чином: «Чужі формою, незрозумілі щодо змісту грецькі й старожидівські (єврейські) хресні ймення від XII в. український народ перероблює, зв'язуючи їх з українськими творивами» [Сімович 1931: 2]. Системний характер цих змін спричинив до появи низки варіантів одного й того ж імені, або до *поліваріантності особового імені*.

Під *поліваріантністю особового імені* розуміємо належну до національного іменника, відображену в узусі й зафіксовану в лексикографічних ономастичних джерелах множину варіантів особового імені, яка характеризується різноманітністю морфологічних форм і структурно-словотвірних типів, котрі постали на певному синхронному зрізі унаслідок системних мовних змін у процесі усталення питомих і освоєння запозичених пропріальних назв, кожна з яких за сукупністю релевантних ознак співвідносна із протоонімом.

Розрізняємо варіанти *за функціональним призначенням / стилевим навантаженням*, які, своєю чергою, поділяємо на: 1) офіційно-документальні (стилістично нейтральні); 2) неофіційні, а це: а) стилістично марковані (урочисто-церковні, фамільярно-простомовні); б) емоційно забарвлені (пестливі, демінутивні, аугментативні), та *за структурними типами*: 1) повні; 2) розмовно-гіпокористичні, скорочені.

У фокусі нашої уваги – варіанти імен, які в сучасному українському антропоніміконі мають статус офіційно-документальних. Ретроспективний аналіз варіантної парадигми таких імен дає можливість розглянути окремі варіанти одного імені за типом цих змін.

У системі вокалізму слід відзначити явище, властиве всім східнослов'янським діалектам і згодом відображене в українській літературній мові: передавання грецького короткого голосного [a] через [o], унаслідок чого усталилася практика запису імен грецького походження українською мовою через o: гр. Ἀλέξανδρος – Олександр, гр. Ἀλέξιος – Олексій, гр. Ἀβέρκιος – Оверкій і под.

Водночас у деяких іменах збереглося двояке написання: *Авксένтій – Овксένтій, Оксάνα – Оксένія – Аксένія, Арéφα – Орéфа, Авράμ – Овράμ, Авер'ян – Овер'ян, Авέρκiй – Овέρкiй.*

В окремих іменах початковий голосний (грецький короткий [a]) зникав: гр. Ἀγάφιας: *Агафія – Гафія*, гр. Ἀγαθών: *Агафón – Гапón*, гр. Ἀναστάσιος: *Анастás – Настás*, гр. Ἀναστάσια: *Анастásія – Настásія.*

Тенденція до втрати початкового голосного відобразилася в інших іменах грецького й негрецького походження: гр. Ἰλαρίον – *Ларіон*, гр. Πολίτ – *Політ*, гр. Οπανάς – *Панás*, лат. *Αγριπίνα – Горпіна*, гр. Γλικέρια – *Ликéра*, д.-фр. *Ελεονόρα – Леонóра*, гр. *Σβδοκία – Докія*, д.-євр. *Σελιζαβέτα – Лизавéта*, гр. *Σφροσίνα – Фросіна*, д.-лат. *Ιγνάτ – Гнát*, д.-євр. *Ισακ – Сакі́й*, гр. *Οκσάνα – Ксένія.*

Варіативність написання імен виникала через втрату початкового [й]: *Йосип – Їсип, Йосафат – Сафат, Юліан – Уліян, Юстіна – Устіна*; або появу протетичного приголосного: *Авіло – Вавіло, Єлій – Гелій, Євдокія – Вівдя*.

Однією із найвиразніших фонетичних рис української мови, засвідченою ще в староукраїнських пам'ятках, є заміна початкового [je] на [o], яка розпочалася з втрати протетичного [j], що зумовило появу нормативних варіантів на зразок: *Єфрém – Охрім, Євстафій – Євстахій – Остап, Євстахія – Остафія, Єсєвій – Овсій*. Але в єдиному варіанті закріпилися написання *Олена* (хоч р. *Елена*, болг. *Елена*, с. *Елена*, м. *Елена*, п., ч. *Helena*, слц. *Helena* < гр. Ἑλένη), *Омельян* (хоч р. *Емельян*, бр. *Емяльян*, м. *Емилијан*, болг. *Емилиан*, с. *Емилијан*, п. *Emilian*, ч, слц. *Emilián*, слн. *Еміліјан* < с.-гр. Αμιλιανός), *Олефір* (хоч р. *Елефєрий*, болг. *Елевтєри*, м. *Елевтєри*, с. *Елеутєрије*, п. *Eleutery*, слн. *Elevterij* < гр. Ἐλευτέριος).

Передумовою варіативності стали зміни, що привели до появи секундарного [а] з [е] після початкового [j] в іменах: *Євдокія – Явдоха, Євдокім – Явдокім; Євтіхій – Явтух, Єрємія – Ярєма, Єрмолій – Ярмолій, Єлїсєй – Ялїсєй*.

Обниження [е] до [а] під впливом плавних приголосних [л] і [р], що стояли після [е], підтримане регресивною асиміляцією, зумовило появу варіантів: *Герасім – Гарасім* (гр. Γεράσιμος), *Пелагєя – Палажка* (Πελαγία).

В основах імен, переважно давньоєврейського походження, відбулося стягнення голосних, на зразок: *Аврám* (пор. давнє укр. *Авраамъ*, рос. *Авраам*), *Гавріло* (пор. давнє укр. *Гаврииль*, рос. *Гавриил*), *Даніло* (давнє укр. *Данииль*, рос. *Даниил*), але нечисленні імена *Аарон – Арон, Ісак – Ісаак* функціонують як офіційні варіанти з відмінним стильовим маркуванням.

Чергування, що засвідчують появу секундарного [і] на місці етимологічного [о] в новому закритому складі, відображені у варіативності особових імен: *Антон – Антін, Нєстор – Нєстір, Никіфор – Ничіпір, Проконій – Прокіп, Севєр – Севір, Тихон – Тіхін* (але *Фєдір, Харитон, Амврос*).

У галузі консонантизму однією з найприкметніших рис української мови, яка виразно проявилася в національному антропоніміконі (переважно в іменах давньогрецького походження або тих, що прийшли в наш іменник через грецьку мову), є заміна звука [ф] на [п] *Стефан – Степán, Агафон – Агапón, Афанасій – Опанás – Панás, Софрон – Сопрón*, на [х] *Фомá – Хомá, Єфім – Юхім, Єфімія – Юхімія, Єфрém – Охрім*,

Фотінія – Хотіна, на [в] *Фékла – Вékла*, на [т] *Агафáнгел – Агатáнгел, Варфоломій – Бартоломій, Фékла – Тékля, Мефóдій – Метóдій, Филимóн – Талимóн, Фадéй – Тадéй*. Приклади із варіативним [ф] / [т] знаходимо в іменах-композицях давньогрецького походження із частиною Θεó «Бог»: *Феодóр – Теодóр (Феодóра – Теодóра), Феодóсія – Теодóзія, Феοφίλ – Теоφίλ (Феоφίла – Теоφίла), Феοκτίστ – Теοκτίστ, Феοφάν – Теоφán (Феоφánія – Теоφánія)*; [ф] / [п] – в іменах із частиною φόρος «той, який несе»: *Никі́фор – Ничі́пір*.

Явище субституції також спостерігаємо в парах із варіативним написанням в основах слів приголосних **м : н, р : л**: *Микóла – Никóла, Єписті́ма – Лепесті́на, Нимидóра – Минодóра, Памфíл – Панфíл, Устíн – Устíм; Руфíн – Рувíм, Никі́фор – розм. Микі́фор* і под.

Уживання паралельних форм імен з **б / в** є наслідком різних традицій вимови грецької β («бета» [б] – назва й вимова за Еразмом Роттердамським, прийнята в класичній філології, та «віта» [в] за Йоганном Рейхліном, орієнтована на середньовічну візантійську вимову), що опосередковано вказує на шляхи проникнення цих імен в українську мову: *Аба́кум – Ава́кум, Абра́м – Авра́м, Абель – Авель, Варфоломій – Бартоломій*.

У галузі словотвору найприкметнішою рисою «освоєння» власних імен давньогрецького походження стало усічення етимологічного суфікса **-iū / -ij**, що континує гр. -ιος зі значенням відношення чи належності, котрий внаслідок перерозкладу основ увійшов до кореня. Тож нормативного закріплення зазнали варіантні форми, окремі з яких засвідчені ще в давньоруських пам'ятках: *Анатóлій – Анатóль; Анастáсій – Анастáс (др. Анастасиш – Анастасъ); Антóній – Антóн (др. Антониш – Антонъ); Аполлóній – Аполлón; Арсéній – Арсén; Артéмій – Артém; Афóній – Афón; Валéнтій – Валéнт; Влáсій – Влáс (Улáс); Григóрій – Григór; Євгéній – Євгén; Климéнтій – Климéнт – Клім, Костянтíн – Кóсть; Корнелі́й (Корні́лій) – Корні́ло – Корні́; Лаврénті́й – Лаврín; Панкρά́тій – Панкρά́т, Савелі́й – Савéл*.

Трапляється, коли повна форма імені вживається тільки в розмовних і стилістично маркованих варіантах, як, наприклад, оф. *Васíль* – розм., ур.-церк. *Васі́лій*, оф. *Мака́р* – ур.-церк. *Мака́рій*, оф. *Тара́с* – розм., ур.-церк. *Тара́сій*. Водночас у деяких іменах усічена форма активована лише в розмовних варіантах, наприклад, оф. *Ана́ній* – розм. *Ана́нь*, оф. *Мефóдій* – розм. *Мефóдь*.

Загальна тенденція до усічення чоловічих імен на -ій торкнулася лише імен, які мають більше трьох складів. Двоскладові імена, як-то: *Овдій, Мокій, Гордій, Гурій* – зберегли свою первісну форму. Натомість «короткі» імена «подовжилися» завдяки нарощуванню афіксів **-ид, -ик, -ин, -ій, -оній, -ан, -к(о)**. Так утворилися лінійні й розгалужені деривативні «ланцюжки» імен зі спільним етимомом: *Віктор – Вікторій / Вікторін; Зот – Зотик; Олександр – Олександрін, Фотій – Фот – Фотін; Флор – Флорій / Флорентій / Флорентін / Флоріан / Флорід; Валентій – Валент – Валентін; Кірій (Кирей) – Киріан (Кир'ян) / Киріак (Кир'як); Петро – Петроній; Сіла – Сілан – Сілантій*. Із повних «канонічних» форм на зразок *Лук'ян, Дорофій, Тимофій, Євтіхій* за допомогою демінутивних та експресивних українських суфіксів **-аш, -ош (-іш), -ух** утворилися варіанти відповідно *Лукаш, Дорощ, Тиміш, Євтух (Явтух)*, які, попри ініційовані церковною та світською владою заходи з уніфікації, що тривали протягом XVIII–XIX ст., зберегли статус офіційних.

Варіанти імен, утворені шляхом нарощування форманта **-к**, *Ількó* (від *Ілля*), *Левко* (від *Лев*), *Натáлка* (від *Натáлія*), *Юрко* (від *Юрій*) сьогодні сприймаються як розмовно-гіпокористичні. Тим часом у документальних записах південно-західних регіонів України аж до середини XX століття вони фігурують як офіційні.

Деякі українські ономастичні джерела як два офіційні подають варіанти *Васіль* і *Васілько* (гр. *βασιλειος* «царський»). Можливо, такий підхід продиктований тим, що в православному місяцеслові цим іменам належать різні календарні дати: одне з найшанованіших свят – «другий празник – Святого Василя» (Святого Василя Великого) відзначають 14 січня, тоді як день пам'яті блаженного Василька (князя Василька Костянтиновича Ростовського) припадає на 17 березня.

Морфологічна адаптація запозичених антропонімів, яка виявлялася, зокрема, в усіченні та нарощуванні основ жіночих імен, можливо, була продиктована бажанням «прикрасити» ім'я, надати йому шляхетного звучання: *Ангела – Ангеліна; Анжéла – Анжéліка / Анжéліна; Антонія – Антоніна / Антоніда / Антоніана, Богдана – розм. Богдánія, Васілія – Васіліна, Верона – Веронія; Натáлія – Натáля – Натáлка; Олександра – Олександріна; Таїсія – Таїса, Терезія – Терéза*.

Деякі чоловічі імена давньогрецького та давньоєврейського походження на слов'янському мовному ґрунті набули жіночого

граматичного роду. Так постали пари офіційних варіантів: *Μικολάϊ* – *Μικόλα*, *Μινέϊ* – *Μίνα*; *Σρεμί* – *Ярема*, *Καλένικ* – *Καλίνα*, *Ολεξί* – *Ολέкса*; *Ζόσιμ* – *Ζοσίμα*.

Щодо походження форм чоловічих імен на *-ο* існують різні гіпотези. На думку одних дослідників, у парах імен типу *Καρλ* – *Κάρλο*; *Λαυρ* – *Λαυρό* друге є застиглою формою вокатива, (як в іменниках а-основ чоловічого роду *σλугα* – *σλυγο*, *βοεвода* – *βοεβοδο*), котра згодом поширилася на інші групи іменників [Кульбакин: 50; Шахматов: 65]. Поширення цих форм пов'язують також з аналогічним впливом продуктивних словотвірних типів із формантами *-κο*, *-λο*, *-ило*, *-но*, *-хно*, що спочатку закріпилися в системі прізвищевих назв і з плином часу втратили значення здрібності, згрубілості чи іншої характерної ознаки (*Τύνταλο*, *Τρυσίλο*, *Στετςκό*, *Τερέшко*, *Δαχνό*, *Μαχνό*) [Сімович 1929: 322].

Василь Сімович, не відкидаючи згаданих вище чинників як ланок тривалого історичного процесу, акцентує на явищах контамінації українського форманта *-ло* (*-ило*) із близькими за звучанням д.-євр. *-el* (єврейське «Бог») та гр. *-ήλ* *-ήλος*, унаслідок чого чоловічі імена зазнавали ряду перетворень: д.-євр. *Γαβρί'el* «муж Божий», «міць Бога», гр. *Γαβριήλ*, стел. Гавріїль, укр. *Гавріло*; д.-євр. *Dānī'el* < *dānī* «мій суддя» та *'el* «Бог», гр. *Δανιήλ*, *Δανιήλος*, стел. Даниїль, укр. *Даніло*; гр. *Καρπος* < *καρπος* «плід», стел. Карьп, укр. *Карпó*; гр. *Παῦλος* < лат. *Paulus* < *raulus* «малий», стел. Павль (Паоуль), укр. *Павлó*; гр. *Πέτρος* «камінь, скеля», стел. Петрь, укр. *Петрó*. Таким же чином модифікувалися імена, які мали в грецькій мові фіналь *-ίλος* (*-ίλλος*), *-ίλλιος*, лат. *-illus*: гр. *Κύριλος*, *Κύριλλος*, лат. *Syrgillus* – «володар, пан, господар», стел. Кириль, укр. *Киρίло* [Сімович 1929: 344; Сімович 1931: 333].

Значний вплив на формування морфологічної структури українських антропонімів мали процеси, пов'язані із занепадом зредукованих голосних, що стимулювало залучення багатого арсеналу словотвірних засобів, поширення й усталення певних словотвірних моделей. Це дозволяло досягнути милозвучності й природного звучання іншомовних імен українською мовою, передусім, уникнути важкого для вимови збігу приголосних чи голосних: гр. *Μάρκος*, лат. *Mārcus*, стел. Мар(ь)кь, п., ч. *Marek*, д.-укр. Марко, укр. *Маркó*; гр. *Αβέρκιος*, лат. *Abercius*, стел. Аверкий, укр. *Овєркій* і *Овєрко*; гр. *Φρανκίσκος*, лат. *Franciscus*, герм. *Frank*, п. *Franciszek*, укр. *Франкó*.

Отже, запозичені пропріальні назви (nomina propria), переважно грецькі та давньоєврейські хресні імена, адаптуючись на українському мовному ґрунті й усе більше віддаляючись від свого протоімені, з плином часу набували виразних фонеморфемних ознак національної мови з притаманним їй регіональним колоритом та словотвірною варіативністю. Документування й подальше внормування цих варіантів свідчить про тривалу, вивірену часом практику освоєння запозичених імен, яка здійснювалася у взаємодії літературно-книжної та усно-розмовної традиції, відповідала вподобанням конкретних носіїв імені й естетичним запитам українського мовно-культурного континууму в цілому.

Ажнюк Б.М. Переклад і міжмовна ідентифікація власних імен. *Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство: Зб. наук. праць.* Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 2012. С. 228–236.

Белей Л. Природа особових імен та їх відтворення засобами чужої мови. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Зб. наук. праць.* Ужгород, 2016. Вип. 21: Ареалогія й ономастика. С. 198–202.

Етимологічний словник української мови: У 6-ти т. Упоряд.: Р. В. Болдирев, упоряд.; гол. ред.: О. С. Мельничук. АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. Думка. 1982. Т. 1–4.

Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинко І. І. Історична граматики української мови. Київ: Вища школа, 1980.

Кульбакин С.М. Украинский язык, краткий очерк исторической фонетики и морфологии. Харьков, 1919.

Макарець Ю. Варіантність в офіційному жіночому іменослові України: між нормою й аномалією. *Культура слова.* Вип. 93. Київ, 2020. С. 183–195.

Михальчук О. Антропонім як об'єкт лінгвістичної експертизи. *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія: Філологія. Т. І. Вип. 45. Ужгород, 2021. С. 305–311.

Селігей П.О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові. Київ: Академперіодика, 2014.

Сімович В. Українські йменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні. *Праці українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі: Науковий збірник.* Прага, 1929. Т. І. С. 305–370.

Сімович В. Історичний розвиток українських (здрібнелих та згрубілих) чоловічих хресних імен з окремишньою увагою на завмерлі суфікси. Прага, 1931.

Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. За ред. В. М. Русанівського. 2-ге вид., випр. й доп. Київ: Наук. думка, 1996.

Скопненко О. І. Відтворення чужомовних власних імен в українській та білоруській традиціях: мовна норма і особисте право носія імені. *Мовні права в сучасному світі*: Зб. наук. праць. Ужгород, 2014. С. 253 – 260.

Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005.

Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія письменської старо-українщини XI–XVIII в. Київ: Друкар, 1922.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- гр. – грецьке
- д.-євр. – давньоєврейське
- д.-р – давньоруське
- д.-фр. – давньофранцузьке
- лат. – латинське
- м. – македонське
- оф. – офіційне
- п. – польське
- пор. – порівняй
- р. – російське
- розм. – розмовне
- с. – сербське
- с.-гр. – середньогрецьке
- слц. – словацьке
- стсл. – старослов'янське
- укр. – українське
- ур.-церк. – урочисто-церковне
- ч. – чеське

REFERENCES

Azhniuk, B.M. (2012). Translation and interlingual identification of proper names. *Akademik Oleksandr Savych Melnychuk i suchasne movoznavstvo (Academician Oleksandr Savych Melnychuk and modern linguistics): Coll. of sciences*. Kyiv: Vydavnychi dim D. Buraho. 228–236 (in Ukr.).

Belei, L. (2016). The Nature of Proper Names and Their Transition into Foreign Language. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva (Modern problems of linguistics and literary criticism): Coll. of sciences*. Vol. 21, 198–202 (in Ukr.).

Kulbakin, S.M. (1919). Ukrainian language, short essay on historical phonetics and morphology. Khar'kov (in Rus.).

Makarets, I. (2020). Variation in the official female onomasticon of Ukraine: between norm and abnormality. *Kultura slova (Culture of Word)*, 93, 183-195 (in Ukr.).

Mykhalchuk, O. (2021). Antroponym as an object of linguistic expertise. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Filolohiia (Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Philology)*. Vol. I. 45, 305-311 (in Ukr.).

Selihei, P.O. (2014). Etymological dictionary of borrowed suffixes and suffixoids in the Ukrainian language. Kyiv: Akadempriodyka (in Ukr.).

Simovych, V. (1929). Ukrainian masculine nouns on -o in historical development and coverage. *Pratsi ukrainskoho vysokoho pedahohichnoho instytutu im. Mykhaila Drahomanova u Prazi: Naukovyi zbirnyk (Proceedings of the Ukrainian Higher Pedagogical Mykhailo Drahomanov Institute in Prague): Coll. of sciences*. Vol. I, 305-370 (in Ukr.).

Simovych, V. (1931). Historical development of Ukrainian (diminutive and augmentative) Christian names of men with special attention to dead suffixes (in Ukr.).

Skrypnyk, L., Dziatkivska, N. (1996). Proper names of people: dictionary-handbook. Kyiv (in Ukr.).

Skopenko, O. I. (2014). Reproduction of foreign names in Ukrainian and Byelorussian traditions: the language norm and the personal right of the bearer of the name. *Movni prava v suchasnomu sviti (Language rights in the modern world)*. Uzhhorod: 253 – 260 (in Ukr.).

Triiniak, I. I. (2005). Dictionary of Ukrainian names. Kyiv: Dovira (in Ukr.).

Shakhmatov, O., Krymskyi, A. (1922). Essays on the history of the Ukrainian language and a textbook of Old Ukrainian writing of the XI–XVIII centuries (in Ukr.).

LEGEND

- hr. – greek
- d.-yevr. – old.-hebrew
- d.-r. – old.-russian
- d.-fr. – old.-french
- lat. – latin
- m. – macedonian
- of. – official
- p. – polish
- por. – compare
- r. – russian
- rozm. – colloquial
- s. – serbian
- c.-hr. – middle-greek

slts. – slovak
st-sl. – old.- slavic
ukr. – ukrainian
ur.-tserk. – ceremonial-church
ch. – czech

Статтю отримано 30.08.2022

Liliia Andriienko

POLYVARIANTITY OF PERSONAL NAMES AS A LINGUISTIC AND CULTURAL PHENOMENON

The biggest layer of the Ukrainian anthroponyms consist of names that came from ancient Greek, ancient Hebrew, Latin and the languages of the nations related to Byzantine culture. With the passage of time the names, that became widespread and popular on the Ukrainian territory, appeared in different phonetic variants and divergent structural and morphological forms, in which the characteristic features of the Ukrainian language were more clearly manifested.

The systemic nature of these changes led to the appearance of a number of variants of the same name, *multivariance of a personal name*. By the *multivariance of a personal name*, we mean the set of variants of a personal name belonging to the national anthroponymicon, reflected in the usus and recorded in lexicographic onomastic sources. It is characterized by a variety of morphological forms and structural and word-forming types that appeared at a certain synchronic stage as a result of systemic language changes in the process of establishing original and development of borrowed proper names, each of which is related to a protoonym, by a set of relevant features.

In the article we consider the phenomena, that took place in the system of vocalism, consonantism, at the structural and morphological levels, which was reflected in the branched system of variants of personal names. The changes that led to the appearance of variants is an indication of the dynamical cultural memory and are an integral part of the Ukrainian linguistic world picture. Therefore the Ukrainian anthroponymicon is a national treasure and deserves a comprehensive study from both an ethnocultural and a linguistic point of view.

Key words: proper name, personal name, anthroponym, Ukrainian anthroponymicon, multivariate personal name, phonetic and structural adaptation

КУЛЬТУРА ФАХОВОЇ МОВИ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.19>

УДК 81'276.6:31.:81'342.8/9

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО НАГОЛОШУВАННЯ ФАХОВОЇ ЛЕКСИКИ СТОМАТОЛОГІВ

ЛЕЩЕНКО

Тетяна Олександрівна,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри українознавства та
гуманітарної підготовки Полтавського
державного медичного університету,
вул. Шевченка, буд. 23, 36000,
м. Полтава, Україна
E-mail: tetyana.57@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4682-3734>

Tetiana

LESHCHENKO,

PhD in Philology, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian
Studies and Humanitarian Training,
Poltava State Medical University
36011, Poltava, 23 Shevchenko Street
Ukraine;
E-mail: tetyana.57@ukr.net

ЖОВНІР

Марина Миколаївна,

кандидат філологічних наук, викладач
кафедри українознавства та
гуманітарної підготовки Полтавського
державного медичного університету,
вул. Шевченка, буд. 23, 36000,
м. Полтава, Україна,
E-mail: m.zhovnir@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8498-9802>

Maryna

ZHOVNIR

PhD in Philology, Lecture of the
Department of Ukrainian Studies and
Humanitarian Trainin, Poltava State
Medical University 36011,
Poltava, 23 Shevchenko Street,
Ukraine;
E-mail: m.zhovnir@gmail.com

Проаналізовано специфіку наголошування лексики в межах стоматологічного дискурсу. Здійснено спробу дослідити наукову мову стоматологічної сфери, висвітлити характерні особливості наголошування фахової мови стоматологів, детально схарактеризувати найпоширеніші акцентуаційні помилки в їхній професійній комунікації. Зафіксовано випадки неправильного й недоречного послуговування акцентом у фахових термінах. Запропоновано нормативні варіанти акцентуації високочастотних терміноодиниць стоматологічної галузі.

Ключові слова: *стоматологічний дискурс, мовна норма, акцентуаційна норма, наголос.*

У лінгвістичних джерелах мовну норму традиційно тлумачать як найбільш доцільний варіант вимови, формо- і словотворення, а також уживання різнорівневих лінгвальних одиниць на певному етапі розвитку мовної системи. Процеси нормування, лінгвістичного впорядкування й правописного становлення мови тісно пов'язані з культурою фахового її вияву – особливого функціонального різновиду літературної мови, який обслуговує професійну сферу діяльності.

Пильну увагу лінгвістів і лінгводидактів привертають різні типи дискурсів, ключові й специфічні риси їхньої лінгвальної реалізації. У цій розвідці апелюємо до потужного мовного потенціалу наукових стоматологічних текстів. Спираючись на тезу про те, що «для повноцінності писемного наукового мовлення в цій галузі важливо дотримуватися норм уживання лексичних, граматичних і стилістичних ресурсів сучасної української мови» [Лещенко 2018 б: 69], а також використовуючи праці дослідників (М. Д. Гінзбург, Н. В. Зелінська, А. П. Коваль, М. І. Кочан, О. Ю. Лаврінець, Т. О. Лещенко, Л. І. Мацько, Н. Ф. Непийвода, П. О. Селігей, О. М. Семенов, Т. П. Тернавська, А. В. Ткач та ін.), які скерували свої наукові пошуки на проблематику внормованості мовних засобів фахового наукового тексту, підкреслюємо нагальну потребу розгляду питань, прямо чи опосередковано пов'язаних з аспектами нормативної відповідності й комунікативного потенціалу наукової мови фахівців стоматологічної сфери. Переконливості цим міркуванням додають факти невідповідності практики наукового текстотворення узуальним мовним нормам, що спричиняє викривлення смислу висловленого й написаного під час текстосприйняття і його інтерпретації.

Аналіз термінологічного континууму тієї чи тієї галузі зумовлений практичними потребами послуговування нормативними варіантами як у щоденному фаховому спілкуванні, так і в науковому, освітньому, художньому й інших галузевих дискурсах. Нормалізації спеціальної лексики, відмежованої від загальноживаної, поступовому усуненню мовних вад і появі наукових досліджень високої якості передують надскладний процес усвідомлення тими, хто створює науковий текст, потреб і норм зразкового мововжитку у сфері науки, а стоматологам – передовсім у межах стоматології й медицини загалом.

Нині в українській лінгводидактиці прослідковуємо тенденції до аналізу й поліаспектного опису континууму мовних недоречностей наукового дискурсу на українськомовному матеріалі (Я. Ю. Вакалюк, Л. Г. Василенко, С. П. Гриценко, С. Ю. Дев'ятко, Г. О. Золотухін, Т. О. Лещенко, Н. П. Литвиненко, Л. Г. Лісовий, Н. В. Мисник, Л. А. Пиріг, Г. В. Навчук, О. Б. Петрова, І. В. Семенко, Л. О. Симоненко, А. В. Ткач, І. Є. Томка, В. Г. Юфименко та ін.), а також фіксуємо дослідження в цьому аспекті стоматологічного наукового тексту (Н. В. Бондар, М. М. Жовнір, Т. О. Лещенко, Т. В. Шарбенко, В. Г. Юфименко тощо).

Попри вагомій напрацюванні щодо проблем нормативності й анормативності лінгвального втілення наукової думки фахівців стоматології, деякі важливі аспекти цієї проблеми ще лишаються поза увагою дослідників. Так, низку праць присвячено окремим питанням унормованості й упорядкованості граматики, лексики, девіацій під час термінотворення в межах наукового фахового стоматологічного дискурсу, його стилістичної досконалості й комунікативної довершеності, тоді як акцентологічний рівень усе ще лишається не вивченим, що визначає актуальність нашої розвідки.

Релевантність дослідження помилок у наголошуванні термінів зі сфери медицини, зокрема стоматології, детермінована незаперечною потребою формувати не лише вміння правильно оформлювати наукову думку на письмі, а й омовлювати її, ведучи наукову дискусію, транслуючи свої ідеї, гіпотези, думки й переконання.

Свого часу О. О. Потєбня слушно зауважив: «Все, що зупиняє увагу на самому слові, будь-яка не тільки нечіткість, але помітна незвичність його відволікає увагу від змісту» [Потєбня 1985: 28]. Ми переконані, що навіть незафіксовані в письмо-

вому форматі випадки неправильного наголошування, зокрема й термінів, доцільно кваліфікувати помилками в мовленні, тобто «негативним мовним матеріалом» [Бацевич 2000: 5]. Їх потрібно уникати, а за наявності – позбуватися. У сприянні цьому вбачаємо незаперечну актуальність і своєчасність розвідок, у яких на матеріалі української мови науковці здійснюють цілісний багатовимірний опис нормативного втілення наукової думки на кожному з мовних рівнів, аналіз відхилень від усталеної норми з урахуванням унікальної власне мовної специфіки різних типів наукового дискурсу, зокрема й стоматологічного.

Мета статті – висвітлити особливості наголошування у фаховій мові стоматологів, проаналізувати найпоширеніші акцентуаційні помилки. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) висвітлити теоретико-методологічні основи нормування мови науки; 2) проаналізувати специфіку наголошування лексики в межах стоматологічного дискурсу; 3) запропонувати нормативні варіанти акцентуації часто вживаних терміноодиниць стоматологічної галузі.

Комунікація – особливий модус існування живої людської мови, якому властива специфічна категоріальна організація засобів лінгвокоду. Особливості використання мовних елементів під час спілкування передбачають не лише послуговування допустимими засобами, а й урахування правильності їх уживання. Так, за твердженням Т. О. Лещенко, «рівень володіння базовими нормами й дотримання правил уживання лексичних, граматичних і стилістичних ресурсів сучасної української мови не лише забезпечують логічність, точність і коректність викладу фактажу, а й упливають на процес виформовування колективної мовної особистості сучасного лікаря-стоматолога» [Лещенко 2021: 85]. Неусвідомлення цього й будь-які мовні хиби під час спілкування не лише пересвідчують у незнанні мовцем базових норм сучасної української мови, а й перешкоджають формуванню взірцевої компетентнісної моделі мовної особистості фахівця певної галузі, стоматолога зокрема. Натомість мовець, який засвоїв засадничі норми мови і вправно володіє фаховим словом, ясніше й точніше спроможний передавати наукову думку, правильно її оформлювати й матеріалізувати в слові.

Фахова мовна культура – поняття складне й багатогранне. Правильне мовлення передбачає глибоке усвідомлення мовцем основ граматичної будови мови, її лексичного ладу, сти-

лістичної організації і, безсумнівно, норм вимови. «Першим, нижчим, рівнем опанування літературною мовою слід уважати правильність мовлення, а другим, вищим, – культуру мовлення (мовленнєву майстерність), що можлива лише за умови оволодіння літературним мовленням, його граматичною правильністю», – зауважує М. Я. Пентилюк [Пентилюк 2018: 125].

Певною мірою справедливим видається міркування про те, що сформуванню мовленнєвої компетентності, порівняно із граматичною чи лексичною, у край важко. Пояснення цьому – усна форма її реалізації, а також вплив інших мов як наслідок міжмовних контактів, діалектні розбіжності у вимові, залишки архаїчних акцентуаційних традицій і, звісно, специфіка українського літературного наголосу – його рухомість і варіативність. Дослідниця Н. Д. Бабич переконана, що акцентуаційні норми мають еталоном живе народнорозмовне мовлення, тому вони частіше змінюються, відбувається їх уточнення, що (разом зі впливом діалектного мовлення й поширеної російськомовної практики) є однією з причин появи типових помилок у наголошуванні слів [Бабич 1990: 33].

Чимало проблем виникає і з нормативним наголошуванням фахової лексики. Нам імпонує думка Л. Ф. Хохрякової: «Порушення акцентуаційних норм (правильного наголошування) призводить до закріплення ненормативного наголошування більшості фахової термінології і, як результат, до мовної безграмотності й неохайності» [Хохрякова 2012: 287]. Тож, коли йдеться про акцентуаційну компетентність фахівців тієї чи тієї галузі, у свідомості багатьох людей вимова асоціюється з мовною культурою загалом. Нехтування орфоепічними традиціями й усталеним форматом постановки наголосів як у словах, що входять до активного повсякденного слововжитку, так і в термінолексемах, використовуваних для обслуговування конкретної галузі, ладні спричинити акцентологічний хаос і плутанину. Аби уникнути цього й популяризувати взірцеву фахову мовну культуру, потрібно безупинно вдосконалювати мовну грамотність і вправність у володінні фаховим словом, звертаючи увагу на кожен з основних рівнів мовної системи.

Як відомо, норми вимови закріплюють наголос у слові, регулюють літературну вимову окремих звуків і звукосполучень. У сучасній українській літературній мові наголос силовий, вільний і рухомий, а наголошуваними можуть бути початковий, серединний і крайній склади. У наголошуванні лексем

прослідковуємо чітку систему, яка може порушуватися при виникненні варіантного акцентування. Незнання норми в таких випадках спричиняє сумніви чи труднощі носіїв мови щодо вибору правильної форми. Спробуймо з'ясувати, як варто наголошувати слова й терміни, уживані на позначення медичних / стоматологічних явищ і понять, а також ті лінгвальні одиниці, які активно функціонують у науковому дискурсивному полі.

Безсуфіксні, здебільшого префіксальні, іменники чоловічого роду – віддієслівні, рідше – відіменникові – у сучасній українській літературній мові за чинними нормами наголошуються по-різному. Варіативна акцентуація пояснюється давніми дериваційними процесами. Нині частина і загальноживаних слів, і термінологічних мають наголос на першому складі – в одних випадках він припадає на префікс, в інших – на корінь: *орган, апекс, вузол, клапан, череп, штекер, лайнер, плагер, важіль, наріст, набряк, виступ, розмір, розріз, розтин, прикус, відділ, штифт, модуль, стержень, засіб, кальцій, корінь, набряк, сепсис, лазер, шпатель, раїпіль, філер, онлей, оверлей, пінлей, пустер, праймер, гребінь, брекети, догляд, дотик, подих, онік, камінь, корпус, скейлер, мітчик, стоїнер, вузлик* тощо.

Прикметно, що іменники з префіксом *ви-* завжди мають наголошений префікс: *вистил, вишал, вивих, вигин, висип, виступ, виріст, вибій, виріб, вигляд, вивар, викид, випар, винос, виріз, випуск, віруб, висів, виблиск, вімір* тощо.

Наголошування іменників чоловічого роду з префіксом *роз-* варіативне – префіксальне, кореневе, подвійне: *розріз, розбір, розпір, розчин, розсип, розціп, розтяг, розтруб, розтік, розтин, розлад, розпад, розплав* (але: *розруб – розрубі, розбіг – розбіг, розлід – розлід*), *розлам, розгин, розгін, розвал, розкол, розмив* тощо.

Попри те, що кореневе наголошування таких іменників трапляється рідше, в активному слововжитку – терміни з наголошеним другим складом: *відгин, наліт, фінір, абсцес, вінір, дентикль, глосит, різець, моляр, дентин, гачок, пінцет, нарів, гнійник, агент, цемент, відвар, забій, застій, суглоб, рубець, корсет, канал, каркас, масаж, гнояк, правець, прокол, шаблон, тампон* тощо.

Двоскладовим іменникам чоловічого роду, які в однині мають наголошений перший склад, властива флексійна акцентуація у формі множини: *череп – черепи, штифт – штифти, сектор – сектори, вектор – вектори, вузол – вузли* тощо. Таке

наголошування прослідковуємо в усіх відмінкових формах. Наприклад: *штифти́* – *штифти́в* – *штифта́м* – *штифти́* – *штифта́ми* – *штифта́х* – *штифти́*; *вектори́* – *векторі́в* – *вектора́м* – *вектори́* – *вектора́ми* – *вектора́х*.

Зауважимо, що паралельно функціонує досить велика група іменників із нерухомим наголосом, локація якого не змінюється з утворенням форм множини: *симпто́м* – *симпто́ми*, *проте́з* – *проте́зи*, *орган* – *органи*, *пінце́т* – *пінце́ти*, *ште́кер* – *ште́кери*, *кола́нс* – *кола́нси*, *мамело́н* – *мамело́ни*, *прику́с* – *прикуси*, *кла́мер* – *кла́мери*, *кла́пан* – *кла́пани*, *зародо́к* – *зародки*, *лайне́р* – *лайнери*, *опа́кер* – *опа́кери*, *пла́зер* – *пла́зери*, *ву́злик* – *ву́злики*, *при́лад* – *прилади* тощо.

Таку закономірність простежуємо й у більшості двоскладових термінів-іменників жіночого роду, які закінчуються на *-ка* – вони у відмінкових формах множини мають наголос на закінченні: *сі́тка* – *сі́тки*, *ски́бка* – *ски́бки*, *стрі́чка* – *стрі́чки*, *бля́шка* – *бля́шки*, *ді́рка* – *ді́рки*, *ду́жка* – *ду́жки*, *пля́шка* – *пля́шки*, *скля́нка* – *скля́нки*, *кі́стка* – *кі́стки* тощо.

Варіативність акцентуаційних традицій української мови ще раз потверджує наявність нерухомого наголосу у двоскладових терміноодиницях жіночого роду: *сті́нка* – *сті́нки*, *лу́нка* – *лу́нки*, *ла́нка* – *ла́нки*, *сі́тка* – *сі́тки*, *ши́йка* – *ши́йки*, *ши́на* – *ши́ни*, *вкладка* – *вкладки*, *вту́лка* – *вту́лки*, *ка́па* – *ка́пи*, *плóмба* – *плóмби*, *пу́льпа* – *пу́льпи*, *вту́лка* – *вту́лки*, *га́йка* – *га́йки*, *за́йда* – *за́йди*, *пла́вка* – *пла́вки*, *фре́за* – *фре́зи* тощо.

Префіксально-суфіксальні іменники – і чоловічого, і жіночого роду – наголошені переважно на корені: *ві́дби́ток*, *ула́мок*, *відрóсток*, *дова́жок*, *обро́бка*, *обто́чка* тощо, проте в таких словах фіксуємо й префіксальну чи подвійну акцентуацію: *за́стілка*, *за́чіска*, *підсти́лка*, *по́значка*, *налі́пка*, *насі́чка* тощо.

Трапляються й інші приклади акцентологічної рухомості, які спостерігаємо при словотворенні. На них варто звернути особливу увагу, адже неправильне наголошування може спричинити не лише викривлення смислу висловленого, а й термінологічну плутанину: *ка́рієс* – *ка́ріозний*, *я́сна* – *ясе́нний*, *че́реп* – *чере́пний*, *ши́йка* – *приши́йковий*, *ни́рка* – *нирковий*, *гні́й* – *гні́йний*, *ви́разка* – *виразко́вий*, *го́спіта́ль* – *госпіта́льний*, *зуб* – *зубча́стий*, *кі́стка* – *кістко́вий*, *пере́тинка* – *перети́нковий*, *пісо́к* – *піско́вий*, *кла́пан* – *клапа́новий*, *ша́р* – *шаро́вий*, *натя́жка* – *натя́жний*, *налі́пка* – *налі́пний*, *сли́з* – *слизо́вий*, *слюда́* – *слюдя́ний* тощо.

У двоскладових іменниках на *-тт(я)* нормативним є флексійне наголошування: *зняття, гниття, лиття, злиття, покриття, життя* тощо. Натомість акцентуація трискладових іменників на *-нн(я)* детермінована наголосом твірного дієслова: *стражда́ти* → *стражда́ння*, *вмира́ти* → *вмира́ння*, *гої́тися* → *гої́ння*, *зцілюва́ти* → *зці́лення*, *лікува́ти* → *лікува́ння*, *пломбува́ти* → *пломбува́ння*, *свердлі́ти* → *свердлі́ння*, *змика́ти* → *змика́ння*, *пошкоджува́ти* → *пошкодже́ння*, *скорочува́ти* → *скороче́ння*, *перемі́чувати* → *перемі́щення*, *онімі́ти* → *онімі́ння* тощо.

Іменники-терміни на *-аж, -ак, -ит, -іт, -ор, -ізм, -изм, -ист* мають наголос на останньому складі: *кюре́таж, банда́ж, нажда́к, компози́т, папілі́т, механі́зм, органі́зм, метаболі́зм, бруксиз́м, гермети́зм* тощо.

Іменники, здебільшого терміни на позначення хвороб чи інших патологічних станів, із основою на *-оз* мають флексійну акцентуацію: *глосопіро́з, глосопто́з, фібромато́з, гіперосто́з, дискерато́з, фагоцитото́з, хейло́з, дисбактеріо́з, керато́з, еххімо́з, некро́з, папіломато́з, цино́з* тощо.

Наголос у терміноодиницях – іменниках жіночого роду на *-ація, -яція* – на суфіксальному складі: *десквама́ція, дисеміна́ція, дегенера́ція, екстирпа́ція, деформа́ція, екзартикуля́ція, екскоріа́ція, контаміна́ція, крeпiта́ція, пальпа́ція, еліміна́ція, iнвaгiна́ція, iнфiльтра́ція, iррадіа́ція, обтура́ція, бiфурка́ція* тощо.

Складні терміни здебільшого мають два наголоси – головний і побічний: *денти́ногене́з, рентге́нографі́я, рефлексоаналгезі́я, екзартикуля́ція, електрофоре́з, склоіономер, мікрооргані́зм, енаме́лобла́ст, каналонаповнювач, дерматостоматит, ма́кроабра́зія, діате́рмокоагуля́ція, електроодонтодіагно́стика, електрозбудли́вість, каріесоге́нний, мезіодиста́льний, внутрішньоро́товий, е́ндодонти́чний* тощо. Впадає в око й словесне розмаїття із варіантним наголошуванням: *ті́льце – тiльце́, яду́ха – яду́ха, ці́лина – ци́лина, за́сік – засі́к, межиплі́ччя – межиплі́ччя* та ін.

Прикметники з погляду акцентуації становлять своєрідний морфологічний клас, оскільки переважна більшість із них – це похідні ўтвори, що виникли і від інших частин мови, і від власне прикметників. «У цілісній системі наголошування прикметників існують певні закономірності, простежуються відповідні тенденції», – слушно зауважує дослідник В. М. Ви-

ницький [Винницький 1984: 71]. Так, суфіксальний наголос мають прикметники з суфіксами *-альн(ий)*, *-анн(ий)*, *-арн(ий)*, *-ат(ий)*, *-езн(ий)*, *-енн(ий)*, *-еньк(ий)*, *-еч(ий)*, *-іл(ий)*, *-лив(ий)*, *-ок(ий)*, *-оч(ий)*, *-уват(ий)*, *-уч(ий)*, *-уц(ий)*: *спеціальний*, *полірувальний*, *фронтальний*, *запальний* (від *запál*, пов'язаний із хворобою *запáлом*, але *запальний* – гарячий, завзятий), *візуальний*, *катаральний*, *лікувальний*, *спонтанний*, *ливарний*, *нуклеарний*, *плацентарний*, *парапульпарний*, *пульпарний*, *атомарний*, *стаціонарний*, *протезний*, *одонтогенний*, *екзогенний*, *гладенький*, *змертвілий*, *вцілілий*, *скам'янілий*, *шкідливий*, *глибокий*, *широкий*, *робочий*, *скроневий*, *слизовий* тощо.

Варто звернути увагу на наголоси в таких словах: *гумовий* – *гумовий*, *пінистий* – *пінистий*, *невидимий* – *невидимий*, *насадний* – *насадний*, *зародковий* – *зародковий*, *глотковий* – *глотковий*, *осередковий* – *осередковий*, *перегнутий* – *перегнутий*, *гноєвіддільний* – *гноєвіддільний*, *двовігнутий* – *двовігнутий*, *камфорний* – *камфорний*, *ввігнутий* – *ввігнутий*, *цементовий* – *цементовий*, *синявий* – *синявий*, *серединний* – *серединний*, *запліснявілий* – *запліснявілий*, *зачатковий* – *зачатковий*, *зігнутий* – *зігнутий*, *паропровідний* – *паропровідний*, *лицевий* – *лицевий* тощо.

Окремо зупинимось на лексичному й граматичному диференціюванні слів за допомогою наголосу. У сучасній українській літературній мові активно вживаються слова, в яких наголос – це засіб розрізнення і лексичного значення, і граматичної форми слова. Мовимо про словорозрізнявальну, форморозрізнявальну й семантико-граматичну функції наголосу, які сформувалися внаслідок складних мовних процесів і давніх змін в акцентуаційних парадигмах.

У простудійованих зразках стоматологічного дискурсу фіксуємо приклади розпізнавання значень слів з однаковим фонемним (графемним) ладом за допомогою акцентуалізації. Цю закономірність спостерігаємо у фонемно ідентичних парах слів різних морфологічних класів, які збігаються за своїм фонемним вираженням, але мають різне наголошування. Таке розрізнення притаманне різнонаголошеним словоформам із повним фонемним збігом у межах і однієї, і різних морфологічних груп: *назубок* (напилок) – *назубок* (грунтовно, дуже добре), *лікарський* (пов'язаний із лікарем) – *лікарський* (пов'язаний із лікарями, медикаментами), *характерний* (специфічний) –

характерний (норовливий), *відбірний* (добірний) – *відбірний* (призначений для відбору), *пересічний* (середній) – *пересічний* (перехресний), *нарізний* (окреміє) – *нарізний* (із нарізами, який використовується для нарізування), *накладка* (предмет гіпсової накладки) – *накладка* (накладання), *клеїка* (склеювання) – *клеїка* (ж.р. від *клеїкий* – який прилипає, липне), *частковий* (неповний) – *частковий* (властивий окремі частці, пайовий), *спірний* (суперечний) – *спірний* (спритний, швидкий), *складний* (доладний) – *складний* (не простий), *відрубний* (відокремений, уривчастий) – *відрубний* (який відрубється), *типовий* (характерний) – *типовий* (зразковий, стандартний) тощо.

Особливу увагу привертають терміни, які побутують у мовленні здебільшого з неправильним акцентом. Приміром, іменник *щелепа* в лексикографічних працях уживаний з кількома значеннями «1. Одна з двох лицьових кісток, в яких тримаються зуби. 2. Пластинка із вставними зубами; зубний протез. 3. Деталь машини, механізму, інструмента тощо, призначена для закріплення, захоплення або подрібнювання чого-небудь» [СУМ 1980 XI: 580], утім, наголошування його стало. Варто підкреслити, що наголос на першому складі зберігається при словозміні (і в однині, і в множині): *щелепа* – *щелепи* – *щелепі* – *щелепу* – *щелепою* – *на щелепі*; *щелепи* – *щелеп* – *щелепам* – *щелепи* – *щелепами* – *на щелепах*, як і в прикметнику: *щелепний* та ін. Часті (за нашими спостереженнями) випадки суфіксальної акцентуації – це відхилення від норми.

Наводимо приклади зафіксованого в зразках наукових стоматологічних текстів контекстуального слововжитку розглядаємих лексем: *щелепний кут*, *щелепний суглоб*, *щелепний протез*, *щелепний нерв*, *щелепна шина*, *щелепна кістка*, *зубощелепний (сегмент)*, *скронево-нижньоощелепний (суглоб)*, *щелепно-лицева (ділянка)*, *щелепно-під'язиковий (м'яз)*, *верхньоощелепна (порожнина)*, *підщелепна (слинна залоза)* тощо.

Іменник *ясна* функціонує в українській мові лише у формі множини і з наголосом на першому складі. У дискурсі активно транслюються поєднання похідних прикметників *ясенний* (край, жолобок, сосочок), *ясенна* (рідина, кишень, маска, щілина), *ясенне* (прикріплення, з'єднання, просочування, рубцювання), *ясенні* (кишені, ділянки, борозни) тощо.

На жаль, часто трапляється й невнормоване наголошування похідних – іменників, прикметників – від базового в стоматології терміна *шійка*, одним із кодифікованих значень якого є

«вузька частина якогось предмета» [СУМ 1980 XI: 450]. Підкреслимо, що акцент на корені статичний при словозміні: «Обидві частини сполучаються між собою вузьким **перешійком**, який стискається щелепно-під'язиковим м'язом»; «Досить часто карієс локалізується в **пришійковій** ділянці вестибулярних поверхонь бічних і фронтальних зубів – **пришійковий**, або **цервікальний**».

Висловлені в цій статті міркування – це лише спроба вирізнити, описати основні особливості наголошування лексем, зокрема й термінів, уживаних у науковій мові стоматологів, а також частково систематизувати складні випадки акцентуації.

Ми переконані, що нехтування узуальними мовними нормами знижує академічну потужність і цінність наукового вузько-спеціалізованого тексту. Досконале володіння теоретичними фаховими знаннями й використання стрижневих методологічних алгоритмів з опертям на багаторічний професійний досвід не в змозі компенсувати брак мовної компетенції. Для нехай не взірцевого, але правильного лінгвального оформлення наукової думки потрібно опанувати базові норми сучасної української літературної мови й уміло екстраполювати їх у площину фахового спілкування.

Культура фахової мови – важливий сегмент професійного зростання. Для сприйняття й повноти розуміння наукового усного й писемного слова, частин і фрагментів тексту чи висловлення слід ретельно попрацювати над унормованістю, що допоможе продуктивно виконати їхні найважливіші «функції – інформативну, епістемічну (наукове тлумачення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань) і гносеологічну (пізнавальну, спрямовану на розширення знань)» [Лещенко 2016: 140].

Важливим складником взірцевого вузькофахового мовлення слугує нормативна акцентуація. Вагомим засобом корегування неправильного наголошування вважаємо ознайомлення зі специфікою акцентуації фахової лексики, урахування інваріантного наголошування слів-термінів, а також порівняння усталених, на жаль, часто неправильних варіантів уживання наголосів із їхніми нормативними еквівалентами.

Перспективи подальшого вивчення полягають, по-перше, у детальному аналізі наголошування фахової лексики стоматологів; по-друге, у створенні мінісловника, труднощів акцентуації терміноодиноць зі стоматологічної сфери.

- Бабич Н. Д.* Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990.
- Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної девіатології. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2000.
- Словник української мови: в 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
- Винницький В. М.* Наголос у сучасній українській мові. Київ: Радянська школа, 1984.
- Лещенко Т. О.* Контраст взірцевої та реальної компетентнісних моделей мовленнєвої особистості сучасного лікаря-стоматолога. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2021. Вип. 48, т. 1. С. 85–88.
- Лещенко Т. О.* Стоматологічний науковий дискурс: питоме українське vs. іншомовне в термінології. *Молодий вчений*. 2018. № 9.1 (61.1). С. 69–74.
- Лещенко Т. О.* Стилiстична самобутнiсть i внормованiсть мовних засобiв наукового тексту як детермінанта якостi наукової статтi. *Вiсник проблем бiологiї i медицини*. 2016. №.1, т. 2 (127). С. 140–146.
- Пентилюк М.* Граматично правильне мовлення як основа запобігання комунікативній девіантності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: Серія «Філологія». 2018. №68. С. 124–131.
- Потебня О. О.* Естетика і поетика слова. Київ: Мистецтво, 1985. 302 с.
- Хохрякова Л. Ф.* Акцентуаційна норма – одна з головних категорій орфоепічної культури фахового мовлення юриста. *Актуальні проблеми науки та освіти*: Зб. матеріалів XVII підсумк. наук.-практ. конф. викл. МДУ. Маріуполь: МДУ, 2015. С. 287.

REFERENCES

- Babych, N. D. (1990). *Fundamentals of Communicative Deviatology*. Lviv: Svit (in Ukr.).
- Batsevych, F. S. (2000). *Fundamentals of communicative deviatology*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka (in Ukr.).
- Bilodid, I. K., ed. (1970–1980). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).
- Vynnytskyi, V. M. (1984). *Emphasis in the modern Ukrainian language*. Kyiv: Radianska shkola (in Ukr.).
- Leshchenko, T. O. (2021). Contrast and real competence models of modern dentist's speech personalities. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Serii: Filolohiia, 48, 1, 85–88 (in Ukr.).

Leshchenko, T. O. (2018). Stomatological scientific discourse: native ukrainian terms vs. terms-internationalism. *Molodyi vchenyi*. № 9.1 (61.1), 69–74 (in Ukr.).

Leshchenko, T. O. (2016). Stylistic identity and role of the language as a determinant of the scientific text. *Visnyk problem biologii i medytsyny*, 1, 2 (127). 140–146 (in Ukr.).

Pentyluk M. (2018). Grammatically correct speech as a basis for preventing communicative deviance. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Seriia «Filolohiia»*, 68, 124–131 (in Ukr.).

Potebnia, O. O. (1985). Aesthetics and poetics of the word. Kyiv: Mysterstvo (in Ukr.).

Khokhriakova, L. F. (2015). Accentuation norm is one of the main categories of orthoepic culture of a lawyer's professional speech. *Aktualni problemy nauky ta osvity: zb. materialiv XVII pidsumk. nauk.-prakt. konf. vykl MDU*. Mariupol: MDU (in Ukr.).

Статтю отримано 24.01.2022

Tetiana Leshchenko, Maryna Zhovnir

FEATURES OF THE NORMATIVE WORD STRESS OF THE DENTIST'S PROFESSIONAL VOCABULARY

The professional language of health-care professionals, in particular dentists, falls within the purview of the authors of the article under consideration. Based on the results of the examination of the theoretical and methodological foundations of the language of the academic sphere standardization and taking into accordance general study of discursive fragments, as well as observation of oral scientific speech, the state of observance of the norms of word stress in the field of dentistry has been investigated. The paper emphasizes that the correct usage of accents is essential. Additionally, the importance of the correct and normative interpretation by the researcher of scientific facts, the latest theories and hypotheses has been noted. The theoretical and methodological foundations of the standardization of the language of science has been highlighted, and the specifics of stress in the vocabulary of dental discourse has been analyzed. In addition to this, the specifics of normative and non-normative word usage in modern written scientific speech have been interpreted.

The authors of the article also attempt to analyze the scientific speech of the dental field, describe the characteristic features of the emphasis of the professional language of dentists, and present in details the most common accentuations and mistakes in their professional speech. Furthermore, cases of incorrect and inappropriate usage of professional terms stress have been compared and characterized. Based on the analysis of the source material, normative options for the accentuation of high-frequency terminology units in the dental industry have been proposed. The expediency of analyzing the correspondence of dental scientific speech to the basic communicative qualities of speech, accent, and lexical, grammatical and other norms of the modern Ukrainian literary language has been done. The research has been presented within the anthropocentric scientific paradigm. The work uses both general scientific (induction, deduction, analysis, synthesis, observation, comparison, generalization) and linguistic methods and techniques proper.

Key words: dental discourse, language norm, accent norms, stress.

ІСТОРИЯ ЛІНГВОСТИЛІСТИКИ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2021.96.20>

УДК 81'38

«СТИЛЬ» І «ПАМ'ЯТЬ» У ПУБЛІКАЦІЯХ ЗБІРНИКА «КУЛЬТУРА СЛОВА»

ГАНЖА

Ангеліна Юріївна,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови та
соціолінгвістики Інституту української
мови НАН України

вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001

E-mail: ganzhalina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2938-5306>

Anhelina

GANZHA,

PhD in Philology, Senior
researcher of the Department of
stylistics, language culture and
sociolinguistics, Institute of the
Ukrainian Language of National
Academy of Sciences of Ukraine,
4 Hrushevskiyi St., Kyiv 01001,
Ukraine;

E-mail: ganzhalina@ukr.net

*У статті зроблено сегментарний огляд публікацій «Культури слова» за понад півстолітній період (від 1967 р.), формальним критерієм добору матеріалів стала наявність у назвах слів **стиль** і **пам'ять**. Застосовано хронологічний підхід до аналізу. Осмисленням природи стилю фактично пронизана переважна більшість статей збірника, а сам термін **стиль** репрезентований у назвах публікацій від 70-х років ХХ ст. Виявом комеморативних практик у лінгвістиці вважаємо рубрики і статті в «Культурі слова», присвячені увічненню пам'яті видатних мовознавців. Термінологічна рецепція пам'яті спрямована в таких напрямках – національна пам'ять слова і лінгвокультурна пам'ять.*

Ключові слова: «Культура слова», стиль, пам'ять, автор, текст, публікація.

Понад півстоліття історія збірника «Культура слова» (від 1967 р.) робить його унікальним джерелом з історії українського мовознавства, зосібна – лінгвостилістики. Пізнання стилів української мови відбувається через дослідження текстів. Саме публікації в «Культурі слова» дають змогу простежити динаміку інтерпретативних практик у лінгвостилістиці, становлення термінології, усталення мовних норм, зародження новітніх парадигм гуманітарного знання.

Традиційно в ювілейних випусках щопіврічника публікують аналітичні статті, в яких автори узагальнюють інформацію про тематичне наповнення видання, наголошують на універсальності його змісту, увиразнюють перспективні напрямки наукових студій (див., наприклад, публікації С.Я. Єрмоленко [Єрмоленко 2017: 9–18], А.К. Мойсієнка [Мойсієнка 2017: 18–30] та ін.).

Осмисленням природи стилю фактично пронизана переважна більшість статей збірника, і цей матеріал потребує окремого ґрунтовного вивчення. Вдалу спробу такої рецепції здійснили Г.М. Сюта, С.Г. Чемеркін у розділі «Відбиття культуромовного дискурсу в збірнику “Культура слова”» колективної монографії «Літературна норма і мовна практика» (2013). У підрозділі «Поняття «стиль» як базовий термінологічний компонент» автори засвідчують, що в публікаціях вітчизняних дослідників на сторінках щопіврічника відображено «багатоманітність сучасних уявлень про природу, функціональність та системну організацію стилю, строкатість дефініцій, що виявляють і спільне, і відмінне у розумінні самого поняття» [Літературна норма 2013: 300]. Для аналізу контенту наукового видання Г.М. Сюта, С.Г. Чемеркін застосували новаторську методіку числової параметризації з метою побудови моделей розвитку терміносистем стилістики та культури мови.

У пропонованій науковій розвідці обрано формальний критерій добору фактичного матеріалу – наявність у назвах публікацій чи рубрик слів *стиль і пам'ять*. Аргументом на користь інформативності такого аналізу слугує переконання, що ключові проблеми дослідження в термінологічному вимірі зазвичай відбиті в назві наукової праці. В аналітичному матеріалі «Від випуску до випуску... Не тільки теорія, а й практика» (2008, вип. 70) С.Я. Єрмоленко зазначає: «Подібно до химерних візерунків на тканині, що створюють загальну кольористичну гаму малюнка й ритм ліній, назви розділів, статей збуджують уяву читача, привертають увагу до питань мовної практики, до оцінки слова в його історичному та сучасному вимірі, в індивідуальному сприйманні». Щопіврічник було започатковано як науково-прак-

тичне видання, розраховане на найширшу аудиторію і покликане утверджувати «культ досконалого літературного слова». У збірнику сформувалась своя традиція називання статей, що варта окремої лінгвістичної розвідки.

У межах пропонованого дослідження суцільною вибіркою за визначеним вище критерієм охоплено 95 випусків наукового збірника «Культура слова» (1967–2021). Хронологічне структурування матеріалу дасть змогу оприявнити часову маркованість вивчення стилізованої специфіки української мови.

Стиль.

70-ті рр XX ст. Стиль у фокусі мовотворчої практики. Термін *стиль* вперше фігурує в назві публікації збірника у статті К. В. Ленець «Книжні елементи в різних *стилях*» (1976, вип. 11). Авторка зауважує, що «стиль мовлення характеризується більшою чи меншою книжністю в залежності від більшої чи меншої кількості використаних у ньому книжних елементів. Книжними можуть бути ті чи інші елементи мови самі по собі: певні групи лексики, звороти, словотворчі засоби і т. ін.» [Ленець 1976]. Матеріал В. В. Шиприкевич «Як створювався своєрідний *стиль* роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»» (1977, вип. 13) присвячено вивченню співтворчості Панаса Мирного та Івана Білика над художнім полотном хрестоматійного тексту. Увагу автора привернула психологія індивідуального мовлення, зокрема аспекти мотивації мовної діяльності. Підсумовано, що на її характер «накладають відбиток і епоха, і соціальне життя, і рівень розвитку мови» [Шиприкевич 1977].

80-ті рр XX ст. Культуромовна проєкція стилю. Над творенням спеціальних термінів або номенклатурних назв, що може супроводжуватися складними взаємодіями різних функціональних стилів однієї мови чи окремих мов, розмірковує А. В. Лагутіна в публікації «До терміна причетні різні мови й *стилі*» (1980, вип. 19). С. І. Дорошенко («Безсполучникові складні речення у *стилях* мови») доходить висновку, що стилі мови з погляду репрезентації безсполучникових складних речень можна поділити на дві групи: «ті, в яких представлена вся різноманітність безсполучникових складних утворень, і ті, в яких функціонують лише окремі з них» [Дорошенко 1982: 77–80]. Увагу Я.М. Пилинського привернули порівняння, уживані в піснях про Олексу Довбуша («Порівняння як засіб творення народнопісенного *стилю*», 1987, вип. 32).

90-ті рр XX ст. Різномасштабні наукові пошуки, пов'язані з параметризацією стилів. «Який він, науковий *стиль*?» ставить питання Н. В. Зелінська (1990, вип. 38). Спонукою до

актуальних розмислів послужили такі аргументи: «Наукові тексти останніх 25-30 років засвідчують, по-перше, загальний низький рівень мовної культури наукових публікацій; по-друге, паразитуючий на цьому тлі так званий вербально-термінологічний снобізм – свідоме, навмисне ускладнювання стилю мови науки, за яким відчувається бажання зробити її недоступною для непосвячених, через що ускладнюються очевидні і прості речі» [Зелінська 1990]. Лінгвістка робить припущення про штучність цієї ситуації, спровокованої наполегливим, а то й агресивним ігноруванням деякими науковцями вимог стилю.

Хронологічно наступна публікація С. Я. Єрмоленко «Серце скапує в слово» (Етюд про *стиль* Бориса Харчука) (1990, вип. 39). Авторка занурюється в творчу стихію письменника, «щоб відчуті часову змінність мови». Мовно-предметний або мовно-речовий зріз художнього тексту – назви, які фіксують сучасний побут, інтер'єр, ознаки діяльності людини в навколишньому світі. Складається враження, що вони змінюються нібито незалежно від майстра слова, відбиваючи рухливість розмовно-побутового, виробничо-професійного мовлення.

Матеріалізацію в мові світоглядних ідей бароко розглядає Л.С. Козловська у статті «У камені та в слові (про *стиль* бароко)» (1990, вип. 39). Дослідниця робить висновок, що «як в архітектурі, так і в поезії стиль бароко відкидає простоту і ясність ренесансу і наповнює мистецькі витвори сплеском емоцій, стрімким рухом, грою форм, сплетінням протилежностей» [Козловська 1990]. О. А. Стишов у публікації «Від слова до індивідуального *стилю*» [Стишов 1990: 41–45] осмислює мовотворчість письменника-сатирика О. Черногуза, зосібна зауважує, що «ознаки індивідуального стилю – уміння влучно назвати персонаж, індивідуалізувати його мову – з'являються уже в перших творах» митця.

Творець художніх текстів для дітей має врахувати їхній реальний запас (активний і пасивний) слів та поріг розуміння ними нових понять, зауважує Н. Я. Дзюбишина-Мельник у статті «Художній *стиль* і мова творів для дітей» (1992, вип. 42). Реалією дитячої мови є «розмовно-побутове мовлення (стиль), котре позначене на окремих територіях місцевим колоритом (діалектом), і художній стиль, котрим діти користуються у вигляді запам'ятовуваних віршів, скоромовок, переказуваних казок, а крім того, що особливо цікаво, у вигляді цитованих, перефразованих, а подекуди й стилізованих фрагментів творів у грі і навіть побутових ситуаціях» [Дзюбишина-Мельник 1992].

Н. Дзюбишина-Мельник запропонувала читачам «Культури слова» наукову розвідку про конфесійний стиль – «Ще один стиль української літературної мови» (1994, вип. 45). За спостереженням авторки, цей стиль характеризується надзвичайною концентрованістю маркованих одиниць – стильово однозначних, багатозначних та омонімічних, де помітно домінують перші. З відживленням конфесійного стилю поновилась і його традиційна роль у літературній мові – роль потужного джерела поповнення виражальними засобами інших стилів, хоча сам він зазнає мінімальних впливів (докладніше див. [Дзюбишина-Мельник 1994]).

О. Тимчук (стаття «Ціннісна переорієнтація суспільства в дзеркалі сучасного публіцистичного *стилю*») висловлює думку, що під кінець 90-х років ХХ століття публіцистика стала значно популярніша, ніж художня література. Але соціальні, політичні, економічні процеси впливають «на пресу взагалі і на мову преси зокрема не тільки позитивно, але й негативно» [Тимчук 1996: 33–37], спричиняючи певну «вседозволеність», «відсутність фільтрів», вульгаризацію мови ЗМІ.

Порівняння в мові як засіб пізнання світу і водночас результат цього пізнання у творенні власної художньої реальності осмислює Н. Дужик («Порівняння – концептуальний елемент *стилю* Олега Ольжича», 1998, вип. 51).

Початок ХХІ ст. Домінування теоретичного осмислення стилю як категорії лінгвостилістики.

А. Найрулін у статті «Лінгвістичні параметри епістолярного *стилю* сучасної української літературної мови» (2009, вип. 71) визначив основні функції епістолярію – апелятивну й соціативну; вказав на дискурсивність як одну з основних диференційних особливостей текстів епістолярного стилю; засвідчив спорідненість приватного епістолярію з розмовно-побутовим і художнім стилями.

Серед важливих теоретичних публікацій з лінгвостилістики можемо назвати працю О.Я. Мирончука «Виокремлення підстилів та жанрів у конфесійному *стилі* української мови» [Мирончук 2010: 151–157]. Автор виокремлює 10 підстилів конфесійного стилю, а також визначає його найпоширеніші жанри. Розвідку сфокусовано на осмисленні історії української літературної мови та визначення місця конфесійного стилю в ній. Назви чинів святості як окрема частина агіографічної термінології, що належить до терміносистеми релігійного стилю, в українському мовознавстві не були об'єктом наукового вивчення. О.Я. Мирончук здійснив спробу заповнити цю лакуну в статті «Номінація

чину святості преподобносповідник / преподобносповідниця в історії релігійного *стилю* української мови» (2011, вип. 75).

С.П. Бирик у публікації «Розмовно-побутовий *стиль* у лінгводидактиці» (2011, вип. 75) наголошує, що «через увесь шкільний курс української мови має пройти усвідомлення того, що розмовно-побутовий стиль – це категорія культури мови, яка охоплює уніфіковані норми літературної мови, зокрема й усної побутової» [Бирик 2011]. Розмовна стильова норма має високий ступінь варіативності у фонетико-орфоепічній, лексико-фразеологічній, словотвірній, морфологічній, синтаксичній та прагмалінгвальній реалізації, що, безсумнівно, має лягти в основу функціонально-стильового принципу лінгводидактики – навчання літературної розмовно-побутової мови.

Етапною для теорії лінгвостилістики можна назвати публікацію Г. М. Сютя «Інтегративний та диференційний зміст терміна *стиль* у сучасній гуманітарній парадигмі» (2012, вип. 76). Доцільність стильового підходу до аналізу явищ художньої культури вмотивовано насамперед тим, що кожна епоха має характерні особливості стилю. Стильовий принцип стає альтернативою соціологізованому підходові до класифікації явищ і феноменів, конкретних творів [Сютя 2012]. У сучасному мовознавстві стильовий критерій аналізу має кілька перспективних векторів застосування, зокрема – опис історії літературної мови як історії розвитку функціональних стилів; опис самої системи мови як системи функціональних стилів, опис актуальних для певного стилю мовних явищ і засобів мововираження тощо.

Стаття Т. Беценко «Народнопоетичні універсали в індивідуальному *стилі* М. Стельмаха» (2012, вип. 76) оприявнює мовотворчість Михайла Стельмаха як своєрідне явище в історії національної словесно-образної творчості. Наголошено, що в стилетвірній манері письменника органічно поєдналися індивідуальні особливості та фольклорна традиція в конкретно-образному втіленні.

Засади аспекти зіставної стилістики – номінацію, стиль, текст – проаналізувала С.П. Бирик у рецензії на колективну монографію «Сопоставительная стилистика русского и украинского языков» (2015, вип. 82). Прикметно, що з-поміж функціональних стилів увагу дослідників привернули газетно-публіцистичний, повсякденно-літературний, науковий, виробничо-технічний, художній. В усталеній в українській лінгвостилістиці парадигмі стилів відсутнє запропоноване авторами колективної монографії поняття *повсякденно-літературний стиль*. Його

український аналог – розмовний, розмовно-побутовий стиль, побутова мова [Биби́к 2015: 137].

Теоретичні питання становлення публіцистичного стилю висвітлено у статтях Т.А. Коць: категорія оцінності в зв'язку з динамікою історії літературної мови, семантичні процеси в мові публіцистичного стилю як інструмента впливу на суспільну свідомість («Теоретичні засади вивчення оцінності в мові публіцистичного *стилю*», 2016, вип. 84), історія розвитку поняттєвої бази публіцистичного стилю як функціонального різновиду української літературної мови («Історія дослідження публіцистичного *стилю* в збірнику «Культура слова», 2017, вип. 87), історія формування термінологічної основи публіцистичного стилю в українській лінгвостилістиці від кінця ХІХ до початку ХХІ ст. («Формування термінологічної основи публіцистичного *стилю* в українській лінгвостилістиці», 2018, вип. 89).

Традиційними для щопіврічника «Культура слова» були ювілейні добірки цитат письменників про мову і *стиль* (вип. 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 31), переважно перекладні. Частково їхній контент залежав від політичної кон'юнктури, але загальна настанова – культивування літературної мови, дотримання мовних норм – зберігалася впродовж десятиліть.

У 70-х роках ХХ століття у збірнику «Культура слова» була популярною рубрика «Працюймо над мовою і *стилем*» (випуски 9, 11, 12, 14, 15, 18, 19). Тематика статей широка і різнопланова – від конкретних культуромовних порад до теоретичних спостережень над мовними явищами. Серед найбільш активних авторів – В.В. Шиприкевич та Г.М. Сагач. Рубрику «Дбаймо про мову і *стиль* реклами» (1981, вип. 21) було репрезентовано статтями Г.О. Абрамової та І. О. Соколової. Мовний образ і мовна культура реклами ставали предметом наукових зацікавлень лінгвістів і на початку ХХІ ст., проте у збірнику «Культура слова» ці матеріали вже не виділяли в окремий блок. Рубрика «Слово в сакральному *стилі*» наявна у двох випусках щопіврічника – 75 і 86 – й охоплює три статті: О.Я. Мирончука, Н.О. Мех та Н.В. Пуряєвої.

Пам'ять. Виявом комеморативних практик у лінгвістиці можна вважати рубрики і статті, присвячені увічненню пам'яті видатних мовознавців. Комеморація – створення спільних спогадів через вироблення ритуалів ушанування певних осіб чи подій, є одним із найважливіших засобів формування колективної пам'яті. У «Культурі слова» комеморативний характер мають рубрики: «Пам'ять про Миколу Пилинського (до 70-річчя від дня народження)» (2002, вип. 60), «Пам'яті колеги» (2009, вип. 71; 2010, вип. 73) і публіка-

ції К. Ленець «Пам'яті майстра (до 100-річчя від дня народження Бориса Тена)» (1998, вип. 51); О. Ожигової «Пам'яті учителя...» (2002, вип. 60); С. Єрмоленко «Організований розум (пам'яті академіка В. М. Русанівського)» (2011, вип. 74).

У статті Г. В. Пігінової «Чи перекладаються новотвори?» слово *пам'ять* фігурує в назві аналізованого художнього тексту – поеми Єгора Ісаєва «Суд пам'яті», перекладеної Д. Бакуменком (1986, вип. 31), тобто згадана лексема не надається до термінологічного потрактування.

Натрапляємо в назвах публікацій на слова «запам'ятаймо» (М. І. Погрібний, 1974, вип. 8); «пам'ятки» (З.Т. Франко, 1981, вип. 21; Г. Лиса, 1996, вип. 48-49); «пам'ятають» (Н.О. Мех, 2013, вип. 79), «пам'ятник» (А.Ю. Пономаренко, 2015, вип. 82).

Новітній власне термінологічний вияв лексеми *пам'ять* репрезентовано в публікаціях першої чверті ХХІ ст. С. Я. Єрмоленко у статті «І весело, і так не скучно, На Великодніх як на святках» (національна *пам'ять* слова: Котляревський – Шевченко – Куліш) (2019, вип. 91) вперше в українському мовознавстві провела зіставлення художніх (поетичних) і науково-публіцистичних творів, у яких засвідчено слова-символи української національної культури. Авторка зазначає, що ці слова-поняття є виразниками національної пам'яті, яка закарбована в текстах, словниках, у поколіннях людей, у національно-культурній свідомості народу. Засадниче положення полягає в тому, що пам'ять – психологічна категорія, притаманна художньому тексту. Вона по-різному оприявнюється в поетичних і прозових творах і виявляє специфічні ознаки тексто- і смислотворення в тих текстах. Письменники І. Котляревський, Т. Шевченко та П. Куліш, відчуваючи символізм етнокультурних лексем, наповнили їх конкретно-чуттєвим сприйняттям святкового і буденного, а також суспільно-культурним змістом. Національна пам'ять цих слів – потенціал самопізнання [Єрмоленко 2019: 7–17].

У статті С.П. Бибик «Ворошиловград – метафора лінгвокультурної пам'яті (за однойменним романом С. Жадана)» (2021, вип. 94) запропоновано аналіз символічного змісту топоніма Ворошиловград. Дослідниця наголошує, що метафоричність його семантики формує ряд знаків-символів, співвіднесених з лінгвокультурною пам'яттю. Під останньою запропоновано розуміти «культурно-історичну, часово-просторову та соціокультурну мотивацію семантики одиниць мови (слів, словосполучень, фразем), спричинену їхнім уживанням у спеціальних контекстуальних умовах» [Бибик 2021: 28].

Пам'ять – це соціокультурний і мовнокультурний феномен, цим пояснюється його евристична цінність. У цьому понятті спостерігаємо взаємопроникнення мовних, культурних, психологічних, історичних, соціальнофілософських вимірів. У лінгвістичних дослідженнях нині фіксуємо розширення сполучуваності терміна *пам'ять* (наприклад, *пам'ять слова*, *пам'ять тексту*, *пам'ять мови* та ін.), а також множинність його інтерпретацій. Автори публікацій у збірнику «Культура слова» на шляху термінологічного оприявлення лексеми *пам'ять* у сфері мовознавчих студій.

Як свідчить проведений аналіз, за понад півстолітню історію збірника «Культура слова» в лінгвостилістичних дослідженнях *стилю* змінювався методологічний вектор та інтерпретативні практики, що відбилося і на назвах статей. Низька частотність уживання терміна *стиль* у заголовках публікацій щопіврічника в 70–80-ті роки ХХ століття, ймовірно, пов'язана з культуромовною проєкцією матеріалів видання, позиціонованого як науково-популярне. Різноманітні теоретичні пошуки лінгвістів у 90-х роках відображено різноманіттям назв статей із поняттям *стиль*: натрапляємо і на власне наукові заголовки, і на метафоричні. Досліджувані публікації першої чверті ХХІ століття засвідчують домінування теоретичного осмислення *стилю* як категорії лінгвостилістики.

Бирик С. *Ворошиловград* – метафора лінгвокультурної пам'яті (за однойменним романом С. Жадана). *Культура слова*. 2021. Вип. 94. С. 28–45.

Бирик С. Зіставна стилістика: номінація, стиль, текст. *Культура слова*. 2015. Вип. 82. С. 135–138.

Бирик С. Розмовно-побутовий стиль у лінгводидактиці. *Культура слова*. 2011. Вип. 75. С. 112–123.

Дзюбишина-Мельник Н. Ще один стиль української літературної мови. *Культура слова*. 1994. Вип. 45. С. 14–20.

Дзюбишина-Мельник Н. Я. Художній стиль і мова творів для дітей. *Культура слова*. 1992. Вип. 42. С. 85–89.

Дорошенко С. І. Безсполучникові складні речення у стилях мови. *Культура слова*. 1982. Вип. 23. С. 77–80.

Єрмоленко С. «І весело, і так не скучно, На Великодніх як на святках» (національна пам'ять слова: Котляревський – Шевченко – Куліш). *Культура слова*. 2019. Вип. 91. С. 7–17.

Єрмоленко С. Нас вибрав час. *Культура слова*. 2017. Вип. 87. С. 9–18.

Єрмоленко С. Я. «Серце скапує в слово» (Етюд про стиль Бориса Харчука). *Культура слова*. 1990. Вип. 39. С. 5–10.

Зелінська Н. В. «Який він, науковий стиль?». *Культура слова*. 1990. Вип. 38. С. 13–17.

- Козловська Л. С. У камені та в слові (про стиль бароко). *Культура слова*. 1990. Вип. 39. С. 21–26.
- Ленець К. В. Книжні елементи в різних стилях. *Культура слова*. 1976. Вип. 11. С. 43–51.
- Літературна норма і мовна практика: Монографія / За ред. С.Я. Єрмоленко. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. 320 с.
- Миرونчук О. Виокремлення підстилів та жанрів у конфесійному стилі української мови. *Культура слова*. 2010. Вип. 72. С. 151–157.
- Мойсієнко А. «Культура слова» упродовж півстоліття. *Культура слова*. 2017. Вип. 87. С. 18–30.
- Стишов О. А. Від слова до індивідуального стилю. *Культура слова*. 1990. Вип. 39. С. 41–45.
- Сюта Г. Інтегративний та диференційний зміст терміна *стиль* у сучасній гуманітарній парадигмі. *Культура слова*. 2012. Вип. 76. С. 111–118.
- Тимчук О. Ціннісна переорієнтація суспільства в дзеркалі сучасного публіцистичного стилю. *Культура слова*. 1996. Вип. 48–49. С. 33–37.
- Шиприкевич В. В. Як створювався своєрідний стиль роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». *Культура слова*. 1977. Вип. 13. С. 14–25.

REFERENCES

- Bybyk, S. (2021). Voroshilovgrad as a Metaphor of Linguistic and Cultural Memory (based on the novel of the same name by S. Zhadan). *Kultura slova*, 94, 28–45 (in Ukr.).
- Bybyk, S. (2015). Comparable stylistics: nomination, style, text. *Kultura slova*, 82, 135–138 (in Ukr.).
- Bybyk, S. (2011). Colloquial and everyday style in linguodidactics. *Kultura slova*, 75, 112–123 (in Ukr.).
- Dziubyshyna-Melnyk, N. (1994). Another style of the Ukrainian literary language. *Kultura slova*, 45, 14–20 (in Ukr.).
- Dziubyshyna-Melnyk, N. Ya. (1992). Artistic style and language of works for children. *Kultura slova*, 42, 85–89 (in Ukr.).
- Doroshenko, S. I. (1982). Non-conjunctive complex sentences in the styles of speech. *Kultura slova*, 23, 77–80 (in Ukr.).
- Yermolenko, S. (2019). “And it’s fun, and it’s not boring, At Easter as on holidays” (national memory of the word: Kotliarevskiy – Shevchenko – Kulish). *Kultura slova*, 91, 7–17 (in Ukr.).
- Yermolenko, S. (2017). Time chose us. *Kultura slova*, 87, 9–18 (in Ukr.).
- Yermolenko, S. Ya. (1990). “The Heart drips into the word” (An Essay on the style of Borys Kharchuk). *Kultura slova*, 39, 5–10 (in Ukr.).
- Zelinska, N. V. (1990). “What is the scientific style like?”. *Kultura slova*, 38, 13–17 (in Ukr.).
- Kozlovskaya, L. S. (1990). In stone and in word (about the Baroque style). *Kultura slova*, 39, 21–26 (in Ukr.).
- Lenets, K. V. (1976). Book elements in different styles. *Kultura slova*, 11, 43–51 (in Ukr.).

Yermolenko, S. (Ed.) (2013). Literary norm and language practice. Nizhyn (in Ukr.).

Myronchuk, O. (2010). Distinguishing sub-styles and genres in the confessional style of the Ukrainian language. *Kultura slova*, 72, 151–157 (in Ukr.).

Moisienko, A. (2017). “Culture of the Word” for half a century. *Kultura slova*, 87, 18–30 (in Ukr.).

Styshov, O. A. (1990). From the word to the individual style. *Kultura slova*, 39, 41–45 (in Ukr.).

Siuta, H. (2012). Integrative and differential content of the term style in the modern humanitarian paradigm. *Kultura slova*, 76, 111–118 (in Ukr.).

Tymchuk, O. (1996). Value reorientation of society in the mirror of modern journalistic style. *Kultura slova*, 48–49, 33–37 (in Ukr.).

Shyprykevych, V.V. (1977). How the novel’s peculiar style was created «Do the oxen roar when the manger is full?». *Kultura slova*, 13, 14–25 (in Ukr.).

Статтю отримано 01.09.2022

Anhelina Ganzha

«STYLE» AND «MEMORY» IN THE PUBLICATIONS OF THE COLLECTION «CULTURE OF THE WORD»

The article provides a segmental review of the publications of the «Culture of the Word» for more than half a century, the formal criterion for selecting materials was the presence of *style* and *memory* in the titles of the words. The argument in favor of the informative nature of such an analysis is the belief that the key problems of the research are usually reflected in the title of the scientific work. The chronological approach to the analysis is applied. The chronological structuring of the material will make it possible to reveal the time marking of the study of the stylistic specificity of the Ukrainian language. The articles in the collection “Culture of the Word” can be viewed as a coherent popular science text in which theoretical issues of linguistics are presented to the reader in an interesting narrative presentation, illustrated with a variety of linguistic and informational material. In fact, the overwhelming majority of the articles in the collection are permeated with the understanding of style, and the term style is represented in the titles of publications from the 70s of the twentieth century. The reception of memory is projected in the following directions – national memory of the word and linguocultural memory.

As the analysis shows, over the more than half-century history of the collection «Culture of the Word», the methodological vector and interpretive practices in linguistic and stylistic studies of style and memory have changed. The center of the dynamic model of style is a person who creates and decodes stylistic varieties of language. And the national memory of the word (and the memory of the text) brighten the linguistic and cultural image of the modern literary language.

Keywords: “Culture of the word”, style, author, memory, text, publication.

РЕЦЕНЗІЇ

ФІКСАЦІЯ РОЗВОЮ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Рец. на моногр.: *Степаненко Микола. Найновітніші динамічні процеси в українському політичному лексиконі: 2020 рік.* Полтава: ПП «Астроя». 2021. 250 с.

КОСМЕДА
Тетяна Анатоліївна,

доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри
романських мов і світової літератури
Донецького національного
університету імені Василя Стуса;
вул. Академіка Янгеля, 4, Вінниця,
21007
E-mail: tkosmeda@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Tetyana
KOSMEDA,

Doctor of Philological Sciences, Full
Professor, Professor at the Department
of Romance Languages and World
Literature; Vasyl Stus Donetsk National
University
4 Akademika Yanhelia Str., Vinnytsia
21007, Ukraine
E-mail: tkosmeda@gmail.com

Микола Степаненко наполегливо, скрупульозно, продуктивно й ефективно продовжує фіксувати та описувати неологізми нашої епохи. У колах української наукової спільноти отримали схвалення попередні монографії-лексикони дослідника: ідеться про такі актуальні праці: Степаненко М. «Політичне сьогодні української мови: актуальний перифрастикон» (Харків, 2017)⁸; Степаненко М. «Публіцистично-політичні перифрази

⁸ Див.: Космеда Т. Новий погляд на розвій перифрастичного фонду українців. Рец. на моногр.: Степаненко М. І. Політичне сьогодні української мови: актуальний перифрастикон. Харків, 2017. 616 с. *Українська мова*, 2018, №1. С. 140–144.

в українській мові: 2017 рік» (Полтава, 2018); Степаненко М. «Динаміка українського політичного лексикону: 2018–2019 рр.» (Полтава, 2020). Четверта монографія вченого, зрозуміло, репрезентує вектор розвитку української лексики в 2020 році.

Теоретичне значення цього гібридного жанру монографії-словника полягає в тому, що він дає змогу розбудовувати теоретичні постулати української (1) креативної лінгвістики, (2) лінгвоаксіології, (3) дискурслінгвістики, (4) лінгвістики перифрази, (5) лексикології та лексикографії, (6) термінознавства, (7) політичної лінгвістики, (8) соціолінгвістики, (9) орнаменталіки та лінгвостилістики, (10) ономастики й ін.

Практичне значення такого взірця праці також надзвичайно велике, по-перше, для української лексикографічної практики, оскільки на її матеріалі можна укласти й словник нової лексики та фразеології, і словник перифраз, узагальнивши напрацювання, наприклад, за 10 чи 20 років; матеріал буде корисним і для доповнення тлумачних словників української мови під час їхнього перевидання. А по-друге, велика користь подібних видань і для практики викладання української мови як рідної і як іноземної, оскільки матеріал монографії-словника можна ефективно використовувати для опису тенденцій розвитку української мови під час підготування бакалаврських і магістерських робіт та напрацювань для дисертаційних праць на звання доктора філософії чи доктора наук.

Рецензована монографія складається з двох розділів, резюме українською та англійською мовами, списку використаних електронних джерел та алфавітного покажчика реєстрових компонентів.

Перший розділ «*Лексико-семантична система української мови в найновітнішому динамічному представленні*» (с. 3–62) має, як і в інших монографіях науковця, яскраві й змістовні епіграфи (з дискурсу Юліана Дзеровича, Леоніда Рудницького, Олени Турчак), що налаштовують читача на відповідне сприйняття матеріалу. Епіграфи засвідчують вектор інтимізувальних інтенцій автора. Цей розділ складається з двох параграфів, яким передує коротка передмова (с. 3–4): *1.1. Лексика як репрезентант найсучасніших суспільно-політичних змін* (с. 4–30) і *1.2. Новітня перифрастична сфера: ономасіологічне тло, конотативний потенціал* (с. 31–55), а також списку використаної *Літератури*, що містить 24 найменування (с. 55–58), і *Списку використаних джерел та їх скорочень*, що фіксує майже

100 одиниць. Окремо варто вказати на широку джерельну базу, яка містить (1) сайти телеканалів, зокрема їхній електронний ресурс (112-ий; 24-ий; 5-ий та ін.); (2) архіви новин окремих областей України, наприклад, *Архів новин Житомирської області*; *Волинь-нова* (інтернет-сторінка) та ін.; (3) електронний ресурс популярних газет (*Галичина*: сайт газети; *Голос України*: газета Верховної ради України та ін.) та журналів (*Нове время*: сайт журналу); (4) блоги (*Освіта ua.*: блоги). До речі, цікаво було б простежити тенденції щодо принципів назовництва цих джерел.

У короткій передмові наголошено на засадничому принципі рецензованої студії, порівн.: «Кожен з інноваційних компонентів є носієм інформації про те, що відбувається в сучасному суспільстві, як до тих або тих важливих чи менш значущих змін причетні люди (політики, державні діячі й т. д.), різні об'єднання людей (за партійною належністю, громадською діяльністю і т. ін.» (с. 4).

У першому параграфі першого розділу викладено узагальнювальні міркування щодо визначень «слів року» (2020) в різних країнах із застосуванням різних методик кількісного аналізу для актуалізації ключових лексем: це і *локдаун* (Велика Британія), і *пандемія* (США), і *коронавірусна пандемія* (Німеччина), і *коронавірус* (Україна). Сам 2020 рік номіновано *роком неочікуваних випробувань*. М. Степаненко характеризує інновації, похідні від лексеми *коронавірус*, так званий *словник епохи коронавірусу*. Дослідник виокремлює процес термінологізування із цілим гніздом лексичних і синтаксичних утворень, репрезентує набір ідентифікувальних сем, наголошує на ступені частотності вживання тих чи тих одиниць. Дослідник указує і на специфіку функціонування «іменника-екситоніма» *Ковід-19* та «полілексемного гемероніма» *карантин* (с. 8), а також на активність творення нових варіантів паремій (так званих антиприслів'їв) унаслідок актуалізації лінгвокреативності українського народу: ілюстрації сягають кількох сторінок (с. 9–11). Наведено й систему фольклорних жанрів, у яких створено образ коронавірусної епохи, як-от: лічилки, примовки, скоромовки, частівки, коломийки, анекдоти, колядки, щедрівки, короткі побажання з прогностичними та магічними функціями й под. – «анонімна, колективна “коронавірусна” віршотворчість» (с. 11). Набуває переосмислення і відповідна медична термінологія. Крім народної мовотворчості, М. Степа-

ненко простежує і яскраві приклади індивідуальної креативності – моделювання авторських мініатюр, передусім епіграм як репрезентантів его-текстів, у яких відображено інтимізовані смисли з домінуванням емоційності та експресивності.

Ще один активний пласт лексики 2020 – новотвори, пов'язані з прізвищем чинного Президента України Володимира Зеленського. Ця тенденція репрезентує «дериваційну традицію», формуючи нову «ономасіологічну базу, що слугуватиме адекватною мовною рефлексією на обіцянки кандидата, який готується обійняти найвищий пост у державі» (с. 13). Наведено велику кількість новотворів, мотивованих онімом *Володимир Зеленський* (с. 14–15). Іншою характерною закономірністю українського політичного дискурсу, на думку вченого, є «зміна людей у владних структурах», що «зумовлює виникнення слів із компонентом-антропонімом (прізвищем, ім'ям або по батькові), які репрезентують шкалу різних вартостей, сферу соціальних понять і оцінок» (с. 16). Ідеться про похідні від оніма *Андрій Богдан*, *Андрій Єрмак* та ін.

М. Степаненко вдало інтерпретує окремі висловлювання депутатів ВР України, що містять оказіональні онімні й неонімні утворення, які стали рефлексією на Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо права фізичної особи на переінакшення імені, прізвища, по батькові» (с. 17). Дослідник констатує, що «в українській мові продуктивний тип становлять лексичні новотвори пропріативного й непропріативного походження на позначення представників політичних сил» (с. 18). Наведено розлогий перелік лексем за алфавітним порядком, зразки їхнього контекстуального вживання (с. 18–21), подано авторський коментар. Науковець указує на процес обценізації, що спостерігається в українській лексиці, кваліфікуючи зазначене як «відвертий несмак» (с. 20), наводить факти тенденцій щодо фемінізації, зауважуючи, що «помічено феміноутворення, яке спричинене “новими умовами соціалізації жінки”, а вони є “виявом гендерної політики в незалежній Україні”, надиктовані метою сучасної державної політики» (с. 21). Як бачимо, автор монографії яскраво демонструє реагування української мови на фемінізацію. Цей процес не можна штучно прискорити чи вповільнити. Мова вирішує сама бути чи не бути тим або тим фемінітивом. Дослідник пропонує цікаві роздуми над «долею» окремих слів і похідних від них утворень, демонструючи, як залежно від екстралінгвальних чин-

ників розширюється їхнє значення, моделюється своєрідна конотація, відбувається актуалізація прагматики. Це стосується, наприклад, таких лексем, як *велюр*, *водомор*, словосполучення *какая разниця*, що пройшло процес злиття – *какаяразниця* – й репрезентує синтаксичний та синтагматичний потенціал цього ідеологізованого словосполучення. Предметом, який викликає інноваційні утворення, є також феномен «касетних скандалів»: наведено та схарактеризовано яскраві приклади, що мають різко пейоративний аксіологічний характер.

У параграфі 1.2. *Новітня перифрастична сфера: ономазіологічне тло, конотативний потенціал* йдеться про вторинні найменування. Учений наголошує, що «корпус описових зворотів формують загальнономвні структури “на потребу дня”, “одноденки”» (с. 31). За спостереженнями науковця, «аксіологічний потенціал перифрастичних номінацій в останній час відчутно послабився» (с. 31), що спричинено «зневираженням політичного життя в Україні в 2020 році порівняно з попередніми роками (2004–2019)» (с. 31). Докладно проаналізовано конкретні перифрастичні поля, зокрема «Петро Порошенко», «Олександр Лукашенко», «Володимир Путін» та ін. Зауважено, що до розряду активних номінативних одиниць 2020 року ввійшов і хоронім *Білорусь*. Схарактеризоване продуктивне перифрастичне поле «Арсен Аваков». Цікавим видається виокремлення перифраз-самохарактеристик (*повний профан в економіці* – пейоративний вислів про себе Олексія Гончарука). Належно з'ясовано систему конфесійних антропонімних і неантропонімних вторинних назв (с. 47), указано на активність творення перифраз-патріонімів (с. 51) та ін.

Автор, як зауважувалося, пропонує кількісну характеристику тих процесів і явищ за допомогою слів неозначено-кількісної семантики, як-от: *найчастіше* (с. 36), *...продовжують активно побутувати...* (с. 39), *...до високочастотних слід уналежнити вторинні номінування...* (с. 45), *...великий відсоток становлять...* (с. 55) та ін. Бажано було б подавати точніші кількісні дані, що конкретизують частотність уживання інноваційних одиниць, демонструючи їхню регулярність чи продуктивність.

У другому розділі «*Суспільно-політичні описові найменування сьогодні: лексикографічний вимір*» репрезентовано лексикографічний опис двох семантичних типів – «Людина» (с. 65–190) і «Суспільний розвиток» (с. 191–232). У передмові до

цього розділу схарактеризовано спосіб укладання словникових статей, зокрема зазначено: «Словникова стаття складається із заголовка, після якого наведено алфавітний перелік його описових найменувань, поданий в авторській редакції, і відповідний ілюстративний матеріал із повною паспортизацією або її різновидом – *там само* – за умови цитування одного за одним того ж джерела» (с. 63). У лексикографічній частині монографії спорадично проінтерпретовано дискурсивну практику певної політичної ситуації. Мине час – і не всім будуть однозначно зрозумілі значення тих чи тих лексем, фразем, паремій. З огляду на це формулювання відповідних тлумачень, окреслення екстралінгвального складника інформації сприятиме розумінню дискурсивного значення в майбутньому.

Монографія-лексикон М. Степаненка дає змогу усвідомлено сприймати політичну картину світу українського соціуму в аксіологічному вимірі, осмислити специфіку лінгвокреативності українців, простежити тяжіння до актуалізації відповідних прецедентних феноменів, датованих 2020 роком. На часі наступне видання – інновації 2021 року.

Статтю отримано 12.07.2022

Tetyana Kosmeda

FIXATION OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN POLITICAL VOCABULARY

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Наукове видання

КУЛЬТУРА СЛОВА

Випуск 96

Друкується за ухвалою
вченої ради Інституту української мови
НАН України

Комп'ютерна верстка *Т. І. Савенко*

Підписано до друку 21.12.2022 р.
Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Обл.-вид. арк. 10.95. Ум.-друк. арк. 12.09.
Наклад 300 прим. Зам. № 2257.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;

e-mail: info@burago.com.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41